

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ DOKTORANTURA VƏ MAGİSTRATURA
MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Mirzəzadə Orxan Səməd oğlu

“Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarında iqtisadi artımın davamlılığının təmin edilməsinin başlıca istiqamətləri” mövzuunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı	050404 “İqtisadiyyat”
İxtisasın şifri və adı	İqtisadiyyatın tənzimlənməsi
Elmi rəhbər	Dos.İ.M.Mahmudova
Magistr proqramının rəhbəri	Dos.i.e.n. İ.M.Mahmudova
Kafedra müdiri	Prof.i.e.d. M.A.Əhmədov

BAKİ 2018

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ		3-8
FƏSİL I.	MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ İQTİSADİYYATIN ƏSAS SEKTORLARINDA İQTİSADİ ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİ PROBLEMİNİN TƏDQIQININ KONSEPTUAL ƏSASLARI	9-33
1.1.	Milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsi probleminin tədqiqinin elmi-metodoloji əsasları	9-22
1.2.	Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edən başlıca amil və şərtlər	22-27
1.3.	Milli iqtisadi inkişaf modelləri və Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin xarakterik cəhətləri	27-33
FƏSİL II.	MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ İQTİSADİYYATIN ƏSAS SEKTORLARINDA İQTİSADİ ARTIMIN MÖVCUD VƏ ZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ	34-60
2.1.	Azərbaycanda maddi istehsal sahələrində iqtisadi artımın dinamikasının təhlili və dəyərləndirilməsi	34-50
2.2.	Post-neft erası dövründə struktur dəyişiklikləri və iqtisadi artımın təmin edilməsinin prioritetləri	50-60
FƏSİL III.	STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN HƏDƏFLƏRİNƏ VƏ PRİORİTETLƏRİNƏ UYĞUN OLARAQ PERSPEKTİV DÖVRƏ TƏTBİQƏN İQTİSADİ ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN PRİORİTETLƏRİ	61-78
3.1.	Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarında iqtisadi artımın təmin edilməsinin sistemli normativ hüquqi və qanunvericilik bazasını təkmilləşdirən istiqamətlər	61-70
3.2.	Qeyri-neft məhsullarının istehsalı və ixracının artırılması davamlı və dayanıqlı iqtisadi artımın təmin edilməsinin minimum istiqamətidir	71-78
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR		79-81
İSTİFADƏ OLUNMA OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT		82-86

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı. Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində dünyada istehsalın miqyaslarının kəskin şəkildə artması nəticəsində iqtisadi dövriyyəyə get-gedə daha da çox maddi resursların cəlb edilməsi, ancaq, onların həcmnin qıtlığı o cümlədən get-gedə onların daha da baha başa gəlməsi ETT və texnoloji tərəqqinin təsiri nəticəsində ekoloji məsələlərin kəskinləşməsi, dünyada yaranan qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı şəkildə bir-birindən asılılığının artması, demografik, iqtisadi, ekoloji, sosial və s. məsələlərin ümumbəşəri xüsusiyyət almasına gətirib çıxarmışdır. Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində tələbatların daima artdığı, ancaq resursların qıtlığı şəraitində istənilən iqtisadi artımın hansı faktorlar, o cümlədən məhsul vahidinə nə qədər resurs sərf edilməsi nəticəsində əldə edilməsi davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən prinsipial əhəmiyyətliyi ilə seçilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeələrinin qiymətləndirilməsi ilə iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni növünün yaradılması müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidinin təmin olunmasının əsas istiqaməti olur.

Bütün bu qeyd olunan və digər bu kimi faktorların təsiri nəticəsində dünyada insan-təbiət qarşılıqlı əlaqələrin gərginləşməsi cəmiyyətin təbii bazisinə uyğun sosial-iqtisadi strukturunun o cümlədən, inkişaf faktorlarından istifadə olunmanın davamlı təkrar istehsal əsaslanan inkişaf modeli konsepsiyasının hazırlanmasını obyektiv bir zərurətə çevirmişdir. Belə bir halda Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatma onun əsas struktur irəliləyişləri istiqamətlərinin müəyyən edilməsini, Azərbaycanın sahib olduğu resursları, onlardan istifadə olunma səviyyəsi, ETT-nin mövcud imkanlar çərçivəsində potensialın realizə edilməsi mümkün olmasının qiymətləndirilməsini o cümlədən, Bu qeyd olunanların bazasında cari və perspektivli müəyyən olunmuş məqsədlərin uyğunlaşdırılmasına əsaslanan uzunmüddətli optimal və effektiv iqtisadi inkişaf strategiyasının bir neçə variantlı konsepsiyasının hazırlanmasını zərurətə çevirir.

Bütün bu qeyd olunanlar qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Respublikamızın sahib olduğu iqtisadi o cümlədən təbii resurslar balansı, onlardan istifadə olunma səviyyəsini, mövcud reallıqlar, ETT-nin mövcud imkanları çərçivəsində yaxın gələcəkdə hərəkətdə ola bilən potensialın qiymətləndirilməsi ilə milli iqtisadiyyatın tarazlı, dinamik o cümlədən effektiv inkişafının təmin olunması zərurəti davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidin nəzəri bazasının, o cümlədən əməli məsələlərinin sistemli tədqiqini zərurətə çevirir. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası, həm də qarşısına yeni iqtisadi sistemə keçidi məqsəd qoyması, sovet dövründə tarixən Respublikamızın əsas etibarını ilə qeyri-intensiv inkişafı, mineral-təbii xammal resurslarından qeyri-səmərəli istifadə olunma, ölkə iqtisadiyyatının milli mənafe və maraqlara deyil, əksinə ümumittifaq əmək bölgüsünün qarşıya qoyduğu tələblərinə uyğun formalaşdırıldığından, nəhayət müasir dövrdə təbiət-cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibətlərinin qeyri-qənaətbəxşiliyi Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən Bu qeyd olunan məsələlərin həlli zərurəti dissertasiyanın aktuallığını daha da yüksədir.

Respublikamız müstəqilliyini bərpa edərək özünün bütün yeraltı, yerüstü təbii sərvətlərinə, o cümlədən potensialına sahib oldu. Belə bir halda indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri naminə ekoloji sistemin tarazlığına zərər vurmadaan ölkənin sahib olduğu bütün resurslardan təbii ətraf mühiti qorumaqla effektiv istifadə edərək, onların hər bir vahidi hesabına maksimum nəticə qazanmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olması Azərbaycanda perspektiv üçün müəyyən edilən sosial-iqtisadi strategiyanın əsas etibarını ilə ana xəttini müəyyən etməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf milli iqtisadiyyatın elə inkişafına əsaslanır ki, onun nəticəsində cəmiyyətin mövcud tələbatlarının ödənilməsi zamanı gələcək nəsillərin durmadan artan tələbatların da daha yaxşı ödənilməsi qabiliyyətini azaltmasın.

Tədqiqatın əsas məqsədi müasir dövrdə Respublikanın milli iqtisadiyyatının inkişafının təmin olunmasının dövlət mexanizmi, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin metodoloji, normativ-hüquqi, elmi-nəzəri, əsaslarının, müasir

durumunun kompleks, o cümlədən sistemli təhlili, iqtisadi artım və milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mexanizmlərindən istifadə olunma imkanlarının, o cümlədən təsirlərinin dəyərləndirilməsi əsasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri və əsas prioritetlərini müəyyən etmək, beynəlxalq praktikaya əsaslanaraq uyğun ümumiləşdirmələrlə qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadi inkişaf strategiyasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi prioritetləri və istiqamətlərini elmi, əməli baxımdan əsaslandırmaq üçün uyğun təkliflər, tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məqsədə nail üçün nəzəri və əməli baxımdan aşağıda qeyd olunan sadalanmış vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- qloballaşma, o cümlədən qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri, meyarları, mexanizmləri və indikatorlar sistemini müəyyən etmək və qiymətləndirmək;

- milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları, o cümlədən ona aid baxışların təkamülünün tədqiq olunması, müqayisəli təhlilinin aparılması qanunauyğunluqları, onun xüsusi cəhətlərini aşkara çıxarmaq;

- milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin ümum dünya təcrübəsi, o cümlədən onların Azərbaycana tətbiq olunması imkanları və səmərəliyini təhlil etmək və dəyərləndirmək;

- Azərbaycanda iqtisadi inkişafın təmin olunmasının dövlət mexanizmi, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin müasir durumunun, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin xüsusi cəhətləri, o cümlədən mexanizmlərinin təhlil olunması və dəyərləndirilməsi;

- qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində dövlətin milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin normativ hüquqi, qanunvericilik bazanın təkmilləşdirilməsi, iqtisadi inkişafın təmin olunmasının dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək;

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Dissertasiyanın *obyektini* Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətdə olan təsərrüfat subyektləri, sferaları, onların formalaşması,

təşəkkülü istiqamətləri, *predmetini* isə milli iqtisadiyyatın formalaşması, təşəkkülü, inkişafının dövlət tənzimləməsi, onun mexanizmləri, faktoru, şərtlərinin nəzəri və əməli məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını tarixi, məntiqi ardıcılığın gözlənilməsilə klassik, keynsçi, neoklassik, monetar, liberal və digər bu kimi iqtisadi məktəblərin, cərəyanların nümayəndələrinin, müasir iqtisadçı alimlərin iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin formalaşması, inkişafı ilə bağlı olan elmi müddəaları, AR Prezidenti, Hökumətinin sosial-iqtisadi məsələlərlə, milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, inkişafı ilə bağlı qərarları, proqramları, sərəncamları, qanunları digər bu kimi normativ - hüquqi aktlar, Azərbaycanın, dünyanın aparıcı iqtisadçılarının fundamental elmi-tədqiqatları təşkil etmişdir. Tədqiqat prosesində sinergetik, sintez o cümlədən sistemli paradigma baxımdan yanaşma, statistik metodlardan və s-dən geniş istifadə olunmuş, varislik, məntiqlilik prinsiplərinin tətbiq olunması nə cəhd edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. milli iqtisadi inkişafın təmin olunması, o cümlədən milli iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi probleminə müxtəlif iqtisadi cərəyan və məktəblərin baxışları, Azərbaycan iqtisadiyyatının qloballaşma prosesinin təsiri nəticəsində dəyişən vəziyyətə, tələbata uyğun effektiv iqtisadi inkişaf modelinin seçilməsi, onun əməli baxımdan reallaşdırılması mexanizminin təyini, sistem dəyişikliklərinin reallaşdırılmasında milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin təkamülü, həyata keçirilən iqtisadi siyasətinin pozitiv, neqativ cəhətlərinin nəzəri-əməli baxımdan təhlili, ümumi qanunauyğunluqları , Respublikamızın milli reallıqlarından irəli gələn xüsusiyyətlərin aşkara çıxarılması, dəyərləndirilməsi, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində bu sferada həyata keçirilən iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini, prioritetlərini müəyyən etməyə imkan vermişdir.

Qeyd olunanlarla bağlı müəllifin gəldiyi elmi yeniliklərə aşağıda qeyd olunanlar aid edilə bilər:

– milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, o cümlədən inkişaf strategiyasının yerinə yetirilməsində dövlətin rolu, onun yerinə yetirdiyi tədbirlər

dəyərləndirilmiş, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri, mexanizmləri o cümlədən indikatorlar sistemi ilə bağlı nəzəri-metodoloji əsaslar müəyyənləşdirilməklə uyğun təkliflər verilmişdir;

– Respublikamızın konkret materialları əsasında qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadi inkişafın dinamikasını müəyyən edən obyektiv, subyektiv faktorlar sistemli təhlil edilmiş, Bu qeyd olunan proseslərin xarakterinə son illərdə tətbiq olunan dövlət müdaxiləsinin forma, miqyas o cümlədən hədlərinin müsbət eyni zamanda mənfi cəhətləri tədqiq olunaraq dəyərləndirilmişdir;

– müasir qloballaşma, o cümlədən qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın strukturunun təhlili aparılmış iqtisadi siyasətin reallaşması üçün dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri beynəlxalq təcrübə əsas etibarını ilə də nəzərdən keçirilməklə aşkarlanmış, təkliflər hazırlanmışdır;

– qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər, tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

– Azərbaycanın qlobal dünya iqtisadiyyatına qovuşmasında dövlətin iqtisadi qanunvericiliyi o cümlədən normativ hüquqi bazasının mövcud problemləri göstərilməklə onların təkmilləşdirilməsi yolları, prioritetləri müəyyən edilmişdir;

– qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Azərbaycanın yeni davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf mərhələsinə daxil olduğu dövrdə effektiv iqtisadi mühitin təmin olunmasının dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri, müdaxiləsinin optimal hədlərinin elmi-nəzəri o cümlədən əməli baxımdan əsaslandırılmasına cəhd edilmiş, uyğun təkliflər o cümlədən tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın mənbələri o cümlədən informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat, Maliyyə Nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın ümumiləşmiş illik məcmuə

və, hesabatları, Elmi-tədqiqat institutlarının tədqiqat işlərinin nəticələri, təklif və tövsiyələri təşkil edir.

FƏSİL I.

MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ İQTİSADİYYATIN ƏSAS SEKTORLARINDA İQTİSADİ ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİ PROBLEMİNİN TƏDQIQININ KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsi probleminin tədqiqinin elmi-metodoloji əsasları

Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində dünyada istehsalın miqyaslarının kəskin şəkildə artması nəticəsində dövriyyəyə get-gedə daha da çox maddi resursların cəlb edilməsi, ancaq, onların həcmının qıtlığı o cümlədən get-gedə onların daha da baha başa gəlməsi elm-texniki, o cümlədən texnoloji tərəqqinin təsiri nəticəsində ekoloji məsələlərin kəskin şəkildə dəyişməsi, dünyada yaranan qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı asılılığının artması, demoqrafik, sosial-iqtisadi, ekoloji və s. məsələlərin ümumbəşəri xüsusiyyət almasına gətirib çıxarmışdır.

Bütün bu qeyd olunan, o cümlədən digər bu kimi faktorların təsiri nəticəsində dünyada insan-təbiət qarşılıqlı münasibətlərinin daha da gərginləşməsi cəmiyyətin mövcud təbii bazisinə əsaslanan sosial-iqtisadi strukturunun, o cümlədən inkişaf faktorlarından istifadə olunmanın davamlı təkrar istehsala əsaslanan inkişaf modeli konsepsiyasının hazırlanmasını obyektiv bir zərurətə çevirmişdir. Belə bir halda Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatma, onun əsas struktur irəliləyişləri istiqamətlərinin müəyyən edilməsini, Azərbaycanın sahib olduğu resurslar balansı, onlardan istifadə olunma səviyyəsi, ETT-nin mövcud imkanlar çərçivəsində potensialının realizə edilməsi mümkün olmasının qiymətləndirilməsini, Bu qeyd olunannların əsasında cari, o cümlədən perspektiv məqsədlərin uyğunlaşdırılmasına əsaslanan uzunmüddətli effektiv və optimal iqtisadi inkişaf strategiyasının müxtəlif variantlı konsepsiyasının hazırlanmasını zərurətə çevirir.

Qeyd olunmalıdır ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası bəşəri bir problem şəkilində ilk dəfə olaraq XX əsrin II yarısında irəli sürülmüşdür. Bu

qeyd olunan konsepsiyanın hazırlanmasına tələb hər şeydən qabaq cəmiyyətdə sosial-iqtisadi tərəqqinin təbii ətraf mühitinin müdafiəsi, o cümlədən təbii ehtiyatlardan effektiv istifadə olunma, idarə edilməsinin balanslaşdırılmış formada aparılması zərurətindən doğmuşdur.

Bu qeyd olunan problemin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi ilə BMT, o cümlədən YUNESKO davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidi, XXI əsrin əsas prioriteti kimi qeyd etmiş, 2005-2014-cü illəri isə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın tədqiqi, həm də tədrisi onilliyi bəyan etmişdir.

Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidinin təmin təmin edilməsi ilə bağlı vacib ilkin şərtlərin formalaşdırılmasında müasir qloballaşma proseslərinin nəzəri baxımdan düzgün dərk olunması, onun əməli nöqtəyi-nəzərdən realizə edilməsi imkanlarının obyektiv dəyərləndirilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, milli iqtisadi inkişaf xüsusiyyətinə qloballaşma proseslərinin pozitiv, o cümlədən neqativ təsirini düzgün dəyərləndirmədən ölkənin iqtisadi effektivliyini, milli rəqabət üstünlüklərini, o cümlədən təhlükəsizliyini strateji nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirmək, onun davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidini əməli baxımdan realaşdırmaq çox mürəkkəbdir. O da məlumdur ki, qloballaşma prosesi milli iqtisadi inkişaf xüsusiyyətinə təsiri müxtəlif səpkilərdən qiymətləndirilə bilər. Belə ki, qloballaşma nöqtəyi-nəzərindən milli rəqabət üstünlükləri siyasi – hüquqi, iqtisadi, sosial – mədəni, elmi – texniki, etnodemoqrafik o cümlədən ekoloji səpkidən tədqiq oluna bilər. Onu da xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, keçid şəraitində sosial və iqtisadi proseslərin liberallaşdırılması nəticəsində dünya iqtisadiyyatının strukturunda iqtisadi sferada vaxtı ilə müşahidə olunmayan yeni keyfiyyət dəyişiklikləri müşahidə edilir (22). Məsələn, maliyyə qloballaşması, o cümlədən global transmilli kompaniyaların təşəkkülü prosesində kapitalın hökmranlığı istehsal artımını qabaqlayır, dünya ticarətinin intensivləşməsi ilə yanaşı onun paralel olaraq regionlaşması prosesi də artır, informasiya axını iqtisadi artıma nisbətən daha da sürətlə artır, global transmilli oliqopoliyaların iqtisadi inkişafa təsiri artır, global iqtisadi, siyasi faktorlarının milli dövlət hakimiyyəti

üzərində rolu artır. Bununla da, qloballaşma prosesi milli iqtisadi sistemin ümumi fəaliyyət xüsusiyyətinə, onun özəyini təşkil edən təbii rəqabət üstünlüklərinin əsaslarına daha da güclü təsir edir. Təhlil onu da göstərir, Bu qeyd olunan proses əsas etibarı ilə aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə müşahidə edilir.

– qloballaşma proseslərinin təsiri nəticəsində milli rəqabət üstünlükləri güclü şəkildə beynəlxalq meyarların təsirinə məruz qalır.

– himayədar siyasət və liberal prinsiplər arasında ziddiyyətli proseslər müşahidə edilir. Belə ki, bir tərəfdən ölkədə milli iqtisadi təhlükəsizlik prinsiplərinin gözlənilməsi (daxili bazarın o cümlədən milli istehsalın qoruması) digər tərəfdən isə bununla liberal prinsiplərə əsaslanaraq dünya iqtisadiyyatına qovuşur. Bu qeyd olunanlar nöqtəyi-nəzərdən perspektivdə milli iqtisadiyyatın yaranmasında effektiv fəaliyyət göstərən bu prinsiplərin optimal tətbiq olunma hədlərinin gözlənilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. İEÖ-in tarixi təcrübəsi onu göstərir ki, qloballaşma prosesi milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi, effektivliyi, iqtisadi təhlükəsizliyi, nəhayət onların effektiv qarşılıqlı asılılığı və qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması yekunda milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunmasının vacib şərtidir. Bütün Bu qeyd olunanlar öz növbəsində mövcud reallıqların qiymətləndirilməsi ilə milli iqtisadi inkişafın özünün optimal strategiyasının seçilməsini zərurətə çevirir. Bu zaman hazırlanan iqtisadi inkişaf strateji proqramların yerinə yetirilməsi imkanları müəyyən edilməli, ən əsası isə onlar çevik olmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edilməsi ilə bağlı tez-tez yeniləşməli, o cümlədən korreksiya olunmalıdır. Bu halda qarşıda duran ən əsas və vacib problemlərdən biri də təbii ki, milli iqtisadiyyatın daxili, o cümlədən xarici bölmələrinin optimal əlaqəsinin təmin olunması, başqa sözlə ifadə etsək onun iqtisadi açıqlığının optimal həddinin müəyyən olunması vacib əhəmiyyətliyi ilə seçilir (26). Bütün bu qeyd olunanlar bizə belə bir qənaətə gəlməyə zəmin verir ki, Bu qeyd olunan vəzifələri uğurla icra etmək üçün I, Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadi resurs potensialı indiki, gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri nəzərə alınmaqla effektiv istifadə edilməli, II, iqtisadiyyatın resurslara əsaslanan inkişaf modelindən tədricən texnoloji

baxımdan rəqabət qabiliyyəti güclü olan inkişafa, başqa sözlə desək innovasiyalı davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidlə bağlı vacib iqtisadi, təşkilatı, texniki və texnoloji potensialı hazırlamaq zəruridir. Nəhayət, Bu qeyd olunan məsələlərin əməli baxımdan effektiv realizə təmin edilməsi ilə bağlı hər şeydən qabaq davamlı milli iqtisadi inkişaf strategiyasının yaradılmasını zərurətə çevirir. Bu qeyd olunan isə öz növbəsində davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışının mahiyyətinin, o cümlədən, ona keçidin obyektiv bir zərurətə çevirən faktorların. şərtlərin milli reallıqlar və dünya təcrübəsi prizmasından qiymətləndirilməsini, bu prosesin yaranmasının qanunauyğunluqlarının, xüsusiyyətlərinin nəzəri, əməli məsələlərinin sistemli tədqiqini zərurətə çevirir.

O da məlumdur ki, iqtisadi artımın dinamikliyinin, tarazlığının, dayanıqlığı və davamlılığının təmin olunması, başqa sözlə ifadə etsək məcmu tələblə və məcmu təklif, istehsal və istehlak mütənasibliyin gözlənilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu həqiqətdir, bazar iqtisadiyyatında milli iqtisadiyyatın tarazlı şəkildə inkişafı iqtisadi konyukturadan tam asılı olaraq tez-tez dəyişir. Belə ki, müəyyən bir dövrdən sonra milli iqtisadiyyatda yüksəliş durğunluq, o cümlədən böhran halları ilə əvəz oluna bilər. Iqtisadi dinamikliyin bir tsikl vəziyyəti milli iqtisadiyyatın bir iqtisadi tarazlıqdan digər bir iqtisadi tsikl halına doğru hərəkət forması ilə dəyişilə bilər.

O da məlumdur ki, əksər böhranların baş verməsi hər şeydən qabaq məcmu tələb, o cümlədən məcmu təklifin pozulması, yanlış pul – kredit siyasəti aparılmasından, ümumən sosial və iqtisadi proseslərin idarə edilməsində, tənzimlənməsində dövlət və bazar mexanizminin hədlərinin, onların təsir vasitələrinin düzgün müəyyən olunmasından doğmuşdur (32). Bu qeyd olunanlarla yanaşı, ayrı-ayrı iqtisadi cərəyan və məktəblər, qısa və orta müddətli iqtisadi tərəddüdlərin səbəblərini bir qədər fərqli şəkildə izah edirlər.

Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, bazar iqtisadiyyatında olan tsikli inkişaf hər şeydən qabaq onun özünə xas olan daxili faktorların hərəkəti ilə müəyyən edilir. məlum olduğu kimi, Smit əvvəllər qeyd etdiyi kimi «görünməz əl» makroiqtisadi tarazlığı kortəbii olaraq tənzimləyir. Həm də o da tam məlumdur ki, sahibkarların daha da çox gəlir sahibi olmaq dalınca qaçması nəticəsində bazarın təklifi tələbi

qabaqlayır. Bu səbəbdən də, əksər iqtisadçılar belə dəyərləndirirlər ki, istehsal artıqlığının meydana gəlməsi fərqli şəkildə şərtlərlə, faktorlarla müəyyən edilsə də, yekunda təklif və tələb arasındakı mövcud tarazlığın pozulmasından əmələ gəlir. Vaxtı ilə qısa və orta müddətli tsikl tərəddüdlər nəzəriyyəsinin banisi İsveçrəli alimi Cak Sismolli (1773 - 1832) belə müəyyən edirdi ki, iqtisadi böhranların meydana gəlməsinin ilkin şərti əsas etibarilə bu səbəbdən də, gəlirin daha da çox hissəsi yığılır, o cümlədən nisbətən çox az hissəsi isə istehlak məhsullarının əldə olunmasına sərf edilir. Bu qeyd olunanların da nəticəsində satış və istehsalla arasındakı tarazlıq pozulur. Bu vəziyyətdən çıxış yolu kimi o, belə müəyyən edirdi ki, milli gəlirin yenidən yanaşı bölünməsi zəruridir. Orta tsikl nəzəriyyəsinin inkişafında Marksın müstəsna rol məxsusdur. Marks belə müəyyən edirdi ki, tsikl inkişafının mümkün olması hələ sadə əmtəə istehsalı prosesində yaranmışdır. Bu qeyd olunan imkan kapitalist əmtəə istehsalı prosesində tam reallığa çevrilir. Bu qeyd olunan prosesin kapitalist istehsalı prosesində obyektiv bir proses olduğunu, Marks istehsalın ictimai mənimləmənin isə xüsusi xüsusiyyətdə olması ilə izah edirdi. Bu qeyd olunanla Marks belə müəyyən edirdi ki, tez-tez böhranların yaranmasının maddi əsası müəyyən bir vaxtdan sonra əsas kapitalın aşınması o cümlədən sıradan çıxması ilə bağlıdır. «Böyük durğunluq» illərində, o cümlədən onun ərəfəsində iqtisadi böhranlar səbəblərini tədqiq edərkən Keyns belə bir qənaətə gəlməli oldu ki, iqtisadi tərəddüdlərin yaranmasının əsas səbəbi faiz səviyyəsi və mənfəətin gözlənilən normasının təsiri nəticəsində investisiyanın qeyri – stabilliyi olur. Müəyyən mənada Bu qeyd olunan nəzəriyyəni daha da inkişaf etdirən Hansen (1887 - 1976) iqtisadi tənəzzül və yüksəlişlərin səbəbini əsaslı kapital qoyuluşunun xüsusiyyətində görürdü.

Rus iqtisadçı alimi Kondratyev özünün «Böyük tsikllərin konyukturası» adlı nəzəriyyəsində belə nəticəyə gəlmişdir ki, iqtisadi tarazlığın uzun müddətə pozulması o cümlədən bərpasının əsasında «Tsiklik inkişafa uyğun olaraq əsas kapitalın yığılımı, onun yerləşdirilməsi o cümlədən məhsuldar qüvvələrin yenidən bölgüsü durur» (48). Təhlil həm də onu da göstərirdi ki, istənilən yüksələn dalğa əsasında texniki tərəqqidən irəli gələn əsaslı dəyişikliklər durur.

Klassik nəzəriyyəyə əsas etibarı ilə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi hər şeydən qabaq iqtisadi resurslarla müəyyən edilir. Bu da məlum olduğu kimi, XX əsrdə sahibkarlıq artıq innovasiya iqtisadi inkişafın əhəmiyyətli faktoruna çevrilmişdi. Belə ki, ETT-nin nailiyyətlərinin istehsala geniş şəkildə tətbiq olunması əməyin məhsuldarlığını, fondverimini artırmaq, material tutumu aşağı salmaqla maddi resursların hər bir vahidindən daha da çox nəticə əldə etməyə yol verirdi. Bu qeyd olunanlarla yanaşı XX əsrin sonunda qloballaşma prosesləri nəticəsində texniki və o cümlədən texnoloji nailiyyətlərin İEÖ-dən tədricən Bu qeyd olunan prosesə yenidən qovuşan İEOÖ keçməsi iqtisadi artımın dünya miqyasında sürətlənməsinə gətirdi.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dünyada yaranan qloballaşma proseslərinə fəal şəkildə qoşulması iqtisadi inkişafının artım faktorlarının nisbətində o cümlədən səviyyəsinə daha güclü təsir etmişdir. Belə bir halda iqtisadi nəzəriyyədə yeni bir inkişafa çatma modeli yaranır. Ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının İEÖ-in səviyyəsindən xeyli geri qalmasını aradan götürmək məqsədini öz qarşısına qoyan iqtisadi inkişaf strategiyası iqtisadi əsərlərdə haqlayıcı iqtisadi inkişaf modeli adlandırır.

Tarixən haqlayıcı iqtisadi inkişafın 2 modeli məlumdur. I, idxalı əvəzləyən, II – ixraca yönəldilən inkişaf.

Təcrübə onu göstərir ki, qloballaşma dövründə idxala yönəldilən liberal ancaq mümkün qədər daha effektiv tənzimləmə iqtisadi inkişaf modelinə keçid daha da məqsədə müvafiq sayılır. Belə ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələrin o cümlədən resursların hərəkətinin liberallaşması halında milli iqtisadiyyatın yüksək rəqabət qabiliyyətiyinin təmin olunması uyğun sferalarda texniki tərəqqinin innovasiya əsasında tətbiq olunmasını, o cümlədən iqtisadi mexanizmlərin Bu qeyd olunan məqsədə yönəldilməsini zərurətə çevirir.

Son dövrün təcrübəsi onu bir də göstərir ki, yeni yaradılan, o cümlədən haqlayıcı modeli əsaslı bəzi ölkələr İEÖ-ə nisbətən bəzi müəyyən üstünlüklərə malikdir. Məsələn, ilkin mərhələdə Azərbaycanda lazımı miqdarda təbii resursların

mövcudluğu, ucuz işçi qüvvəsinin olması, yeni sistemə keçid zamanı iqtisadi münasibətlər sisteminin xüsusiyyəti əvvəlcədən daha yüksək innovasiya prinsipləri bazasında iqtisadiyyatı qurmağa imkan yaradır. ancaq o da məlum olduğu kimi, sosial-iqtisadi artımın hansı faktorlar hesabına əldə olunması cəmiyyət üçün ən vacib şərtlərdəndir. Belə ki, ekstensiv iqtisadi inkişaf cəmiyyətin uzun müddətə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin edə bilməz. Bu səbəbdən də, müasir iqtisadi əsərlərdə elə iqtisadi artım daha effektiv hesab edilir ki, o əsas etibarilə intensiv faktorlar hesabına əldə olunsun. başqa sözlə ifadə etsək, Bu qeyd olunan iqtisadiyyatlarda kapital, təbii, əmək, o cümlədən maliyyə resurslarının hər vahidindən daha da çox son nəticə əldə edilir. Bu səbəbdən də bu gün milli iqtisadiyyat səviyyəsində qəbul olunan layihələr, proqramlar hazırlanarkən ölkədə istehsal faktorlarının balansının miqdarca müəyyən olunması, o cümlədən keyfiyyətə dəyərləndirilməsi çox zəruridir. Belə ki, təcrübə onu da göstərir ki, hər hansı bir sferada istehsal faktorlarının tətbiq olunmasının artması adətillə onun digər Bu qeyd olunan kimi sferalarda azalması ilə müşahidə edilir.

Artıq məlum olduğu kimi, təkrar istehsalda ayrı-ayrı sferalar arasında onun fazalarına uyğun olaraq sıx əlaqələr yaranır. Bu həqiqətdir ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı onlar arasında ənənəvi əlaqələr qırılmış və ya çox zəifləmişdi. Son dövrlərdə Azərbaycanda milli iqtisadi inkişaf xüsusiyyəti əksər hallarda beynəlxalq təkrar istehsal prosesində yaranan hallara uyğun gəlsə də, ancaq o daha da çox onun xüsusilə də mübadilə, ticarət sferasını olan müəyyən fazalarını əhatə edir. məlumdur ki, Bu qeyd olunan da Azərbaycanda real iqtisadi sektorun inkişafı əsasında davamlı, o cümlədən effektiv təkrar istehsal prosesinin yaranmasına neqativ təsir edir. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən, Azərbaycan Respublikasında davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması imkanları əhəmiyyətli səviyyədə təkrar istehsal prosesinin bazar mexanizminin yaranması səviyyəsindən çox asılı olacaqdır. Qeyd etmək olar ki, Bu qeyd olunan prosesin özünün daxili hərəkətverici mexanizmini qiymətləndirmədən, öyrənmədən, onun təmin olunmasının dövlət, o cümlədən bazar mexanizminin optimal hədlərini müəyyən

etmədən əməli əhəmiyyətli və gələcəyə yönəldilmiş qərarlar, tədbirlər sistemini icra etmək qeyri-mümkündür.

Uzun illər ərzində xüsusilə də, sovet iqtisadi elmində belə bir iqtisadi müddəə hakim xüsusiyyət daşıyırdı ki, bütün istənilən hallarda iqtisadi artımın təmin olunması sosial və iqtisadi proseslərin vacib bir şərtidir. Bu həqiqətdir ki, biz onu da daha yaxşı başa düşürük ki, iqtisadiyyatın yaranması o cümlədən inkişafının vacib, o cümlədən ilkin şərti stabil, dinamik iqtisadi artımın təmin olunmasıdır. Ancaq Bu qeyd olunan zaman, «Ekonomiks» elminin belə bir əsas aksioması nəzərdən qaçır ki, cəmiyyətdə «tələbatlar hədudsuz, resurslar məhduddur».

O da məlumdur ki, klassik siyasi iqtisad belə müəyyən edirdi ki, bazar sistemi həm milli iqtisadi inkişafın, həm də onun innovasiyalı inkişafını stimullaşdırmaq iqtidarındadır. Bu qeyd olunanla belə, Maltus, Rikardo, o cümlədən Smit kimi klassiklər belə dəyərləndirirlər ki, uzun dövrdə iqtisadi artımın təmin olunması imkanlarına qeyri-optimist yanaşdılar. Onlar iqtisadi müddəalarını keyfiyyətli əkin sahələrinin qıtlığı, kənd təsərrüfatının gəlirliliyinin azalması ilə əlaqələndirməyə çalışırdılar. Maltusa əsas etibar ilə yararlı torpağın əldə olunmuş faydalılığı, bu o deməkdir ki, əhalinin miqdarının artdığı o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının gəlirliliyin azalması adambaşına ərzaq məhsullarının istehlakının azalmasına gətirəcəkdir (41). Həm də ərzağın qıtlığı əhalinin miqdarının azalmasına gətirə bilər. Bir qədər sonra, o belə nəticəyə gəldi ki, dünya miqyasında ərzaq resursları ədədi, isə əhali həndəsi silsilə ilə artır. Bu qeyd olunanla da o, həqiqətdə gələcəkdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın məhdudlaşacağına işarə edirdi. Rikardo Maltusdan fərqli şəkildə olaraq öz iqtisadi modelində kənd təsərrüfatı sahəsində gəlirlərin azalmasını ancaq torpağın qıtlığı ilə deyil, əksinə daha da çox get-gedə onun keyfiyyətinin daha da pisləşməsi ilə izah edirdi. Onun fikrincə Bu qeyd olunan neqativ proseslərin qarşısının alınması üçün kənd təsərrüfatına ETT-nin nailiyyətlərini tətbiq olunması ilə torpaq sahələrinin hər bir vahidindən daha da çox gəlir götürülə bilər ki, bu da yekunda gəlirlərin azalmasının qarşısını alar. Digər tərəfdən isə Bu qeyd olunan kimi kənd təsərrüfatı sahəsinə kapital qoyuluşlarının artması orada çalışanların əmək haqlarının artırmaqla daha sonradan gəlirləri

azaldan faktor kimi fəaliyyət göstərir. Bu iqtisadçılardan fərqli şəkildə olaraq Mill belə müəyyən edirdi ki, texniki tərəqqi təkcə insanların maddi deyil, həm də, təhsil, estetik tələbatlarının ödənilməsinə imkan verir. Marksa görə isə təbii resursların həddən artıq istismarı kapitalizmin qeyri-stabilliyini şərtləndirən faktor olmaqla, o, izafi dəyər qanununu sahəsində daha da artır. Məşhur iqtisadçı Piqu belə müəyyən edirdi ki, iqtisadi inkişafın təbiətlə təmin olunmasında dövlət müstəsna rol oynamalıdır. Bu qeyd olunanla yanaşı, cəmiyyətlə təbiətin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsinə aid Robert Kousun fikirləri diqqəti daha da çox cəlb edir. Belə ki, onun fikrincə təbii resurlardan istifadə olunma sahəsində mövcud məsələlər əsasında cəmiyyətdə təbii resurslara, o cümlədən ekoloji tarazlığın təmin olunması ilə bağlı dəqiq müəyyən olunmuş mülkiyyət hüququnun olmaması durur. Bu nöqteyi-nəzərdən o, belə müəyyən edirdi ki, optimal ətraf mühit bazar münasibətləri əsasında yerinə yetirilməli, dövlət isə Bu qeyd olunan prosesin realizə edilməsinə nəzarət etməlidir. Uzun illərin təcrübəsi onu göstərir ki, hətta İEÖ-də belə Bu qeyd olunan müddəaları əməli baxımdan icra etmək həqiqətdə qeyri-mümkündür.

XX əsrin sonlarında İEÖ-də yaranan tez-tez iqtisadi böhranlar iqtisadçılar, o cümlədən siyasətçiləri mövcud bu iqtisadi sistemlərin əsas olan prioritetlərinə onların istiqamətlərinə yenidən nəzər yetirilməsini obyektiv bir zərurətə çevirdi.

Belə ki, 80-ci illərdə iqtisadi artıma aid iqtisadi təlimin neoklassik nəzəriyyəsi formalaşmağa başladı. İqtisadi açıqlığa, azad bazar inkişafına, özəlləşməyə əsaslanan Bu qeyd olunan modeldə iqtisadiyyatda mövcud olan bütün uğursuzluqları iqtisadiyyata dövlətin fəal müdaxiləsi ilə izah etməyə çalışırdılar. 1990-cı illərdə əksər institusional eyni zamanda neoklassik iqtisadçılar daha yeni bir iqtisadi artım nəzəriyyəsini yaratmağa başladılar. Onlar belə izah etməyə çalışırdılar ki, bəzi ölkələr uğurla inkişaf edir, nəyə görə bəziləri staqnasiya vəziyyətində qalırlar. Və onlar belə müəyyən edirdilər ki, azad bazarda inkişaf prosesində dövlət çox vacib rol oynamalıdır.

Iqtisadi artıma bu cür yanaşma həqiqətdə iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın prinsiplərinə uyğun idi.

Sosial və iqtisadi inkişafın prinsipinə Bu qeyd olunan yeni modelin də həqiqətdə iqtisadi artımın sənaye tipini əvəz etməklə iqtisadi artıma sərt olaraq təbii resurs eyni zamanda ekoloji məhdudiyyətlərin qoyulması vacibliyini irəli çəkirdi. Bu qeyd olunanla yanaşı, bu model bilavasitə sosial ədalət, davamlı insan inkişafı eyni zamanda nəsillərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunmasını əsas götürdü. Başqa sözlə ifadə etsək, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf elə inkişafı nəzərdə tutur ki, bu günki insanların həyat səviyyəsi artırılarkən gələcək nəsillərin marağı o cümlədən mənafeələrinin daha da yaxşı realizə edilməsinə zərər gətirməsin.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının əsasında belə sivil bir yanaşma olur ki, sosial – iqtisadi sistemlərin o cümlədən inkişaf modellərinin xüsusiyyətindən asılı olmayaraq iqtisadi inkişafın elə bir səviyyəsini təmin etmək zəruridir ki, ETT-nin tətbiq olunması eyni zamanda, inkişafı genişləndikcə insanların davamlı yaşayış prinsipləri bütün səviyyələrdə gözlənilsin həm də ətraf mühitin tarazlığına xələl gəlməsin.

Təhlil onu göstərir, təcrübədə inkişaf konsepsiyasının təkamülü prosesində 2 yanaşma xüsusilə seçilir. I yanaşma zamanı davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın mahiyyəti, dinamikasını, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın müəyyən olunması meyarları o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın səviyyəsi xüsusiyyətlərinin verilməsi üçün istifadə olunma indikatorların təkmilləşdirilməsini özündə birləşdirir. II iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının təkamülü özünə daha da çox inkişafın idarə edilməsinin forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi məsələlərini daxil edir. Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində əksər ölkələrdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf tipinə keçidin vacibliyi əhali artıqlığı eyni zamanda təbii resursların qıtlığı ilə şərtlənmişdir. Bu qeyd olunanla belə, əksər ölkələrdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidin zəruriliyi isə daha da çox ətraf mühitin kəskin şəkildə pisləşməsindən doğmuşdur.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidin zəruriliyi ilk dəfə olaraq beynəlxalq səviyyədə Stokholm Sammitində (1972 – ci il) tsikl dalğası ilə yanaşı onun daha yeni bir istiqaməti müəyyən edildi. Bütün Bu qeyd olunan neqativ

proseslərin qiymətləndirilməsi ilə, Roma klubuna daxil olan iqtisadçı tədqiqatçılar bərpa olunmayan mineral, yanacaq resursların qıtlığını eyni zamanda təbii ətraf mühitə neqativ təsirini aşağı salmaq məqsədilə istehsala yeni texnika eyni zamanda texnologiyaları geniş tətbiq olunması ilə, onların aradan götürülməsini və aşağı salınmasını irəli çəkirdi.

«Roma klubunda» Medoyz öz həyat yoldaşı ilə birlikdə «artımın hədləri» (1972) iqtisadi konsepsiyayı hazırladılar. Dünyada artımın dinamikası (1974) bu məruzələrdə modelləşmə nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, müasir siyasi – sənaye, iqtisadi üsullar resursların istehlakı siyasəti artıma hər hansı bir hədd qoyulmamışa qədər qeyri-müəyyən olacaqdır (38). Əks halda, sonra dünyada nəticələrinin proqnozlaşdırılması mürəkkəb olan bir fəlakət baş verər.

Roma klubunun II məruzəsi «İnsanlıq yol ayrıcında»dır. Bu qeyd olunan məruzədə belə qənaətə gəlinir ki, ETT-nin imkanları şəraitində dünyanın kortəbii inkişafı təbii ki, onun məhvinə gətirə bilər.

III «Beynəlxalq qaydaların yenidən qurulması» adlı məruzəndə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin nümayəndələrindən biri olan Yan Tinberqen olmuşdur. O, əsas diqqətini qlobal eyni zamanda lokal məqsədlərin üzərinə qoymuşdur.

IV məruzə «Qlobal cəmiyyətlər üçün məqsədlər» adlanır və maddi eyni zamanda mənəvi dəyərlərin ödənilməsinin qarşılıqlı şəkildə əlaqəsinə əsaslanır.

Ümumən, Bu qeyd olunan məruzələr dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin effektivliyinin artırılması və ənənəvi funksiyalarının aşağı salınması üzərində qurulmuşdur. Bu nöqtəyi-nəzərdən Roma klubuna daxil olan tədqiqatçıların məruzələri davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışının başa düşülməsində o cümlədən onun təmin olunması ilə bağlı Milli konsepsiyaların yaranmasında müstəsna rol oynamışdır. Həmin bu məruzələrdən belə bir nəticə çıxmışdır ki, iqtisadi staqnasiya təbii fəlakətlə müqayisədə yaxşıdır. Bu qeyd olunan məruzələrin əsas qüsuru budur ki, onlar iqtisadi inkişafı təmin edən faktorları müəyyənləşdirərkən ETT-nin inkişaf imkanlarını (yeni enerji növlərini, biotexnologiyayı və s.), dövlət tənzimlənməsi rolunu nəzərə almırdılar. Bunlardan fərqli şəkildə olaraq Mesaroviç o cümlədən Pestelya bu məruzələrdən fərqli şəkildə

olaraq ayrı-ayrı regionlardan resurs o cümlədən iqtisadi artım sahəsində mövcud vəziyyətin fərqli şəkildə olduğunu əlaqələndirməyə çalışmışlar. Müəlliflər dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişaf tarazlığının təmin təmin edilməsi ilə bağlı iqtisadi artımın məcburi məhdudlaşdırılmasını o cümlədən inkişaf etmiş bölgələrdə ETT-nin sürətləndirilməsini vacib müəyyən edirdilər.

Qeyd edilənlərin qiymətləndirilməsi ilə Azərbaycanın sahib olduğu təbii resurslar, intellektual potensial Respublikamızın qloballaşmada fəal iştirakı bu dövrdə bütün bu istiqamətlər üzrə yaradılmış potensial dayanıqlı və davamlı insan inkişafı konsepsiyasını hazırlamağa o cümlədən reallaşdırmağa imkan verir. Əhmədov bu qeyd olunan prosesləri çox düzgün dəyərləndirərək yazır: «Azərbaycanın Milli iqtisadi inkişaf modeli təkcə bu gün deyil, əksinə gələcək dövrdə də ölkə qarşısında dayanan sosial və iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi – iqtisadiyyatın dayanaqlı inkişafının, o cümlədən sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi eyni zamanda effektivliyinin artırılması, yüksək artım templərinin saxlanması, qeyri-neft sahəsinin inkişafının sürətləndirilməsi, regionların kompleks, yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin olunması, iqtisadi inkişafın innovasiya xüsusiyyətinin gücləndirilməsi, yoxsulluğun aşağı salınması, əhalinin maddi rifahının artırılması kursunun davam etdirilməsi və s. üçün möhkəm təməl yaradır».

Təcrübə onu göstərdi ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın tədqiqində ənənəvi – metodoloji yanaşmalar əksər hallarda lazımi səmərəni vermir. Digər tərəfdən isə təcrübə göstərdi ki, əksər hallarda ekoloji məsələlərin meydana gəlməsi daha da çox bazarın təkmil olmaması o cümlədən əraf mühitlə bağlı mülkiyyət hüququnun tənzimlənməsinin təkmill olmamasından doğmuşdur. Belə ki ətraf mühitdən istifadə olunma ilə bağlı effektiv institusional baza yaratmadan ondan effektiv istifadə olunmanı təmin etmək mürəkkəb olur. Belə ki, bu gün dövlət qeyri-hökumət təşkilatları, firma, birlik, və s. ayrı-ayrı iqtisadçılar tərəfindən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışı fərqli şəkildə başa düşülür o cümlədən bu haqda çoxlu miqdarda yanaşmalar mövcuddur. Bu qeyd olunan problemin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi ilə XX əsrin 90 – cı illərindən sonra

əksər ölkələrdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası qəbul olunmuşdur. Onların dəyərləndirilməsi Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının yaradılmasında, o cümlədən realizə edilməsində əhəmiyyətli olar. Bu gün dünyanın 100 – dən artıq ölkəsində davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa aid dövlət səviyyəsində komissiyalar mövcuddur (ABŞ-da prezident yanında) o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı milli proqramları hazırlanmışdır. 1996-cı ildə Rusiyada qəbul olunmuş davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasında qeyd olunur ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf «stabil sosial-iqtisadi inkişaf» olmaqla yanaşı onun təbii əsasını dağdırmır. İnsanların həyat keyfiyyətinin artırılması, biosferanın təsərrüfat tutumu hüdudunda təmin edilməli, Bu qeyd olunan həddin aşılması təbii ətraf mühitin tənzimlənmə mexanizminin təbii bioloji mexanizmini dağdır ki, bu da yekunda global dəyişikliklərə səbəb olur. Rusiyada qəbul olunmuş davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının xüsusiyyəti budur ki, bu rada davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa tarazlı keçid prioritet vəzifə kimi irəli çəkilir və bu qeyd olunan məqsəddə çatmaq üçün hər şeydən qabaq ekoloji vəziyyətin stabilləşdirilməsi, iqtisadi idarəetmə metodlarında ekoloji mühitin də bir meyar kimi qiymətləndirilməsi, iqtisadi fəaliyyət reallaşdırılarkən ekoloji sistemin imkanlarının qiymətləndirilməsi, enerji resurslarına qənaət texnologiyasının tətbiq olunması eyni zamanda iqtisadiyyatın strukturunun dəyişən vəziyyətə və tələbə müvafiq təkmilləşdirilməsi ön plana çəkilir (37). Bu məqsədlə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün hər şeydən qabaq onun təmin edilməsinin hüquqi və təşkilatı əsaslarının yaradılması eyni zamanda iqtisadi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi fikri irəli çəkilir. Bütün Bu qeyd olunanlar milli iqtisadiyyatın həm də onun regionlarında uyğun proqramların qəbul edilməsi ön plana çəkir. Bir çox İEÖ-də qəbul olunmuş davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının təhlili onu söyləməyə imkan verir ki, onun hazırlanmasında davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın meyarlarının o cümlədən prioritetlərinin müəyyən olunması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi, istənilən inkişaf konsepsiyasının realizə edilməsi xərclərin o cümlədən onun təbii ətraf

mühitə eyni zamanda gələcək nəsillərin mənafə və maraqlarına təsirinin dəyərləndirilməsini zərurətə çevirir.

Dünya təcrübəsi bir mənalı şəkildə onu göstərir ki, bazarın öz mexanizmi nə qədər təkmil olsa belə də o, uzun müddətli davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edə bilmir. Bu səbəbdən də bu gün makroiqtisadi səviyyədə tənzimlənmənin ən üstün istiqaməti onun davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına istiqamətləndirilməsidir.

Qeyd edilənlərin qiymətləndirilməsi ilə, deyə bilərik ki, Respublikamızın sahib olduğu intellektual potensial, təbii resurslar, Azərbaycanın qloballaşmada fəal iştirakı o cümlədən son onillikdə bütün istiqamətlərdə yaradılmış potensial davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasını hazırlamağa o cümlədən reallaşdırmağa imkan verir.

Bütün dünyada yaranan Bu qeyd olunan proseslərlə bağlı AR Prezidentinin təşəbbüsü ilə 2001-ci il 30 oktyabrda hökumət Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı strategiyasının işlənilib hazırlanması haqqında sərəncam imzalamış, 2000-ci il 31 may-4 iyunda Bakıda «Xəzəryanı ölkələrin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmiş, daha da sonra 2001-ci ildə yoxsulluğun aşağı salınması o cümlədən iqtisadi inkişaf proqramını qəbul olunmuşdur. Nəhayət, 2005-ci ilin avqustunda Heydər Əliyev fondu Yuneskonun təşəbbüsü ilə Bakıda «Azərbaycan gələcəyə körpü» adlı beynəlxalq konfrans keçirildi.

Bununla da, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti planetin ehtiyatlarından effektiv o cümlədən qənaətlə istifadə olunma, təbii ətraf mühitin qorunması və saxlanılması, indiki eyni zamanda gələcək nəsillərin həyatının yaxşılaşdırılması şərtilə tələbatların optimal formada ödənilməsi o cümlədən bütün dünyada sülhün bərqərar olmasına yönəlmiş sosial-iqtisadi o cümlədən ekoloji inkişafı nəzərdə tutur. Ümumən isə, sosial -iqtisadi inkişaf problemləri ətraf ekosistemin təbii imkanları ilə ahəngdar şəkildə uzlaşdırılaraq həll olunmasını zərurətə çevirir. başqa sözlə ifadə etsək, Azərbaycanda milli iqtisadi inkişaf modeli formalaşdırılmalıdır. Bu qeyd olunan problemin əhəmiyyətini

xüsusi vurğulayaraq professor Babayev yazırdı: «Milli iqtisadi inkişaf modeli Azərbaycanın üstünlüklərini əks etdirən sintezləşmiş model olmalıdır. Belə ki, milli iqtisadi sistemin özünəməxsus prinsipləri, resursları o cümlədən fəaliyyət mexanizmini təşkil edən struktur – antoloji təsərrüfat sistemi, tarixi o cümlədən müasir dünyəvi əlamətlər, milli faktorlar nəzərə alınmalıdır» (24)

1.2. Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edən başlıca amil və şərtlər

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özünün bütün yeraltı, yerüstü o cümlədən təbii sərvətlərinin o cümlədən insan potensialının şəriksiz sahibinə çevrildi. Belə bir halda indiki o cümlədən gələcək nəsillərin marağı o cümlədən mənafeləri nəminə ölkənin sahib olduğu bütün resurslardan effektiv istifadə edərək onların hər bir vahidi hesabına maksimum son nəticə qazanmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail edilməsi Azərbaycanda yaxın gələcək üçün müəyyən edilən iqtisadi strategiyanın ana xəttini təşkil etməlidir.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası son strateji məqsəd kimi ETT-nin geniş tətbiq olunması əsasında gələcək nəsillərin tərəqqi imkanlarının realizə təmin edilməsi ilə bağlı tələb edilən potensial resursların effektiv eyni zamanda optimal nisbətdə hərəkətə gətirilməsini nəzərdə tutur.

İstənilən ölkə obyektiv eyni zamanda subyektiv faktorlarla şərtlənən iqtisadi dayanıqlığı və davamlılığını potensialına malik olur. qeyd etmək olar ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində qloballaşma prosesləri siyasi, texnoloji, iqtisadi, informasiya və s. vasitələrlə inkişaf etməkdə olan milli iqtisadiyyatların yaranması o cümlədən inkişafı xüsusiyyətinə müəyyən təhlükələr yarada bilər.

Postsovet məkanında müstəqil dövlətlərdə iqtisadi sistemin transformasiyası təcrübəsi onu göstərir ki, Bu qeyd olunan ölkələrə BVF o cümlədən DB göstərdikləri maliyyə və kredit dəstəkləri bir qayda olaraq həmin bu ölkələrdə onların irəli çəkdikləri islahatlar modelinə müvafiq keçirilməsini bir şərt kimi irəli

çəkirlər ki, bu da həmçinin əksər hallarda beynəlxalq səviyyədə milli mənafehinin o cümlədən maraqların strateji nöqtəyi-nəzərindən realizə edilməsi prinsiplərinə tam şəkildə cavab vermir.

Təcrübə onu göstərir ki, qloballaşmada ölkəyə xarici investisiyanın kəskin şəkildə artması heç də bütün istənilən hallarda ölkəyə innovasiyaya əsaslanmış texnika, o cümlədən texnologiyanın gəlməsinə gətirib çıxartmır. Əgər ki, yeni texnika eyni zamanda texnologiya ölkəyə yönəldilirsə, onlar bir qayda olaraq hasiledici sənaye, infrastruktur sahələrinə yönəldilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən qloballaşma proseslərinin nəticələrindən effektiv bəhrələnmək üçün onun milli iqtisadiyyatın yaranması o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf xüsusiyyətinə təsiri dərin təhlil olunmalı, perspektiv meyllər nəzərə alınmaqla qiymətləndirilərək uyğun əməli nəticələr çıxarılmalıdır.

O da məlum olduğu kimi, hər hansı bir konkret dövrdə iqtisadi inkişafın xüsusiyyəti o cümlədən cəmiyyətdə üstün tələblər dəyişdiyinə görə resurslara olan tələbat dəyişir ki, belə bir halda da uyğun olaraq iqtisadiyyatda yeni nisbətlər formalaşdırılmalıdır. Cəmiyyətdə əsaslı islahatların aparıldığı, siyasi stabilliyin pozulduğu, hərbi o cümlədən digər bu kimi kataklizmlərin baş verdiyi keçid dövründə, adətən, ümumi müvazinət daha da sürətlə dəyişir. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatda müvazinətin təmin olunması, ölkənin bütün malik olduğu resurslarından mümkün qədər effektiv istifadə olunması ilə yanaşı, gələcək inkişaf üçün də uyğun ehtiyatların saxlanmasını da nəzərdə tutur.

Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının nəzəri o cümlədən əməli probleminin təhlili onu söyləməyə imkan verir ki, müasir qloballaşan dünyada istənilən ölkə Bu qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün hər şeydən qabaq 4 problemi həll etməlidir. I, son onillikdə dünyada iqtisadi inkişaf nəticəsində ekoloji böhran, başqa sözlə ifadə etsək cəmiyyətlə təbiətin qarşıdurması elə bir həddə gəlib çatmışdır ki, Bu qeyd olunan problemə laqeyd münasibət bəşəriyyətin mövcudluğunu şübhə altına alar. II, beynəlxalq səviyyədə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının vacib istiqaməti davamlı və dayanıqlı insan inkişafının təmin olunması ilə bağlıdır

ki, bu isə özünə hər şeydən qabaq təhsil, səhiyyə, bütünlükdə insan inkişafını xüsusiyyətinə aid edilən məsələlərin həllini daxil edir.

III, dünya miqyasında davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının digər buna bənzər istiqaməti sistemin böhranına düçar olmuş bir çox ölkələrdə yaranmış gərgin demoqrafik proseslərlə şərtlənir.

Dördüncüsü, Bütün Bu qeyd olunan qeyd olunanlarla yanaşı ayrı-ayrı ölkələr üzrə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edən faktor o cümlədən şərtlərin sistemli təhlili onu söyləməyə imkan verir ki, onun vacib əsası iqtisadi problemlərlə bağlıdır. Belə ki, yekunda ekoloji, sosial o cümlədən istərsə də demoqrafik məsələlərin həlli imkanları əhəmiyyətli səviyyədə iqtisadi inkişafın səviyyəsindən və xüsusiyyətindən asılı olur.

Bu nöqteyi-nəzərdən hər hansı bir ölkədə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf probleminin səciyyələndirilməsi «artım» o cümlədən «inkişaf» anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsinin mövcud reallıqlar prizmasından qiymətləndirilməsini zərurətə çevirir. Belə ki, hər hansı bir iqtisadi artım heç də bütün istənilən hallarda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa gətirmir. Belə ki, «artım» anlayışı dedikdə ÜDM-in müəyyən bir dövr ərzində miqdarca artım tempi nəzərdə tutulur. Bu qeyd olunanlardan fərqli şəkildə olaraq «inkişaf» mövcud olan potensialın sosial-iqtisadi effektivliklə müşahidə edilən keyfiyyət artımına əsaslanır. Onu da xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın miqdar artımı o cümlədən keyfiyyət inkişafı fərqli şəkildə iqtisadi mühitə və iqtisadi qanunlara əsaslanmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf nöqteyi-nəzərindən fərqli şəkildə nəticələrə də səbəb olur.

Son dövrlərdə təcrübədə o cümlədən iqtisadi əsərlərdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışı ondan istifadə olunma edilsə da onun mahiyyəti ona yaxın ifadələrlə qarışdırılır. Məsələn, bəzən «dayanıqlı», «təminatlı», «keyfiyyətli» «tarazlı», «stabil», inkişaf anlayışları adekvat ifadələr kimi istifadə olunur.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışının müəyyən olunmasına mövcud yanaşmaların sistemli təhlili onu söyləməyə imkan yaradır ki, onun fəaliyyəti etibarlılıq, mütəşəkkillik, dinamik tarazlı o cümlədən mövcud siyasi və

iqtisadi mühitlə yarım sistemlər arasında mümkün ola bilən ziddiyyətlərin tənzimlənməsi üzərində qurulur. Başqa sözlə ifadə etsək, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf sosial, iqtisadi, ekoloji o cümlədən texnoloji sistemlərin bir hissəsi olmaqla o, daxili o cümlədən xarici faktorların təsir istiqamətinin o cümlədən istehsal miqyaslarının dəyişdiyi bir şəraitdə öz funksiyalarını stabil icra etmək iqtidarında olurlar. İEÖ-in inkişaf modellərinin faktorlar üzrə təhlili onu söyləməyə imkan verir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın ən yüksək formasına iqtisadiyyatın özünü idarə etmək, özünü təşkil, özünü təkmilləşdirmək, o cümlədən nəhayət, özü öz inkişafını təmin etmək iqtidarında olduğu halda çatmaq mümkündür.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının məlum prioritet istiqamətlərindən biri resurs sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təşkili ilə bilavasitə bağlıdır. Həm də davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf ölkədə mövcud olan bütün iqtisadi proseslərin təkrar istehsal prosesinin effektivliyi prinsipindən dəyərləndirilməlidir. Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışı özü elə milli iqtisadi inkişafı nəzərdə tutur ki, onun nəticəsində müasir tələbləri ödəyərkən gələcək nəsillərin Bu qeyd olunan tələbatı daha da yaxşı ödəmək qabiliyyətini azaltmasın. bu cür yanaşma 2 prinsiplə müddəaya əsaslanmalıdır:

I, tələbatlar anlayışı (bu qeyd olunan üstün bir istiqamət kimi irəli çəkilir)

II, məhdudlaşdırma anlayışı. Texnologiyanın mövcud vəziyyəti o cümlədən cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənir, müasir o cümlədən gələcək tələbatları ödəyərkən təbii ətraf mühiti formalaşdıran məhdudiyyətlərə əlaqələndirilir. davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa iqtisadi səpkidən yanaşdıqda aşağıda qeyd olunan cəhətləri xüsusi olaraq qeyd etmək olar.

– İnkişaf gələcək nəsillərin üzərinə əlavə xərc yükləməyən inkişaf yoludur. (borc kredit o cümlədən s.)

– İqtisadi inkişaf nəsillər arasında xarici təsirləri minimuma endirir.

– İqtisadi inkişaf perspektiv dövrə tətbiqən bütün istehsal potensialının geniş təkrar istehsal prosesininin təmin edir.

– İqtisadi inkişaf kapitaldan elə bir formada istifadə olunmanı nəzərdə tutur ki, kapitalın öz nizamnamə məbləğinə toxunulmadan sosial-iqtisadi inkişaf təbii kapitaldan əldə edilən faiz hesabına təmin edilir.

Belə bir halda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi son dövrlərdə ən çox tətbiq edilən aktual təkcə nəzəri həm də bəşəriyyətin gələcəkdə mövcudluğunun əməli məsələlərinin həllinin konseptual təməllərini özündə birləşdirən bir məsələyə çevrilmişdir. Bu səbəbdən də, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisad elminin istənilən konkret istiqaməti, hər hansı bir ekoloji, iqtisadi, sosial problemləri araşdırarkən tədqiqatdan əldə etdiyi nəticələr mütləq davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf prizmasından qiymətləndirilməlidir.

1.3. Milli iqtisadi inkişaf modelləri və Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin xarakterik cəhətləri

Perspektivə tətbiq uzun müddətli davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasını hər şeydən qabaq onu dörd meyar prizmasından dəyərləndirmək zəruridir. Bu qeyd olunan meyarlar ümumən təbii resursların təsnifatına o cümlədən onların təkrar istehsalına əsaslanır: təbii bərpa olunan resursların miqdarı; təbii bərpa olunmayan resursların artım tempinin kəskin şəkildə azalması; resurslara qənaət edilən texnologiyalarının tətbiq olunması nəticəsində tullantıların minimumlaşdırılması, o cümlədən resurs vahidində maksimum yekunda əldə edilməsi; təbii ətraf mühitin çirkləndirilməsinin, iqtisadi, sosial baxımdan yol verilə bilən həddə saxlanması və s. bizim fikrimizcə qeyd olunan bu 4 meyar davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında mütləq nəzərə alınmalıdır. Hərçənd ki onların sayını bir qədər artırmaq da olar: məsələn, Konfusi təliminə uyğun olaraq, millətin daxili enerjisinin hərəkətə gətirilməsi, sivilizasiya faktorları, iqtisadi təfəkkür tərzini, effektiv iqtisadi siyasət və s. Ümumən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa aid uyğun beynəlxalq sənədlərə,

mövcud iqtisadi əsərlərə əsaslanaraq davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın faktorlarını aşağıda qeyd olunan kimi sistemləşdirmək olar.

Qeyd edilənlər belə nəticəyə gəlməyə zəmin verir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın insan kapitalına iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyasına o cümlədən modernləşməsi, effektiv innovasiya, ETT-nin inkişaf sisteminin yaranması, innovasiya prosesinin bütün iştirakçılarının maraq o cümlədən mənafeələrinin realizə edilməsini təmin təmin edilməsi ilə bağlı institusional faktorların effektivliyini artırmağa, (mülkiyyət hüququnun müdafiəsinə, inzibati faktorların zəifləməsinə, geniş miqyaslı milli iqtisadi layihələrin işlənməsi o cümlədən yerinə yetirilməsinə dövlətin rolunun fəallaşdırılmasına çatmaq zəruridir.)

Təhlil onu göstərir, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının nəzəri o cümlədən əməli nöqtəyi-nəzərdən yaranması prosesi özünün fəal mərhələsinə daxil olmuşdur. Hələ bu günə qədər davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının hamı tərəfindən qəbul olunmuş vahid bir modeli hələ yoxdur. Xüsusilə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının əməli tətbiq olunmasının mürəkkəbliyi xüsusi qeyd olunmalıdır. Artıq bu qeyd olunan gün dünyanın əksər ölkələrində davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf proqramları olsa belə, onları ümumi bir məxrəcə gətirmək mürəkkəbdir.

Ümumən, yuxarıda qeyd edilənlərin qiymətləndirilməsi ilə zənnimizcə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası formalaşdırılarkən aşağıda qeyd olunan məsələlərə xüsusi bir diqqət yetirmək zəruridir:

- Milli eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi inkişaf ahəngdarlığını təmin təmin edilməsi ilə bağlı yeni baxış o cümlədən yanaşmanı hazırlamaq;
- Müasir iqtisadi inkişaf cəmiyyətini formalaşdıran fərqli şəkildə müqayisə edilməz elementlərin birlikdə fəaliyyətinə çalışmaq;
- inkişaf etmiş o cümlədən inkişaf etməkdə olan varlı eyni zamanda kasıb dövlətlərdə mövcud olan bir planetin kövrək ekosistemlərini dağıdan təzyiqləri yumşaltmaq;

- dünyanın zəif İEÖ-inin sosial və iqtisadi tələbatlarını ödəmək məqsədi ilə geniş təkrar istehsal prosesinin realizə edilməsinin həlli yollarını dəqiqləşdirmək;
- hökumət iri sahibkarlıq o cümlədən xüsusi sektorlar arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə çatmaq;
- inkişafa aid müasir konsepsiyalar əsasında gələcək nəsilləri, onların inkişafı üçün vacib olan resurslardan məhrum edilməyəcəyi prinsipi qoyulmalıdır.

Bütün bu qeyd olunan qeyd olunanlar bizə belə qənaətə gəlməyə zəmin verir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının möhkəm iqtisadi fundamentini cəmiyyətdə yaratmaqla sosial yanaşsızliyi o cümlədən təbii ətraf mühitə dəyən ziyanı aradan götürmək mümkündür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məlum olan iqtisadi ədəbiyyata, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyalara əsaslanaraq onun əsas məqsədlərini aşağıda qeyd olunan kimi ifadə edə bilərik:

- dəyişən tələbə o cümlədən vəziyyətə uyğun olaraq mədəni, iqtisadi, siyasi, sosial, o cümlədən ekoloji inkişafın yeni paradigmlərini hazırlamaq;
- qısa müddətli təkmilləşdirmə ilə bağlı olan uzun müddətli xərcləri nəzərə alan inkişafa daha da rəşional yanaşma;
- planetin bərpa olunmayan resurslarından ağıllı o cümlədən düşünölmüş formada istifadə olunma;
- fiziki inkişafın iqtisadi, mədəni, sosial, o cümlədən ekoloji tarazlıq arasında balansı gözləmək;
- Milli, regional, lokal o cümlədən qlobal səviyyədə bütün uyğun sektorları o cümlədən iştirakçıları bir məxrəcə gətirməyə şərait yaradan vahid inkişaf strategiyalarını hazırlamaq;

2002 – ci ildə keçirilmiş davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üzrə ümumdünya Sammitində dəyişdirilərək davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatmaq 3 əsas vəzifə irəli süröldü:

- yoxsulluğun aradan götürölməsi;
- təbii resursların qorunması;

– qeyri-davamlı istehsal o cümlədən istehlak formalarının məhdudlaşdırılması.

Qeyd etmək olar ki, müxtəlif iqtisadi cərəyan və məktəblər davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatmağın vasitə o cümlədən mexanizmlərini fərqli şəkildə izah edirlər. Belə ki, neoklassik iqtisadi nəzəriyyə baxımından davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf zaman keçdikcə insanların sosial rifahının maksimum həddə çatdırılmasına səbəb olur. Yeni keynsçilər isə insan rifahın artırılmasını istehlakda əldə olunmuş faydalılığın maksimum həddə çatdırılmasında görürdülər.

Ortodoksal iqtisadi nəzəriyyəyə əsas etibarını ilə təbii resursların effektiv bölgüsü istehlak əldən olunmuş faydalılığın maksimum həddə çatdırılmasıdır. Bu qeyd olunannunla bağlı H.Deli qeyd edir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa təbii kapitalla investisiya qoymaq yolu ilə çatmaq olar. O, fikrini bərpa olunan o cümlədən bərpa olunmayan resursları birləşdirən 2 prinsipi birləşdirməklə əlaqələndirməyə çalışır. Belə ki, bərpa olunan resurslarla bağlı o prinsip əsas götürülür ki, resursların istifadə olunması davamlılıq yaradan həddə qədər məhdudlaşdırılmalıdır. Bərpa olunmayan resurslarla bağlı o ideyanı irəli çəkilir ki, həmin bu resursların istismarından əldə edilən gəlir bərpa olunan təbii kapitalla investisiya kimi yatırılmalıdır.

Onlardan fərqli şəkildə olaraq neoklassik nəzəriyyə təbii kapitalın müdafiəsinə heç bir xüsusi səbəb olmadığını bildirirlər. Belə ki, Solon o cümlədən Hatvirq xüsusi olaraq qeyd edirlər ki, bərpa olunmayan resursların azalması ilə istehlak stabil qala o cümlədən ya arta bilər. ancaq, Bu qeyd olunan resurslardan əldə edilən renta təkrar istehsal olunan kapitalla yenidən investisiya edilməlidir. Delinin yenidən investisiya qanunundan fərqli şəkildə olaraq Bu qeyd olunan baxış hər hansı bir təbii kapitalın xüsusi yığımının saxlanılmasını tələb etmir. Əgər təbii kapitalın xüsusi o cümlədən özünəməxsus əhəmiyyəti varsa, o zaman neoklassik iqtisadi effektivlik davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa kifayət etməyəcəkdir.

Institusional cərəyanın nümayəndələrindən olan Toman Bu qeyd olunan problemin həll olunması ilə bağlı qeyd etmişdir ki, bəzi məsələlər neoklassik bazar effektivliyi vasitəsilə həll edilə bilər, ancaq digər bu qeyd olunan kimi məsələlər o

cümlədən vacib resursları eyni zamanda təbii ətraf mühitin fəaliyyətini qorumaq naminə «etibarlı minimal standart» yanaşmasının tətbiq olunmasını zərurətə çevirir. Tomanın bu qeyd olunan baxışı mənəvi qətililiyi, ictimai qərar qəbulunu o cümlədən sosial dəyərlərin yaranması kimi ifadələri özündə birləşdirmək cəhdi kimi dəyərləndirilə bilər. Məlum olduğu kimi, qeyd olunan bu anlayışlar iqtisadi neoklassik modeldə öz əksini tapmışdır. Belə ki, neoklassiklərə əsas etibarını ilə bazarlar ən effektiv resurs bölüşdürücüsüdür, o cümlədən bazar natamamlığı olduğu təqdirdə dövlət tərəfindən aralıq müdaxilələrin olması məqsədəuyğun sayılır.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda 2006-2015 - ci illəri əhatə etmiş yoxsulluğun aşağı salınması o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramını təsdiq olunmuşdur. Bu qeyd olunan məqsədlə 2015 – ci ilə qədər həmin strategiyanın məqsədlərinin o cümlədən realizə edilməsi prinsiplərinin müəyyən olunmasında Azərbaycan hökumətinə yardım göstərmişdir.

Həm də qeyd edilməlidir ki, yoxsulluq dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi Respublikamızda da cəmiyyətin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafında əsas maneə hesab edilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən yoxsulluğun aşağı salınması hökumətin müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyasının önəmli prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdir.

Respublikamızda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının çox vacib istiqaməti Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında vacib istiqamət təbii ətraf mühitin müdafiəsi ilə bağlıdır. Öz növbəsində Bu qeyd olunan problemin effektiv həlli davamlı enerji təmin olunması ilə sıx bağlıdır.

Son illərin dünya təcrübəsi onu göstərir ki, enerji təhlükəsizliyi davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf o cümlədən yoxsulluğun aşağı salınmasının vacib şərtlərindən birinə çevrilmişdir. bununla bağlı Minilliyin inkişaf məqsədlərində xüsusi olaraq qeyd edilir ki, enerji xidmətlərinin miqdar eyni zamanda keyfiyyətdə

təkmilləşdirmədən dünyada davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatmaq qeyri-mümkündür. Həm də təbii ətraf mühitin dekrodasiyası, mümkün enerji xidmətləri sahib olmaq imkanlarının məhdudlaşması yoxsul təbəqələrə daha da çox mənfi təsir edir. Bu nöqteyi-nəzərdən, Azərbaycanda 2005 – 2015 – ci illər üzrə yanacaq o cümlədən energetika sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət proqramı, o cümlədən alternativ və bərpa oluna bilən enerji mənbələrindən istifadə olunma üzrə dövlət proqramının əhəmiyyəti və rolu xüsusi olaraq dəyərləndirilməlidir.

Qeyd etmək olar ki, Dünya Bankının (DB) davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası BMF-nin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf Konsepsiyasının məqsədindən və prinsiplərindən daha da konkretidir və özündə beş əsas aspekti sintez edir. Onlara aşağıda qeyd olunan istiqamətlər daxil edilib:

- maliyyə kapitalı sərt makroiqtisadi planlaşdırma o cümlədən ehtiyatlı fiskal idarəetmə; fiskal kapital - maşınlar, elektrik stansiyalar, yollar, binalar, o cümlədən limanlar kimi bir çox infrastruktur əmlakı; təbii kapital – təbii sərvətlər; insan kapitalı – əmək bazalarını qoruyub saxlanması üçün yaxşı səhiyyə eyni zamanda təhsil; sosial kapital – insanların bacarıq o cümlədən qabiliyyətləri.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa yardım etmək niyyətilə DB tərəfindən əksər layihələr (dəmir yol ticarətinin, nəqliyyatının asanlaşdırılması, su təchizatı, fermaların özəlləşdirilməsi, təhsil, səhiyyə islahatı və s.) həyata keçirilmiş, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edilməsi məqsədilə aşağıda qeyd olunan konkret təkliflər qeyd edilmişdir:

- neft sənayesinin sürətli inkişafının effektiv idarə olunması;
- ölkənin neft eyni zamanda qaz potensialının qiymətləndirilməsi;
- qeyri – neft sektorunun inkişafının təmin olunması, o cümlədən yeni iş yerlərinin açılması;
- sosial xidmətlərin, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi.

Sonda bunu da söyləmək olar ki, Respublikamızda milli iqtisadiyyatın davamlı o cümlədən dinamik rəqabət qabiliyyətini o cümlədən Bu qeyd olunan sferada strateji istiqamətləri, potensial imkanları o cümlədən ehtiyatları aşkarlamaq üçün Azərbaycanda iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətliliyi məsələlərinin yuxarıda

göstərilən faktorlar o cümlədən şərtlər prizmasından dərin və sistemli təhlili təmin olunmasının prioritet istiqamətlərini müəyyən etmək zəruridir.

Bununla da, ölkənin, dövlətin o cümlədən xalqın marağını, məqsədlərini o cümlədən vəzifələrini özündə iqtisadi siyasətin realizə edilməsi o halda lazımi effekt verir ki, o, nəzəriyyə və təcrübədə həll olunması nəzərdə tutulan məsələlərin sosial, hüquqi, siyasi, mənəvi aspektlərini nəzərə alsın, o cümlədən də, bu zaman mövcud olan hər hansı problemə əsası olmadan üstünlüyün verilməsi perspektiv nöqtəyi-nəzərindən eyni səviyyədə ziyanlı ola bilər. Başqa sözlə ifadə etsək, bu mərhələdə yerinə yetirilən iqtisadi siyasət Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın effektiv təkrar istehsal prosesinin yaranmasına yönəldilməlidir. Bütün bu qeyd olunanların qiymətləndirilməsi ilə Azərbaycanda milli iqtisadiyyatı formalaşdıran, o cümlədən inkişaf etdirən elə obyektiv, çevik iqtisadi siyasət yeritmək zəruridir ki, o qloballaşan dünyada qlobal-regional o cümlədən milli səviyyədə yaranan proseslərə vaxtında uyğunlaşmağa o cümlədən mənafehlərin tarazlığa çatmağa o cümlədən Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə imkan versin.

O da məlum olduğu kimi iqtisadi inkişafın davamlı olması, yəni müasir o cümlədən gələcək nəsillərin maraq və mənafehlərinə xidmət etməsi və insanın bu inkişafın vacib məqsədi olması 2002-ci ildə Yohanesbuqda «Minilliyin inkişaf məqsədləri» sammitində proqram sənəd qəbul olunmuşdu. Bu qeyd olunan dövrdən etibarən dünyada davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının sistemli tətbiq olunmasına başlandı. Bu qeyd olunan konsepsiyaya görə qlobal, ölkə miqyasında inkişafın planlaşdırılması, idarə olunması o cümlədən dəyərləndirilməsi zamanı ümumiləşdirilmiş orta tsikl indikatorlara deyil konkret faktorlar üzrə təhlil apararaq nəticəyə gəlmək zəruridir.

Bütün bu olunanlar isə öz növbəsində davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın dəyərləndirilməsinin meyarları o cümlədən indikatorlar sisteminin makroiqtisadi səpkidə tədqiqini zərurətə çevirir.

II FƏSİL

MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ İQTİSADİYYATIN ƏSAS SEKTORLARINDA İQTİSADİ ARTIMIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanda maddi istehsal sahələrində iqtisadi artımın dinamikasının təhlili və dəyərləndirilməsi

Ümummilli Lider Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən uzunmüddətli dövr üçün müəyyən olunmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir şəraitin tələblərə əsaslanmaqla və inamla davam etdirilməsi nəticəsində əvvəlki dövrdə olduğu kimi, 2016-2017-cü ildə də Respublikamız dinamik inkişaf etmiş, makroiqtisadi sabillik qorunub saxlanılmış, qeyri-neft sektorlarının o cümlədən regionların davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafına çatmaqla iqtisadiyyatın difersifikasiyası və şaxələnməsi sürətlənmiş, innovativ o cümlədən bilik iqtisadiyyatının yaranması sahəsində əhəmiyyətli səviyyəli işlər görülmüş, özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli investisiya, rəqabət mühiti formalaşdırılmış, əhalinin sosial rifahı daha da yüksəlmişdir.

Bu qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək dəyərləndirilmişdir. Belə ki, “Moody’s” Beynəlxalq Reyting Agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytingi üzrə proqnozu stabil kimi dəyərləndirilmişdir.

Bütün bu qeyd olunan uğurlar Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən olunmuş uzunmüddətli dövr üzrə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən müasir tələblərə əsaslanmaqla o cümlədən inamla davam etdirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Qlobal maliyyə və iqtisadi böhranı şəraitində davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidi obyektiv vacib amilə çevirən faktorların, şərtlərin, o cümlədən onun təmin olunmasının əsas yol, vasitə, istiqamət eyni zamanda mexanizmlərin elmi-nəzəri və metodoloji səpkidə tədqiqi qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir

şəraitində Azərbaycanda əməli nöqtəyi-nəzərdən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatmağın imkan o cümlədən potensialını dəyərləndirməyə o cümlədən onun prioritetlərini müəyyən etməyə şərait yaratmışdır.

Respublikamız müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qarşısında duran ən əsas problemlərdən biri siyasi və iqtisadi müstəqilliyimizi təmin etməklə yanaşı effektiv fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatı hazırlamaqdan ibarətdir. məlum olduğu kimi, Bu qeyd olunan məqsədlərin əməli baxımdan realizə edilməsi ilkin mərhələdə Azərbaycanda sistemin böhranı ilə müşahidə olunmuş (1992 – 1996 – cı illər), ancaq 1997- ci ildə müəyyən səviyyədə makroiqtisadi, siyasi stabilliyə, iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Ən əsası isə sosial və iqtisadi inkişafda artıq mövcud olan problemlər Respublikamıza erməni təcavüzünün nəticəsi olaraq torpaqlarımızın 20% - nin işğalı o cümlədən ondan irəli gələn çoxlu sayda problemlərlə daha da kəskin şəkildə. Bütün bu qeyd olunan problemlər iqtisadi əsərlərdə lazımı miqdarda tədqiq olunduğu səbəbdən onun üzərində xüsusi olaraq dayanmağa ehtiyac duyulmur. Təkcə, onu söyləmək olar ki, 1993 – 2003 – cü illərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın davamlı, o cümlədən dinamik inkişafa keçidini təmin edilməsi ilə bağlı kompleks təşkilatı, siyasi və iqtisadi ilkin şərtləri hazırlamaqla bağlı görülən işlər nəticəsində Son dövrlərdə Azərbaycanda lazımı miqdarda iqtisadi, elmi və texniki, sosial, institusional, hüquqi baza, kadr potensialı, start kapitalı yaradılmışdır.

Bu qeyd olunan dövrdə dövlətin iqtisadi təməli möhkəmlənmiş, onun iqtisadi inkişaf qabiliyyətliliyi formalaşdırılmışdır, Bu da ölkənin dinamik sosial və iqtisadi inkişafının dayanıqlığı və davamlılığının təmin edilməsi yekunda iri miqyaslı transmilli layihələrin, proqramların uğurla yerinə yetirilməsinə imkanlar yaratmışdır.

Belə ki, bu qeyd olunan illərdə yerinə yetirilən iqtisadi və sosial strategiya nəticəsində ölkənin təbii o cümlədən insan resursları iqtisadi inkişafa yönəldilmiş, effektivlik prinsipləri gözlənilməklə yerinə yetirilən islahatlar ölkə iqtisadiyyatının keyfiyyətə yeni mərhələyə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı vacib şərtlər formalaşdırmışdır. Bu qeyd olunanın müqabilində Respublikamızın

maliyyə durumu möhkəmlənmiş, 2008 – ci ildə 2003 – cü illə müqayisədə dövlət büdcəsinin gəlirləri o cümlədən xərcləri dəfələrlə artmışdır ki, Bu qeyd olunan da dövlətə öz funksiyalarını kifayət səviyyədə icra etməyə imkan yaratdı.

Bütün bu qeyd olunanların qiymətləndirilməsi ilə son 5 ildə Respublikamızda formalaşmış resurs potensialını o cümlədən sosial – iqtisadi inkişafda əldə edilən nəticələri Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən makroiqtisadi səviyyədə dəyərləndirilməsi Azərbaycanda reallaşdırılan sosial-iqtisadi strategiyanın təkmilləşdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən vacib əməli əhəmiyyətliyi ilə seçilir.

Təhlil onu göstərir, istənilən ölkənin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidi əhəmiyyətli səviyyədə onun dünya birliyindəki yeri, o cümlədən rolu ilə, sosial və iqtisadi potensial, o cümlədən onların artırılması imkanları hər şeydən qabaq mövcud milli resurslar balansı o cümlədən milli sərvəti ilə müəyyən edilir. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən Azərbaycanın milli sərvəti cəmiyyət tərəfindən tam bölüşdürülən insan əməyinin nəticəsində, o cümlədən insan tərəfindən və təbii kapitalla yaradılan və yığılmış maddi sərvətlərin məcmusu ilə səciyyələndirilə bilər.

Mövcud iqtisadi ədəbiyyatlara əsaslanaraq yerinə yetirilən araşdırmalar bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası yaxın gələcəkdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidi üçün lazımı miqdarda əlverişli imkan verən faktor o cümlədən potensiala malik olur. Onları aşağıda qeyd olunan kimi təsnifləşdirmək olur:

– əlverişli iqtisadi – coğrafi, o cümlədən geosiyasi mövqeyi; nəqliyyat və digər kommunikasiyaları sisteminin o cümlədən istehsal infrastrukturunun inkişafı;

– lazımı miqdarda torpaq, su, o cümlədən lazımı faydalı qazıntıların (dəmir filizi, neft, qaz, miss, kobalt, qurğuşun, alüminium xammalı, qızıl, civə, tikinti materialları, qeyri – filiz xammalı və s.) meşə resurslarının, olması;

– əhali təbəqəsinin yüksək ümumtəhsil səviyyəsi, əmək ehtiyatları balansı, o cümlədən ixtisaslı kadrların hazırlanması sisteminin yaranması; çoxşaxəli sənaye kompleksi; vacib elmi və texniki potensial;

– güclü tikinti bazası; xarici bazarların artmasına gətirib çıxaran çox tərəfli beynəlxalq xarici iqtisadi əlaqələr.

Azərbaycan öz milli maraq, mənafelərini gözləməklə bütün qonşu, o cümlədən digər bu kimi ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlığını, xüsusən də davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı vacib olan ümumi regional sosial – iqtisadi o cümlədən ekoloji məsələlərin həll olunması sahəsində fəaliyyətini daima genişləndirir.

Məlum olduğu kimi, ölkənin social və iqtisadi inkişafının dayanıqlığı və davamlılığı əhəmiyyətli səviyyədə əhalinin sayı, o cümlədən keyfiyyəti, onun əmək potensialı və yüksək ixtisasa malik kadr strukturunun balanslaşdırılması səviyyəsindən, işçi qüvvəsinə tələb və təklifin nisbətindən, onun əmək bazarındakı mövcud rəqabət qabiliyyətliliyindən asılı olur.

Daxili əmək miqrasiya axını əsasən kənd yerlərindən şəhərə tərəf yönəlmişdir. Xarici əmək miqrasiyanın tənzimlənməsi üçün əmək miqrasiyası axınının azalması o cümlədən ölkənin miqrasiya axınının azalması o cümlədən ölkənin intellektual potensialının qorunub saxlanmasına imkan verən tədbirlərin yerinə yetirilməsi vacibdir.

Məlumdur ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının əsas resurs bazası kimi təbii ki, əmək resursları çıxış edir. təhlil onu göstərir, Azərbaycan bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən lazımı miqdarda əmək potensialına malikdir.

Qeyd etmək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının strukturu ümumən öz əksini əhali məşğulluğunun quruluşunda ifadə edilir.

Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Respublikamızın əldə edilən iqtisadi inkişaf səviyyəsi dövlətin apardığı məşğulluq siyasətini əsas olaraq kadr potensialı, o cümlədən məşğulluğun məqbul səviyyədə qoruyub saxlamağa şərait yaratmışdır ki, bu qeyd olunan da öz növbəsində digər bu kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrlə müqayisə zamanı qeydə alınmış işsizliyə nisbətən stabil aşağı səviyyəsinə gətirmişdir.

Bizim fikrimizcə məşğulluq probleminin effektiv həlli üçün yaxın gələcəkdə bu sahədə dövlət siyasətinin vacib prioriteti iqtisadiyyatın tələblərinə tam cavab verən effektiv məşğulluğun əldə olunmasına aid tədbirlər sisteminin realizə edilməsi olmalıdır. Bu qeyd olunan vəzifənin əməli baxımdan realizə edilməsi işçi qüvvəsindən istifadə olunma effektivliyinin və işçi qüvvəsinin rəqabət qabiliyyətliliyinin, o cümlədən onun mobilliyinin artırılması həddən artıq vacibdir.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması imkanları əksər hallarda əhəmiyyətli səviyyədə təbii resurs potensialı o cümlədən onlardan effektiv istifadə olunma səviyyəsi ilə müəyyən edilir. məlum olduğu kimi, Respublikamızın su, meşə, torpaq resursları nisbətən də olsa məhdud olan ölkələr sırasına daxildir. ancaq Respublikamız lazımı miqdarda zəngin mineral və xammal ehtiyatlarına malikdir.

Heç də təsadüf deyildir ki, Azərbaycanın mineral – xammal ehtiyatları iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı, o cümlədən istehsalın inkişafı üçün vacib baza rolunu oynayır ki, bu səbəbdən də qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində mineral-xammal ehtiyatlarının iqtisadi inkişafdakı, əhəmiyyəti rolu daima artmaqdadır. Bu nöqtəyi-nəzərdən yerin təkində yerləşən mineral xammal resursları ümumi təbii ehtiyatların tərkib hissəsi olaraq Respublikamızın iqtisadi, o cümlədən sosial və siyasi müstəqilliyin müəyyən edən əsas faktorlardan biridir.

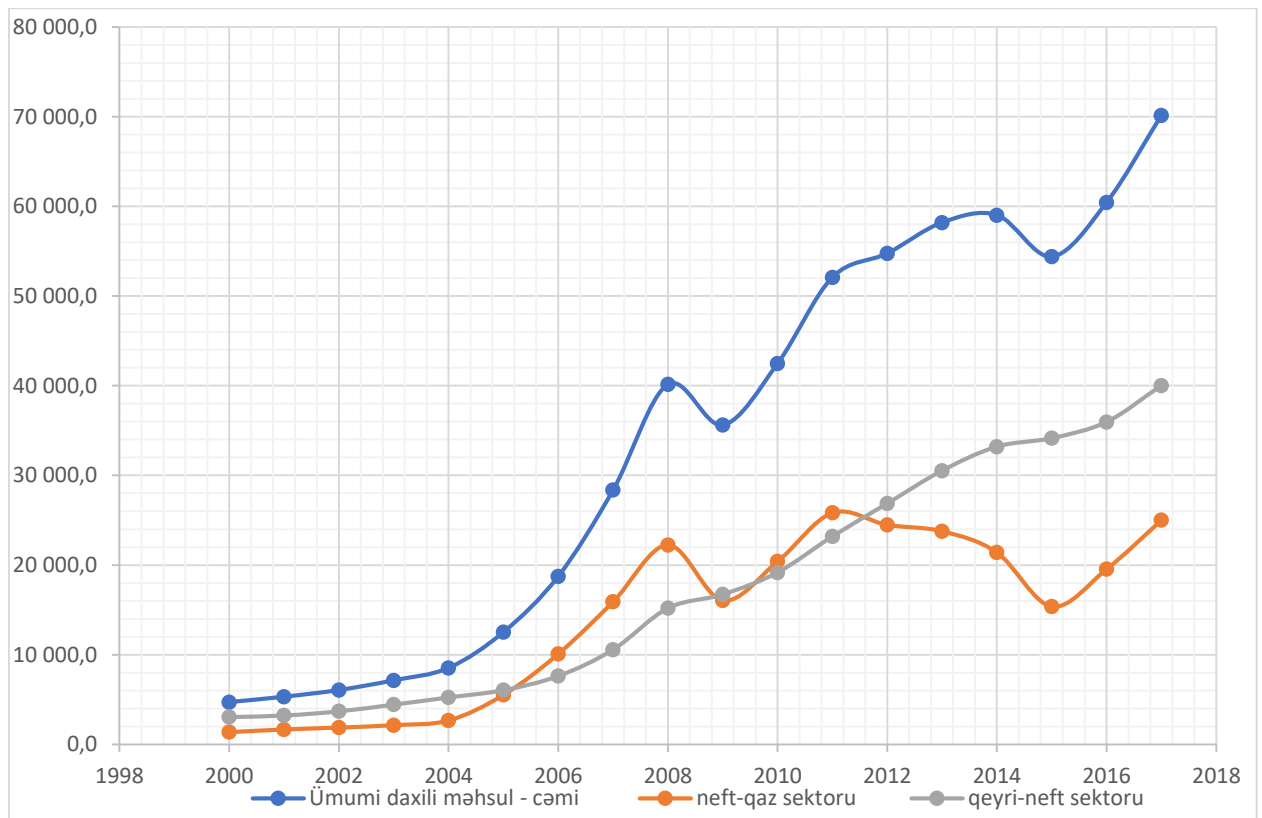
Respublikamızın iqtisadi potensialının artırılması onun ərazisində kəşfiyyatı bitmiş müxtəlif faydalı qazıntılarının resurslarından effektiv istifadə olunma edilməsi, dağ-mədən o ,cümlədən emal sənayesi sektorlarının inkişaf etdirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Biz tədqiqat boyu karbohidrogen resurslarından istifadə olunma ilə bağlı Azərbaycanda formalaşdırılan neft strategiyasının iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafına təsirinin bir çox istiqamətləri tədqiqatın ayrı-ayrı hissələrində ətraflı toxunduğumuza görə bu qeyd olunanlarda sadəcə olaraq onu söyləmək olar ki, bu resurs uğurla yerinə yetirilən neft strategiyası nəticəsində bu gün respublikamızda ümumi inkişafda lokomotiv rolunu oynayır.

Bütün bu qeyd olunanlar öz növbəsində əməli olaraq iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrində Respublikamızda mövcud elmi-texniki potensialın, effektiv realizə edilməsinin, imkanlarının, şərtlərinin innovasiya nöqteyi-nəzərindən təkmilləşdirməsinə böyük ehtiyac vardır. Belə ki, təcrübə onu göstərir ki, davamlı sosial və iqtisadi inkişafın yerinə yetirilməsinə yalnız dövlətin elmi-texniki siyasətinin uyğun istiqamətlərinin sürətləndirilməsini tələb edən innovasiya fəaliyyətinin artırılması yolu ilə çatmaq mümkündür.

Söyləmək olar ki, Respublikamızın ayrı-ayrı sektorlarının malik olduğu potensial o cümlədən onlardan effektiv istifadə olunma ilə bağlı yeridilən investisiya – innovasiya, o cümlədən struktur siyasəti tədqiqatın sonrakı bölmələrindən də nəzərdən keçirildiyinə görə, bu qeyd olunanlarda həmin məsələləri araşdırmağı toxunmağı məqsədəuyğun hesab etmədik.

Ümumən, Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın potensialının dəyərləndirilməsi nöqteyi-nəzərindən son dövrlərdə sosial və iqtisadi inkişafın əsas makroiqtisadi indikatorlarının dinamikasının sistemli təhlili xüsusi maraq doğurur.

Qrafik1. ÜDM-in neft və qeyri-neft sektoru üzrə payı

Tədqiq olunan 2000-2017-ci illər ərzində ÜDM neft-qaz sektoru və qeyri-neft sektoru üzrə inkişafına nəzər yetirən zaman o seyr olunur ki, neft-qaz sektorun səviyyəsi (əsas qiymətlərlə) 18,24 dəfə artaraq 25 000,8 milyon manata çatmışdır. Bu göstərici 2005-ci ilə nisbətən 4,53 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,22 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,63 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 1,28 dəfə artmışdır. Qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in səviyyəsi 13,09 dəfə artaraq 40 012,3 milyon manata çatmışdır. Bu göstərici 2005-ci ilə nisbətən 6,61 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 2,09 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,17 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 1,28 dəfə artmışdır. Məhsula və idxala xalis vergilər üzrə ÜDM səviyyəsi 17,59 dəfə artaraq 5122,0 milyon manata çatmışdır. Bu göstərici 2005-ci ilə nisbətən 5,41 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,78 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,05 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 1,04 dəfə artmışdır.

Cədvəl 2.2.
İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ÜDM

																			2017	2017	2017	2017	2017
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2000	2005	2010	2015	2016
Ümumi daxili məhsul - cəmi	4,7	5,3	6,1	7,1	8,5	12,5	18,7	28,4	40,1	35,6	42,5	52,1	54,7	58,2	59,0	54,4	60,4	70,1					
																			14,87	5,60	1,65	1,29	1,16
neft-qaz sektoru	1,4	1,7	1,9	2,1	2,7	5,5	10,1	15,9	22,3	16,1	20,4	25,8	24,5	23,8	21,4	15,4	19,6	25,0	18,24	4,53	1,22	1,63	1,28
qeyri-neft sektoru	3,1	3,2	3,7	4,4	5,2	6,1	7,6	10,6	15,2	16,7	19,2	23,2	26,9	30,5	33,2	34,1	36,0	40,0	13,09	6,61	2,09	1,17	1,11
məhsula və idxala xalis vergilər	0,3	0,4	0,5	0,5	0,6	0,9	1,0	1,9	2,7	2,8	2,9	3,1	3,4	3,9	4,4	4,9	4,9	5,1	17,59	5,41	1,78	1,05	1,04

Aparılmış məqsədyönlü siyasət, o cümlədən görülmüş işlər nəticəsində, Prezident cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycan həm iqtisadi, həm siyasi sferada mütərəqqi islahatların aparılması sayəsində güclü dövlətə çevrilmişdir. Heç də təsadüf deyildir ki, yerinə yetirilən məqsədyönlü siyasət, o cümlədən görülmüş işlər nəticəsində özünün iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri ilə tam seçilən son, 15 ildə Azərbaycanda ÜDM istehsalı real ifadədə dəfələrlə artmışdır

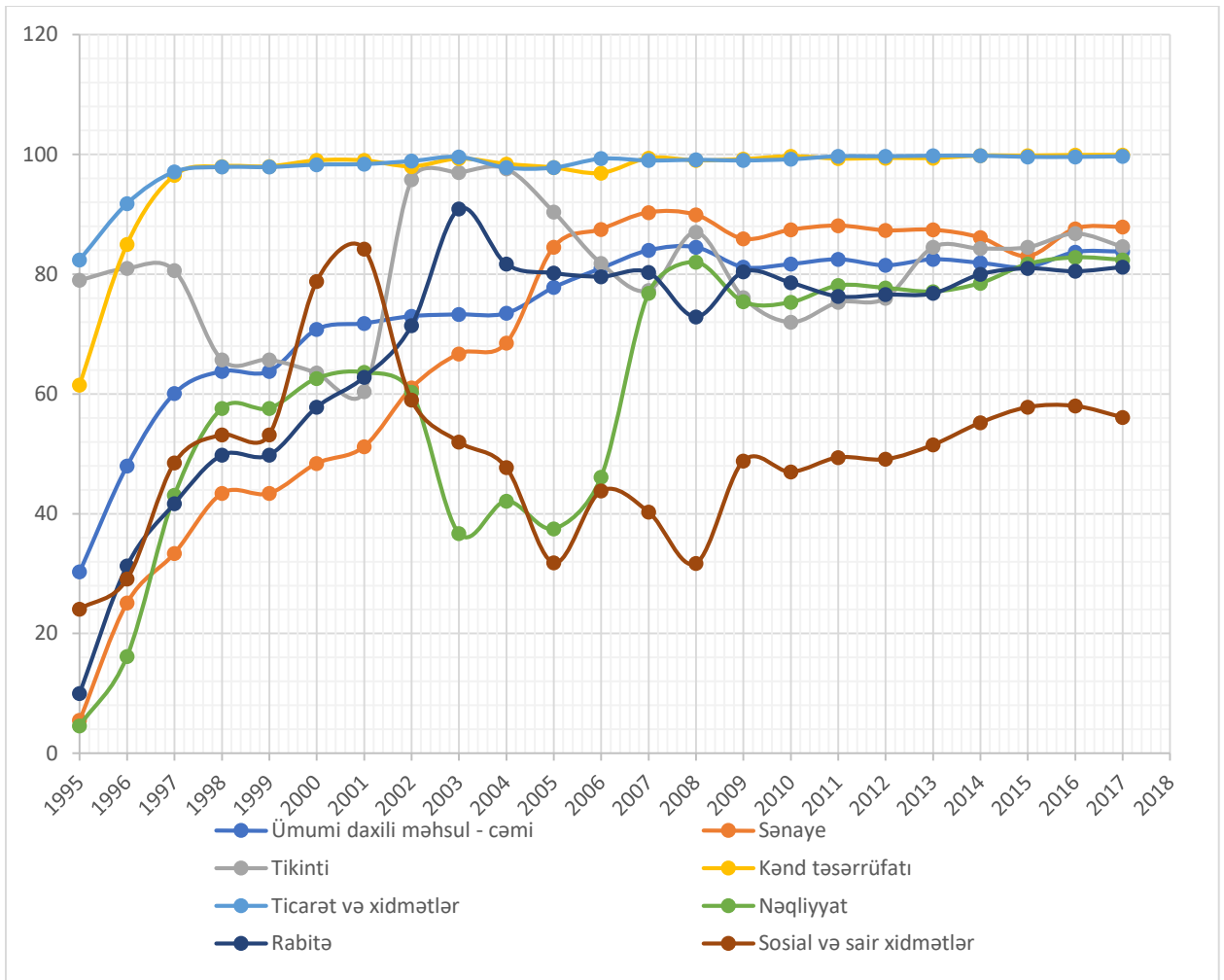
Tədqiq olunan sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə, investisiya siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi infrastruktur sektorlarının inkişafı, investisiyanın qeyri-neft sektorunun o cümlədən regionların inkişafına stimullaşdırılması, regionlarda investisiyaların optimallaşdırılması, ölkədə investisiyanın sosial istiqamətinin gücləndirilməsi olmuşdur.

Bütün bu qeyd olunanla yanaşı, dövlət investisiya proqramı çərçivəsində icra edilən layihələrin icrası haqda sifarişçilərdən daxil olmuş monitoring hesabatları İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən tədqiq olunaraq təhlil olunmuşdur, o cümlədən sifarişçilərin nümayəndələri ilə yerlərdə əksər layihələrin icrasına baxış keçirilmiş, o cümlədən nəticələri təhlil olunmuşdur. Monitoringlər zamanı əksər hallarda layihələrin icra qrafikindən müəyyən geriləmə halları müşahidə olunmuş, müəyyən hallarda isə obyektlərin tikintisi, o cümlədən təmiri prosesində qüsurlar olmuşdur ki, bu qeyd olunanların aradan götürülməsi və gələcəkdə təkrar olmaması məqsədilə sifarişçilərə iradlar bildirilmiş, o cümlədən uyğun tövsiyələr verilmişdir. həm də gələcəkdə monitoringlərin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı uyğun işlər aparılır.

İqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığının aşağı salınması məqsədilə xarici iqtisadi əlaqələrdə diversifikasiya siyasətinin yerinə yetirilməsi dünya iqtisadi sistemində effektiv inteqrasiyasının təmin olunmasında müsbət meyllərə təkan vermişdir. İdxalın əvəz edilməsi o cümlədən özünü təmin etmə səviyyəsinin artırılması siyasəti müasir texnologiyalarla təchiz edilən istehsal müəssisələrinin miqdarının artması, müasir tələblərə uyğun sənaye komplekslərinin yaradılması o cümlədən keyfiyyətli və tam rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi ilə nəticələnmişdir.

Bu qeyd olunan çərçivədə, Azərbaycan ənənəvi ticarət tərəfmüqavilləri ilə iqtisadi - ticarət əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi, həm də bu qeyd olunan sferada yeni əməkdaşlıqların yaradılması məqsədilə uyğun tədbirlər həyata keçirir. əksər qonşu o cümlədən region ölkələri ilə müxtəlif sferalarda, o cümlədən ticarətdə əməkdaşlığın yüksək səviyyədə davam edilməsinə baxmayaraq tərəflərdəşlər arasında ticarət potensialının tam şəkildə istifadə təmin edilməsi ilə bağlı sahibkarlarla birlikdə rəsmi o cümlədən işgüzar səfərlər, o cümlədən çoxlu sayda biznes forumlar, sərgilər təşkil edilir o cümlədən digər Bu qeyd olunan kimi məqsədyönlü tədbirlər ardıcıl şəkildə davam etdirilir.

Qeyri-neft ixracının artırılması, ölkənin ixrac potensialından daha da effektiv istifadə olunması məqsədilə ənənəvi, o cümlədən yeni bazarlara çıxma imkanlarının artırılması sahəsində işlər davam etdirilmişdir. Xarici eyni zamanda daxili ticarətlə bağlı uyğun təhlillər aparılmışdır. 80-a yaxın ölkə üzrə ikitərəfli iqtisadi ticarət əlaqələri, ticarətin strukturu o cümlədən dinamikası təhlil olunmuş o cümlədən Bu qeyd olunan təhlillər əsasında arayışlar hazırlanmışdır. Həm də ölkə qrupları (GUAM, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, Avropa İttifaqı, MDB, SPECA, Gömrük İttifaqı Mərkəzi Asiya Regionu Ölkələrinin İqtisadi Əməkdaşlıq proqramı (CAREC),) o cümlədən digər bu qeyd olunan kimi qruplar üzrə də Respublikanın xarici ticarətinə aid dövrü arayışlar hazırlanmışdır.

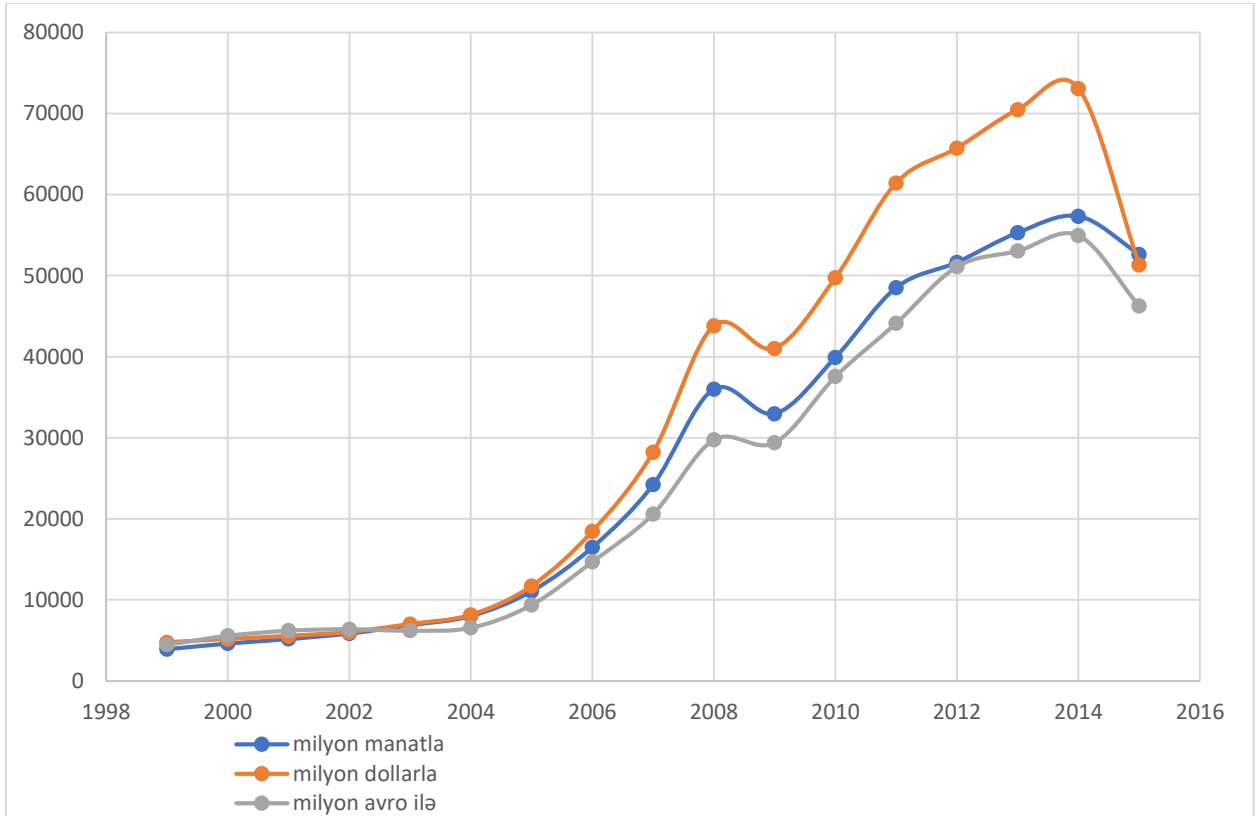
Qrafik 2. ÜDM: qeyri-dövlət bölməsinin payı

Cədvəl 2.3.
Ayrı-ayrı sahələrin ÜDM-də payı

	ÜDM	Sənaye	Tikinti	Kənd təsərrüfatı	Ticarət və xidmətlər	Nəqliyyat	Rabitə	Sosial və sair xidmətlər
1995	30,3	5,5	79,0	61,5	82,4	4,6	10,0	24,1
2000	70,8	48,4	63,5	99,0	98,3	62,6	57,8	78,8
2005	77,8	84,5	90,4	97,8	97,8	37,5	80,2	31,8
2010	81,7	87,4	72,0	99,7	99,2	75,3	78,6	47,0
2015	81,2	83,0	84,5	99,8	99,6	81,7	81,0	57,8
2017	83,8	87,9	84,6	99,9	99,7	82,4	81,2	56,1
2017/1995	2,77	15,98	1,07	1,62	1,21	17,91	8,12	2,33

Dissertasiyada tədqiq olunan 1995-2017-ci illər ərzində ayrı-ayrı sahələrin ÜDM-də payı aşağıdakı kimi olmuşdur: sənayedə ÜDM-in payı 15,98 dəfə, tikintidə 1,07, kənd təsərrüfatında 1,62, ticarət və xidmətlərdə 1,21 dəfə,

nəqliyyatda 17,91 dəfə, rabitədə 8,12 dəfə, sosial və sair xidmətlərdə 2,33 dəfə artmışdır

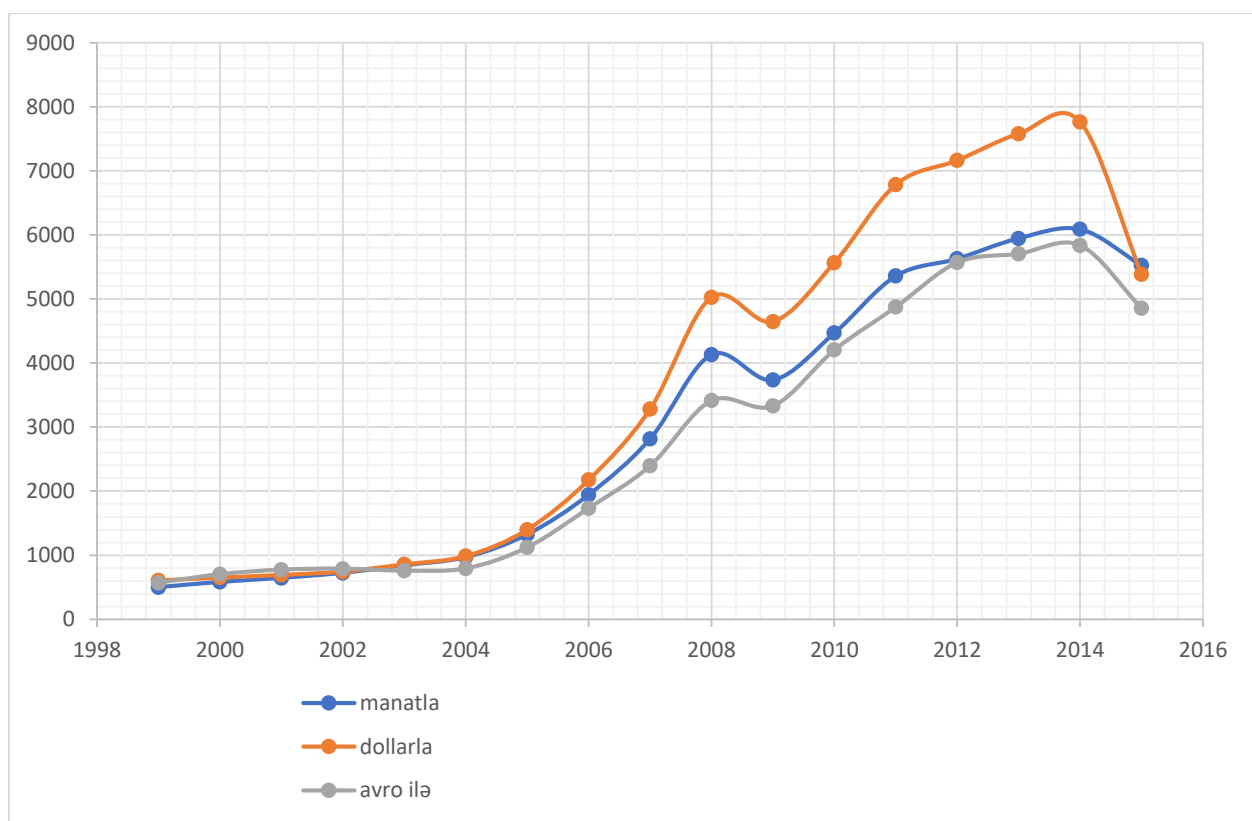
Qrafik 3. ÜMG

Cədvəl 2.3.
ÜMG

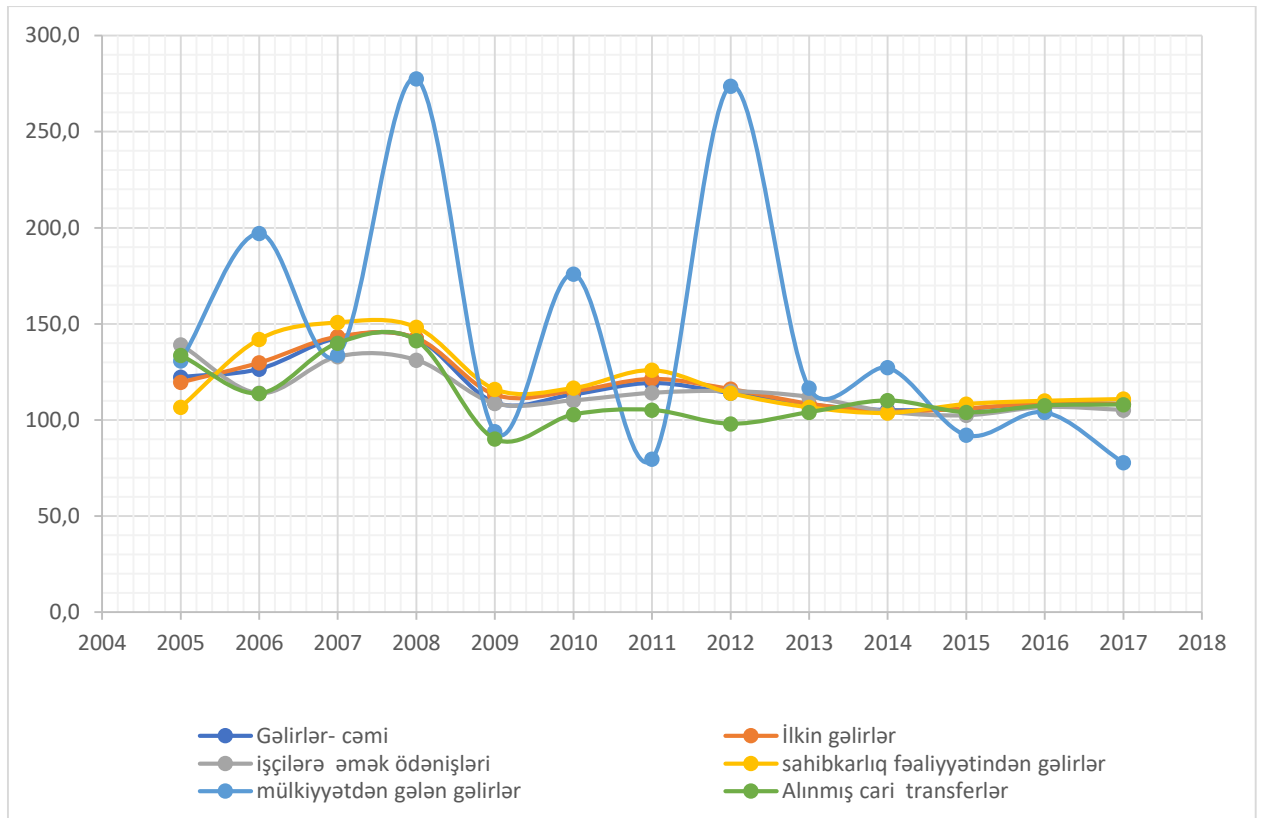
	Cəmi			Adambaşına		
	milyard manat	milyard dollar	milyard avro	min manat	min dollar	min avro
1999	3,93	4,77	4,47	0,50	0,61	0,57
2000	4,63	5,18	5,59	0,58	0,65	0,70
2001	5,18	5,56	6,21	0,65	0,69	0,77
2002	5,87	6,04	6,40	0,72	0,75	0,79
2003	6,90	7,02	6,21	0,84	0,86	0,76
2004	8,03	8,17	6,57	0,97	0,99	0,79
2005	11,09	11,73	9,39	1,32	1,40	1,12
2006	16,50	18,47	14,71	1,94	2,18	1,73
2007	24,22	28,22	20,60	2,81	3,28	2,39
2008	36,01	43,83	29,76	4,13	5,03	3,41
2009	32,97	41,03	29,40	3,74	4,65	3,33
2010	39,92	49,74	37,56	4,47	5,57	4,20
2011	48,52	61,44	44,14	5,36	6,79	4,88
2012	51,64	65,74	51,11	5,63	7,16	5,57
2013	55,29	70,48	53,05	5,95	7,58	5,71

2014	57,32	73,08	54,96	6,09	7,76	5,84
2015	52,64	51,30	46,26	5,52	5,38	4,85

Ümumi Milli Gəlir 2000-2015-ci illər ərzində manatla 11,36 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 4,74 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,93 dəfə artmış, 2014-ci ilə nisbətən 31% azalıb, Ümumi Milli Gəlir 2000-2015-ci illər ərzində dollarla 9,91 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 4,37 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,64 dəfə artmış, 2014-ci ilə nisbətən 38% azalıb, Ümumi Milli Gəlir 2000-2015-ci illər ərzində avro ilə 8,28 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 4,92 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,29 dəfə artmış, 2014-ci ilə nisbətən 21% azalıb. Adam başına Ümumi Milli Gəlir 2000-2015-ci illər ərzində manatla 9,48 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 4,17 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,24 dəfə artmış, 2014-ci ilə nisbətən 9 % azalıb, Adam başına Ümumi Milli Gəlir 2000-2015-ci illər ərzində dollarla 8,27 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 3,85 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 3 %, 2014-ci ilə nisbətən isə 31% azalıb, Adam başına Ümumi Milli Gəlir 2000-2015-ci illər ərzində avro ilə 6,91 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 4,33 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 15% artmış, 2014-ci ilə nisbətən 17 % azalıb.

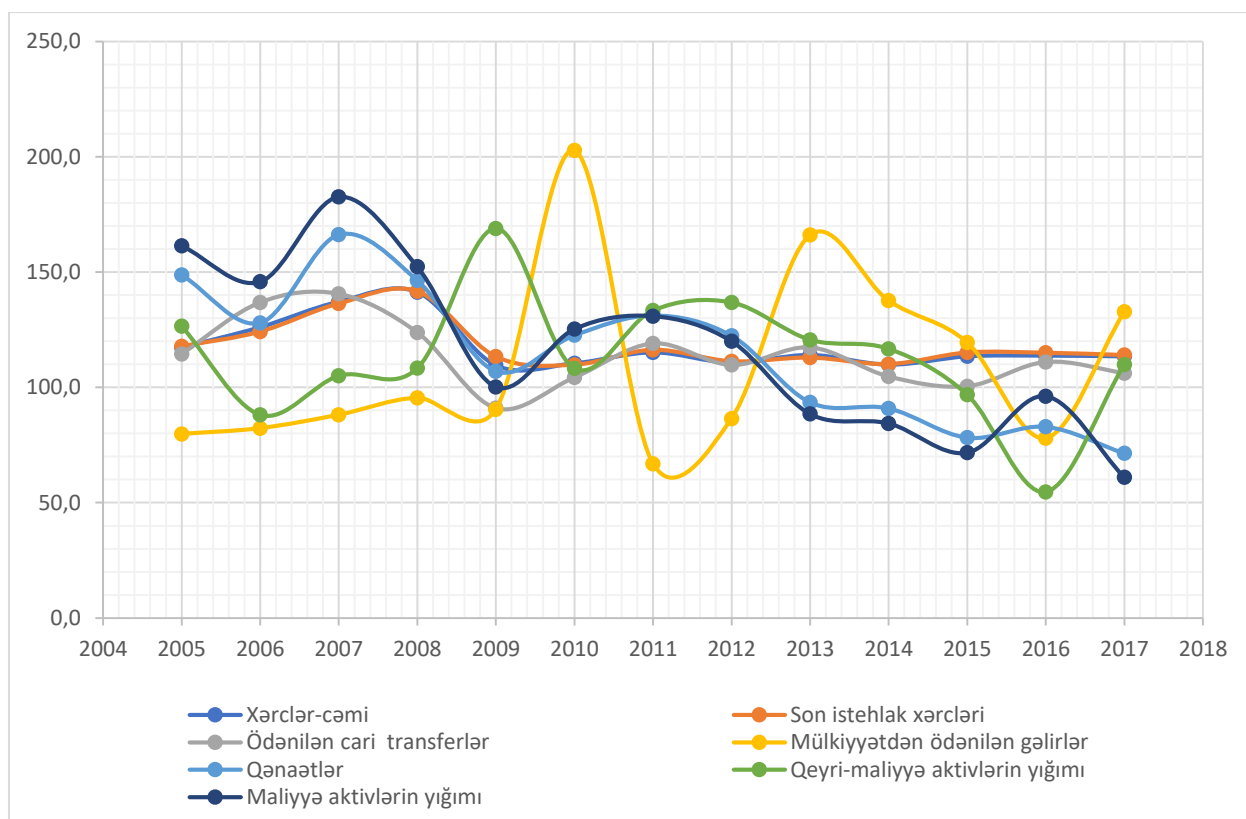
Qrafik 4. Adambaşına ÜMG

Qrafik 5. Əhalinin gəlirləri əvvəlki ilə nisbətən

İqtisadiyyatda və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyinin artırılmasında əsas rol oynayan əhalinin gəlirləri 2017-ci ildə 1997-ci ildəki 2473,4 milyon manatdan 19,88 dəfə artaraq 49162,9 milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2000-ci ilə nisbətən 12,15 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 12,15 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 12,15 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 12,15 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 12,15 dəfə artmışdır. Əhalinin dollar ilə gəlirləri isə 2017-ci ildə 1997-ci ildəki 3101,9 milyon dollardan 9,21 dəfə artaraq 28564,8 milyon dollara çatmışdır. Bu gəlirlər 2000-ci ilə nisbətən 6,32 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 3,35 dəfə artmış, 2010-cu ilə nisbətən 10 %, 2015-ci ilə nisbətən 30% azalmışdır, 2016-cı ilə nisbətən dəyişməmiş qalmışdır. Adambaşına manatla əhali gəlirləri 2017-ci ildə 1997-ci ildəki 320,5 manatdan 15,76 dəfə artaraq 5050,5 manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2000-ci ilə nisbətən 9,92 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 5,25 dəfə, 2010-cu ilə nisbətən 1,76 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,15 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 1,07 dəfə artmışdır. Adambaşına əhalinin dollar ilə gəlirləri isə 2017-ci ildə 1997-ci ildəki 401,9 dollardan 7,30 dəfə artaraq 2934,5 milyon dollara çatmışdır. Bu gəlirlər 2000-ci ilə nisbətən 5,16 dəfə, 2005-

ci ilə nisbətən 2,88 dəfə artmış, 2010-cu ilə nisbətən 18 %, 2015-ci ilə nisbətən 31%, 2016-cı ilə nisbətən 1 % azalmışdır.

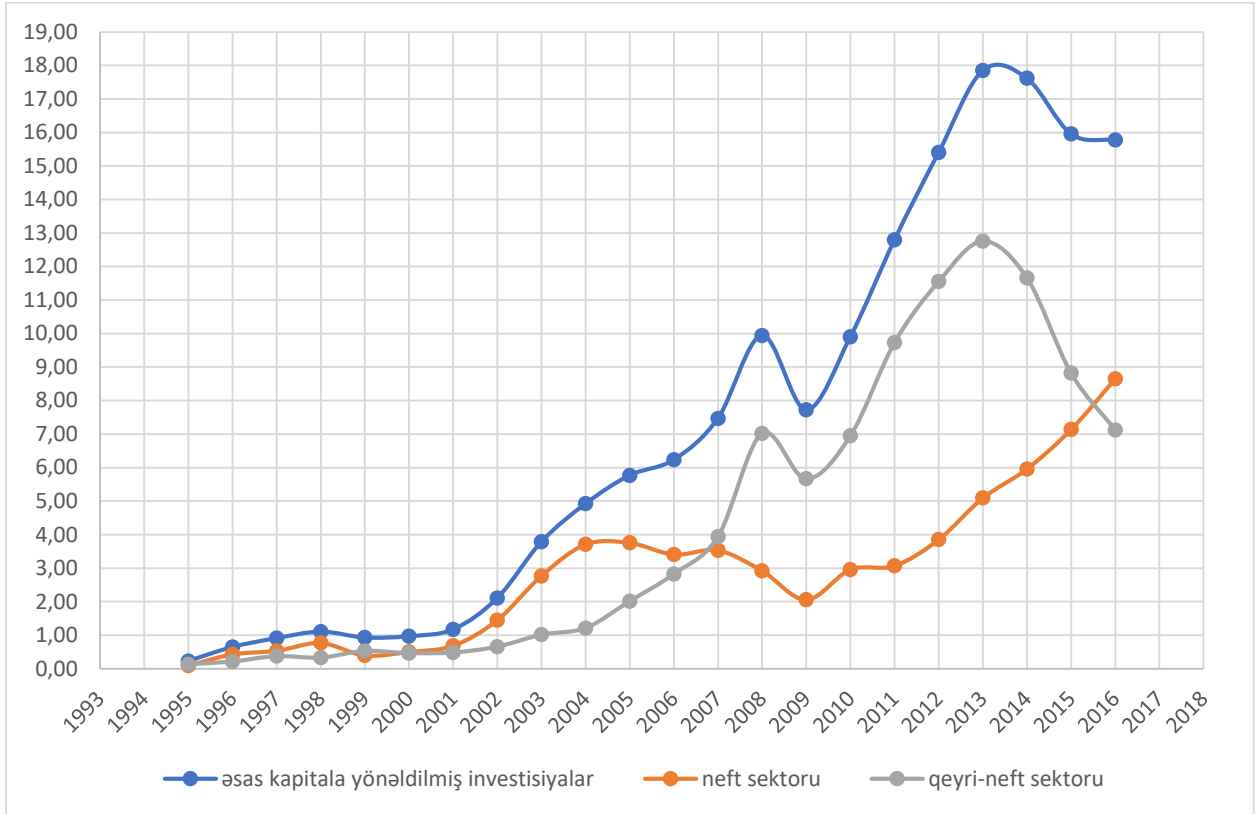

Qrafik 6. Əhalinin xərcləri əvvəlki ilə nisbətən

Əhalinin xərcləri 2017-ci ildə 2005-ci ildəki 6508,7 milyon manatdan 6,94 dəfə artaraq 45152,5 milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 2,35 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,29 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 14 % artmışdır.

Bundan başqa əhalinin gəlirlərinin strukturun nəzərən gəlirlərinin artma dinamikasına nəzər yetirək. İlk gəlirlər 2017-ci ildə 2005-ci ildəki 6 394,2 milyon manatdan 6,91 dəfə artaraq 44 200,7 milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 2,00 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,18 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 8 % artmış, işçilərə əmək ödənişləri 2017-ci ildə 2005-ci ildəki 2 954,8 milyon manatdan 4,19 dəfə artaraq 12 393,3 milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 1,76dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,12 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 5 % artmış, sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər 2017-ci ildə 2005-ci ildəki 3 432,6 milyon manatdan 9,00 dəfə artaraq 30 902,1milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 2,10 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,22 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 11 % artmış, mülkiyyətdən gələn gəlirlər 2017-ci ildə 2005-ci ildəki 6,8

milyon manatdan 133,13dəfə artaraq 905,3 milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 2,42dəfə artmış, 2015-ci ilə nisbətən 19%, 2016-cı ilə nisbətən 22 % azalmışdır. Alınmış cari transferlər 2017-ci ildə 2005-ci ildəki 1 669,4 milyon manatdan 2,97 dəfə artaraq 4 962,2 milyon manata çatmışdır. Bu gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 1,43 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 1,16 dəfə, 2016-cı ilə nisbətən 8 % artmışdır.

Qrafik 7. Neft və qeyri-neft sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar

Qeyri-neft sahəsində xarici ticarətin dinamikası, ixracın - idxalın tərkibi, eyni zamanda coğrafi strukturu təhlil olunmuş, idxal, o cümlədən ixracın sektoral təhlili, idxalı (ixracı) artan - azalan qeyri-neft məhsulları, bu artıb-azalmanın əsas səbəblərinin müəyyənləşdirmək üçün ixracatçılar o cümlədən aidiyyəti struktur bölmələrdən əsas məlumatlar əldə olunaraq təhlillərdə əks etdirilmişdir. Əksər MDB ölkələrinin paytaxt şəhərlərində mövcud istehlak mallarının qiymətləri təhlil olunmuşdur.

Azərbaycanda daxili ticarət, o cümlədən xidmət sahəsi na aid hesabatlar hazırlanmış, daxili ticarətin inkişaf dinamikası o cümlədən Azərbaycanın

istehlak bazarı ilə bağlı təhlillər aparılmışdır. o cümlədən, daxili ticarətin dövlət tənzimlənməsilə bağlı xarici ölkələrin təcrübələri təhlil olunmuş o cümlədən uyğun təkliflər hazırlanmışdır.

Bu qeyd olunannunla yanaşı, “GUAM-a üzv dövlətlərin Aİ ilə imzaladığı Assosiasiya Sazişinin Azərbaycana potensial təsirləri” ilə bağlı təhlillər hazırlanaraq aidiyyəti orqanlar təqdim olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ənənəvi ixrac məhsulları, əsas ixrac bazarlarında payı, Bu qeyd olunan bazarlarda əsas rəqib ölkələr, həmin məhsulların dünyada əsas idxalçı ölkələri ilə bağlı araşdırmalar aparılmışdır. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına Gömrük İttifaqının potensial müsbət o cümlədən mənfi təsirləri araşdırılmışdır.

Respublikanın ÜTT-yə üzv olma prosesində danışıqlar davam etdirilmişdir. Bu qeyd olunan çərçivədə,

Ticarət o cümlədən xidmət sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər birbaşa əhalinin rifahının o cümlədən gəlirlərinin artması ilə bağlıdır. Belə ki, əhalinin pul gəlirlərinin artması pərakəndə əmtəə o cümlədən xidmətlər üzrə dövriyyənin yüksəlməsinə gətirib çıxaran əsas faktordur.

2.2. Post-neft erası dövründə struktur dəyişiklikləri və iqtisadi artımın təmin edilməsinin prioritetləri

Azərbaycanın daxili-xarici iqtisadi münasibətlərdə liberal prinsiplərə üstünlük verdiyi bir sistemin qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində struktur probleminin xüsusiyyəti makroiqtisadi stabilləşməni təmin etməklə yanaşı daha da çox qloballaşmış dünya iqtisadiyyatında yaranan proseslərlə iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüklərinin realizə edilməsi imkanları ilə ən əsası isə istənilən ölkənin seçdiyi iqtisadi inkişaf modeli ilə müəyyən edilir.

Qeyd etmək olar ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Respublikamız elə bir inkişafa çatmışdır ki, onun gələcək iqtisadi inkişafı əhəmiyyətli səviyyədə ölkədə yerinə yetirilən struktur siyasətini xüsusiyyəti o cümlədən effektivliyi ilə birbaşa bağlıdır. Bu qeyd olunan zaman yadda saxlamaq

zəruridir ki, xalq təsərrüfatında yaranan quruluş dəyişiklikləri ETT-nin sürətləndirilməsi ilə qarşılıqlı şəkildə o cümlədən asılılıqla olmuş bir prosesdir. Belə ki, ETT sahəsində məhsulun resurstutumunun azalması müşahidə edilir ki, Bu qeyd olunan da bir tərəfdən iqtisadiyyatın əsas makroiqtisadi nisbətlərinin təkmilləşdirilməsinin maddi əsası, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın təmil sahə, texnoloji, ərazi, o cümlədən təkrar istehsal quruluşunun yaradılması ETT-nin sürətləndirilməsinin vacib şərti kimi çıxış edir. Bütün Bu qeyd olunanlar da öz növbəsində yeni yaradılan müstəqil dövlətin iqtisadiyyatının hal-hazırkı quruluşunun o cümlədən hərəkətə gətirilə bilən ET potensialın müəyyən edilməsini o cümlədən qiymətləndirilməsini zərurətə çevirir. Bütün Bu qeyd olunan qeyd olunanları n qiymətləndirilməsi ilə Azərbaycan Respublikasında elə ET, o cümlədən struktur siyasəti hazırlamaq zəruridir ki, o biri tərəfdən Respublikanın malik olduğu resurslardan effektiv istifadə olunma o cümlədən Respublikamızın qarşısında duran sosial və iqtisadi məsələlərin mümkün qədər optimal dövrdə həll etməyə şərait yaratsın o cümlədən ən əsası isə perspektivdə iqtisadi artımın mümkün imkanlarını məhdudlaşdırməsın.

Bu nöqteyi-nəzərdən sistemin tarnsformasiyası zamanı struktur siyasəti iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin hüquqi, o cümlədən institusional əsaslarının yaranmasına, uzunmüddətli iqtisadi artıma şəraitin yaradılmasına, həmçinin istehsal faktorlarından istifadə olunma edilməsinin effektivliyinin artırılmasına o cümlədən rəqabət aparən sferalar arasında resursların effektiv bölgüsünə effektivliyinin artırılmasına yönəldildirilmiş tədbirlər sistemini özündə əks etdirir.

Keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə struktur siyasət İEÖ fərqli şəkildə olaraq daha da geniş o cümlədən çoxşaxəli məsələlərin həllini zərurətə çevirir. Belə ki Bu qeyd olunan zaman Azərbaycan Respublikasında yerinə yetirilən struktur siyasətinin bütünlüklə iqtisadiyyatın quruluşunun dəyişən vəziyyətə o cümlədən tələblərə uyğun yenidən qurulmasını zərurətə çevirir.

Bütün bu qeyd olunanlar öz növbəsində dövlətin apardığı struktur siyasətinin realizə edilməsi respublikada iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsini, sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsini, istehlak, o cümlədən yığım

nisbətinin optimallaşdırılması məsələlərini nəzəri əsaslarının tədqiqini obyektiv bir zərurətə çevirir.

Qeyd etmək olar ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində struktur dəyişikliklərinə dövlətin təsiri hər şeydən qabaq bazar sisteminin əsas tələblərini nəzərə almalıdır. Bu qeyd olunanla belə təcrübə onu göstərir ki, xalis bazar mexanizmi əsasında səmərəli struktur irəliləyişləri icra etmək qeyri-mümkündür. Bu qeyd olunanla bağlı professor B. Pleşevski haqlı olaraq yazırdı ki, «Struktur siyasətini yerinə yetirərkən təkcə bazar gücünə əsaslanması yığım o cümlədən investisiyanın aşağı səviyyəsi o cümlədən ixracın istehsal strukturunda olan xammal resurslarının xüsusi payının artmasında emal sənaye sektorlarının xüsusi çəkisinin azalması ilə səciyyələndirilə olunan iqtisadiyyatın ziyanlı strukturunun yaranmasına gətirəcəkdir» ().

Apardığımız nəzəri araşdırmalar reallaşdırılan iqtisadi struktur dəyişikliklərinin xüsusiyyətinə vacib təsir göstərən mühüm bazar mühitinin ünsürlərini aşağıda qeyd olunan kimi sistemləşdirməyə şərait yaratmışdır:

Ölkədə istehsal olunan məhsul o cümlədən xidmətlərə olan daxili tədiyyə qabiliyyətli tələbin mövcud dinamikası; rəqabət prosesi; iş qüvvəsinin miqراسiyası; müxtəlif kapitalın sferalararası, o cümlədən regionlararası axını; əsas resursların qiyməti o cümlədən onun əlverişliliyi; inhisarın istehsal bazar üzərində bərqərarı, o cümlədən inhisar mənfəətinin əldə edilməsi; bazarın əmtəə o cümlədən xidmətlərlə təminatı səviyyəsi o cümlədən s.

Ümumən dünya təcrübəsi onu göstərir ki, keçid dövründə yaradılan Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması əhəmiyyətli səviyyədə Bu qeyd olunan mərhələdə yerinə yetirilən struktur siyasətinin xüsusiyyətilə birbaşa bağlı olur. Dövlətin struktur siyasəti ölkədə yerinə yetirilən iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olaraq çoxşaxəli bir problemdir, həmçinin də struktur siyasəti qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Milli iqtisadiyyatın yaradılması ilə bağlı iqtisadi sosial o cümlədən institusional dəyişikliklə bağlı məsələlərin qarşılıqlı əlaqə o cümlədən asılılıqda həllini zərurətə çevirir.

Dövlətin struktur siyasətinə nəzəri o cümlədən metodoloji nöqtəyi-nəzərdən bu cür yanaşma onun əsas prioritet istiqamətlərinin elmi və əməli baxımdan əsaslandırılması, dövlətin yyerinə yetirdiyi investisiya, innovasiya, ET, aqrar, regional, sənaye, maliyyə siyasəti ilə uzlaşdırılaraq qiymətləndirilməlidir. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən dövlətin struktur siyasətinə aid mövcud iqtisadi əsərlərdə olan fikirləri ümumiləşdirməyə cəhd edəsi olsaq, onu qeyd etmək olar ki, struktur siyasəti ölkədə yerinə yetirilən sosial və iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi etibari ilə iqtisadi o cümlədən sosial sferada əməli, o cümlədən strateji vəzifələrin həllini zərurətə çevirir.

Milli iqtisadiyyatın mövcud strukturunun davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsinin çox vacib istiqaməti onun təkrar istehsal quruluşunun təhlili ilə bağlıdır. Qeyd etmək olar ki, təkrar istehsal nəzəriyyəsinə əsasən iqtisadi strukturun təhlili Milli iqtisadiyyatın tərkibi, inkişafının qanunauyğunluqları, əsas elementləri, onun dəyişməsinə o cümlədən təkmilləşməsinə təsir göstərən faktorları müəyyən etməyə imkan verir. İqtisadiyyatın müasir təkrar istehsal strukturu daima təzələşən təkrar istehsal tsikli olaraq ifadə edilə bilər. Bu qeyd olunan isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatın mühüm struktur asılılıqlarını, özünüidarə mexanizmini, təkrar istehsal sisteminin özünütəşkil, əsas özünüinkişaf faktorlarının yaranması prosesini əməli nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirməyə imkan verir. İqtisadiyyata istehsal hazırlığından istehlaka qədər, resursların sərf edilməsindən son məhsula qədər cəmiyyətin daima artan tələbatını ödəmək niyyəti ilə insanların təşkil etdiyi əsas faktorların təkrar istehsal prosesinin qarşılıqlı tsikllərinin mürəkkəb sistemini əməli nöqtəyi-nəzərdən dəyərləndirməyə imkan verir.

Iqtisadiyyatın təkrar istehsal nöqtəyi-nəzərindən tədqiqi, o cümlədən onun əsas struktur əlaqələrinin arasında təkrar istehsalın iqtisadi tsiklinin inkişaf qanunauyğunluqları rolunu aparan natural, o cümlədən dəyər iqtisadi proprsiyalarının xüsusiyyətinin müəyyənləşdirməsinin vacib şərtidir. Bu qeyd olunanların arasında aşağıda qeyd olunan asılılıqları fərqləndirmək zəruridir: yığım - istehlak, istehsal - istehlak, istehsal - bazar, istehsal, ictimai - şəxsi

istehlak, istehsalın investisiya o cümlədən intellektual hazırlığı və s. bizim fikrimizcə, qeyd olunan digər bu kimi əlaqələrlə yanaşı ümumi məhsulda və digər buna bənzər makroiqtisadi indikatorlarda xüsusi çəkilərinə görə, onların dəyişmə dinamikasının təhlili və gözlənilməsi vacib olan bu proporsional əlaqələrin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması nöqtəyi-nəzərdən dəyərləndirilməsi çox vacib əhəmiyyətliyi ilə seçilir.

Bu qeyd olunanla bağlı onu xüsusi olaraq söyləmək olar ki, təəssüf ki, Azərbaycanda Milli iqtisadiyyatın təkrar istehsal nöqtəyi-nəzərindən strukturu zəif tədqiq olunmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında onun əməli rolunu yüksəltmək üçün qeyd olunan istiqamətlərlə yanaşı onun texnoloji o cümlədən resurs strukturunun təhlili də vacib əhəmiyyətliyi ilə seçilir.

Bu qeyd olunan qeyd olunan vəzifələrin effektiv yerinə yetirilməsi istənilən konkret dövrdə dövlətin uyğun struktur siyasətinin işlənilib hazırlanmasını, o cümlədən onun reallaşma mexanizminin müəyyən edilməsini zərurətə çevirir.

Bütün bunlar öz növbəsində keçid mərhələsində Azərbaycanda yerinə yetirilən struktur siyasətinin effektivliyinin dəyərləndirilməsinin meyarlarını əsaslı dəyişikliyə uğratmışdır. Bu səbəbdən də qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Azərbaycanda dövlətin struktur siyasətinin əsas istiqamətlərini başqa sözlə ifadə etsək prioritetlərini, məqsəd, o cümlədən vəzifələrini, taktiki o cümlədən strateji baxımdan əsaslandırarkən yuxarıda qeyd edilən metodoloji prinsiplərin qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Təcrübə onu da göstərir ki, bütün səviyyələrdə fəal, çevik struktur siyasəti aparmadan optimal dövrdə milli iqtisadiyyatın davamlı, o cümlədən dinamik inkişafına çatmaq qeyri-mümkündür. Ölkədə struktur siyasətinin əməli baxımdan realizə edilməsi əhəmiyyətli səviyyədə uyğun institusional dəyişikliklərin aparılmasını zərurətə çevirir. Bununla da, ölkədə cari eyni zamanda perspektiv, siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi – sosial məsələlərinin effektiv həlli struktur siyasətinin iqtisadiyyatın bütün səviyyə, faza, faktor o cümlədən şərtlərin, resurslar balansını, o cümlədən onların realizə edilməsi

imkanlarını qarşılıqlı əlaqə və təsirinin qiymətləndirilməsi ilə realizə edilməsini zərurətə çevirir.

Onu da qeyd etmək olar ki, istənilən konkret halda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, seçilmiş inkişaf modelinin qarşıya qoyduğu məqsədlər sistemindən o cümlədən mövcud reallıqdan, xüsusilə də iqtisadi artımı təmin edən resurs faktorlarının mövcudluğundan, balansından istifadə olunma səviyyəsindən asılı olaraq iqtisadi nisbətlərin, o cümlədən struktur əlaqələrinin optimallıq meyarları, o cümlədən makro və mezo eyni zamanda regional səviyyədə fərqli şəkildə ola bilər. Respublikamız iqtisadi inkişaf strategiyasının elə sferaların üstün inkişafını seçməlidir ki, o I, həmin sferaya xarici kapitalın tətbiq olunmasını stimullaşdırsın, II həmin sahənin istehsal olunmuş məhsulları dünya bazarında rəqabət qabiliyyəti olsun o cümlədən nəhayət həmin sferada əldə edilən gəlirlər bütünlüklə Respublikamızın qarşısında duran sosial – iqtisadi məsələlərin həllinə müsbət təsir etsin.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşdırdığı şəraitdə struktur siyasətinin optimallıq meyarları müxtəlif olur. Belə ki, qloballaşma o cümlədən milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçid şəraitində struktur siyasətinin investisiya o cümlədən innovasiya ilə qarşılıqlı əlaqə o cümlədən asılılığı fərqli şəkildə prinsiplər o cümlədən meyarlar əsasında mövcuddurlər. məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın strukturunun miqdar o cümlədən keyfiyyətcə restrukturizasiyası uyğun olaraq investisiya həcmi ilə yanaşı texniki - texnoloji səviyyəsindən o cümlədən onun realizə edilməsinin effektivliyinin kəskin formada artırılmasını zərurətə çevirir.

Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən Milli iqtisadiyyatın qloballaşması, o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçiddə struktur siyasətinin yaradılması eyni zamanda realizə edilməsində prioritetlərin mərhələliyin ardıcılığının və vaxtının düzgün seçilməsi prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə ifadə etsək, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri mövcud konkret reallığa o cümlədən tələbata uyğun yerinə yetirilməlidir.

Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrin təcrübəsi onu göstərir ki, bütünlükdə cəmiyyətdə iqtisadi münasibətlər sisteminin bazarda dəyişən şəraitə eyni zamanda tələbata müvafiq yenidən qurulması tam olaraq sistemin restrukturizasiyasını zərurətə çevirir. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən professor Ş.Hacıyev¹ haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, belə bir halda bazar sistemi təkcə cəmiyyətin marağı o cümlədən mənafeələrinə və tədiyyə qabiliyyətli tələblərinə uyğun bazara yönəldilmiş istehsalatları ön plana çıxarır o cümlədən saxlayır. Sistemin qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində restrukturizasiya probleminə bu cür metodoloji yanaşma hər şeydən qabaq onun əməli baxımdan reallaşdırarkən təkcə cari, həm də Milli iqtisadiyyatın yaradılması o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması ilə bağlı strateji məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən ölkədə yerinə yetirilən restrukturizasiya siyasəti təkcə mülkiyyət münasibətlərinin, həm də idarəetmə təşkilatı, maliyyə, istehsalat və s. münasibətlərin yenidən qurulmasını zərurətə çevirir. qeyd etmək olar ki, bütünlükdə iqtisadiyyatın restrukturizasiyasının əmək tutumlu, ən mürəkkəb, başqa sözlə ifadə etsək konkret realizə təmin edilməsi ilə bağlı daha da çox resurs tələb olunan istiqaməti iqtisadi strukturun yenidən qurulması ilə bağlıdır. Belə ki, bu qeyd olunan problemin həlli təkcə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan dəyişikliklərin, mövcud bazar mexanizminin prinsiplərinə müvafiq mülkiyyət, təşkilatı hüquqi - normativ bazanın yaradılmasını, həm də uyğun ET kadr, maliyyə potensialının infrastrukturunun əməli baxımdan mövcudluğunu o cümlədən realizə edilməsi imkanlarını nəzərdə tutur. Bu həqiqətdir və bu zaman qarşıya çıxan ən əsas problem ixraca yönəldilmiş Milli iqtisadiyyatı formalaşdırarkən strateji nöqtəyi-nəzərdən Milli o cümlədən qlobal marağı o cümlədən mənafeələrin uzlaşdırılmasıdır.

Bütün bu qeyd olunanlar bizə qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyatın restrukturizasiyası problemlərinin nəzəri və əməli məsələlərini qiymətləndirməyə imkan vermişdir. Məlum olduğu kimi, Milli iqtisadiyyatın dəyişən tələbə, o cümlədən vəziyyətə uyğun restrukturizasiya

¹ Ш.Г.Гаджиев, Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев 2000, стр. 99 - 101

olunmasının obyektiv vacib bir hala çevirdi. Digər bu tərəfdən respublikanın dünya iqtisadiyyatına fəal şəkildə integrasiya edilməsi bu zaman Milli iqtisadi təhlükəsizliyin, o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidin təmin edilməsi aktual bir problem kimi qarşıya qoyur. Bu isə öz növbəsində sosial-iqtisadi inkişafın dəyişən tələbin mövcud prinsiplərinə uyğun iqtisadiyyatın restuktrizasiyasını zərurətə çevirir. Iqtisadi əsərlərdə Milli iqtisadiyyatın restuktrizasiyalaşdırılması dedikdə adətillə iqtisadiyyatın effektivliyini artırmaq, rəqabət qabiliyyətini artırmaq naminə iqtisadiyyatın strukturunun, o cümlədən idarə edilməsinin mülkiyyət formalarının dəyişdirilməsinə yönəldilmiş hüquqi – iqtisadi –təşkilati tədbirlərin yerinə yetirilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyatın restuktrizasiya siyasəti yaradılarkən dünyada yaranan qloballaşma, regional, o cümlədən transmilli integrasiya, Milli maraq o cümlədən mənafeələr Respublikanın mövcud reallıqları prizmasından qiymətləndirərkən Bu qeyd olunan sferada dövlət siyasəti formalaşdırılmalıdır. qeyd etmək olar ki, Bu qeyd olunan siyasətin əməli konturları müəyyən edilərkən ölkənin təbii, maddi, ET, maliyyə o cümlədən kadr potensialı mütləq nəzərə alınmalıdır. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, o ölkələr iqtisadiyyatın restuktrizasiyasını lazımı qədər az itki və qısa müddət ərzində effektiv reallaşdırı bilirlər ki, I onlar iqtisadiyyatın prioritetlərini real dəyərləndirir o cümlədən onların realizə edilməsinin ardıcıl, o cümlədən optimal mərhələlərini düzgün müəyyən edirlər. Milli iqtisadiyyatın prioritetləri nisbi mütləq, o cümlədən faktorlar üzrə üstünlükləri qiymətləndirərkən mövcud potensialla yanaşı ETT perspektiv inkişaf istiqamətlərində gələcəkdə dinamik, davamlı və dayanıqlı iqtisadi artıma yaradıla bilən imkanlar, o cümlədən Azərbaycanda bazar münasibətlərinin yaradılması və inkişafı nəticəsində əlverişli sahibkarlıq, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasının mümkün olmasını və s. nəzərə alınmalıdır. Mövcud iqtisadi əsərlərə əsaslanaraq söyləmək olar ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyatın restuktrizasiyası vasitəsilə Milli iqtisadiyyatın yaradılması o cümlədən inkişafı əksər vacib mərhələlərdən keçməlidir.

Birincisi, qloballaşmanın ilkin mərhələsində istehsalın azalması dayandırılmalı, makroiqtisadi sabillik təmin edilməli, həm də makroiqtisadi sabillik təkrar istehsal prosesinin bərpasına yönəldilməklə yanaşı iqtisadi artımın dinamikliyini təmin təmin edilməsi ilə bağlı vacib maddi və texniki potensialın yaradılmasına qulluq etməlidir.

II, Bu qeyd olunan proseslə paralel bazar sisteminin «oyun qaydalarının» hüquqi, normativ, qanunvericilik o cümlədən institusional bazası yaradılmalıdır.

III, əvvəlki mərhələdə yaradılmış zəmin investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, xarici o cümlədən daxili investorların iqtisadiyyatın dəyişən tələblərə cavab verərək yenidən qurulmasını əməli baxımdan icra etmək zəruridir.

IV, Bu qeyd olunan mərhələdə iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasının xüsusiyyətinə o cümlədən sürətinə mövcud sosial-iqtisadi potensialın texniki və texnoloji səviyyəsinin aşağı, uyğun olaraq rəqabət qabiliyyətinin də aşağı olması, emal sənaye sektorlarının inkişafına neqativ təsir göstərmiş. əksinə qısa dövrdə hasiledici sənaye sferaləri yüksək sürətlə inkişafına səbəb oldu.

V, neft hasilatı o cümlədən ixracının kəskin şəkildə artması nəticəsində Azərbaycan Respublikasında əldə edilən böyük neft gəlirləri nəticəsində artıq 2003 – cü ildən qeyri – neft sahəsinin intensiv inkişafı iqtisadiyyatın strukturunda hiss oluna bilən quruluş irəliləyişləri müşahidə edilirdi.

VI, qloballaşma prosesinin ilk onilliyində yaradılmış olan potensial o cümlədən yüksək artım sürəti Azərbaycan Respublikasında Milli iqtisadiyyatın təkcə sahə, həm də regional strukturunun təkmilləşdirilməsilə bağlı əsaslı regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramları qəbul etməyə o cümlədən uğurla reallaşdırmağa şərait yaratmışdır.

VII, son dövrlərdə regional inkişaf sahəsində əldə edilən uğurlar artıq Bu gün Respublikamızın Milli iqtisadiyyatının təkmilləşdirilməsi, o cümlədən xarici iqtisadi tarazlığının təmin olunması probleminin əməli baxımdan yaxın gələcəkdə strateji məqsəd kimi qarşıya qoymağa şərait yaratmışdır.

Son dövrlərdə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi sahəsində əldə edilən imkanlar da onun yeni mərhələyə daxil olması üçün tam real potensial yaratmışdır.

VIII, artıq bu qeyd olunan mərhələdə iqtisadiyyatın strukturu iqtisadi - sosial inkişafın tarazlığına, effektivliyi artırmağa, nəhayət, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı tam real zəmin yaratmağa imkan yaradacaqdır. Deməli, bu qeyd olunan zaman söhbət ancaq, iqtisadiyyatın strukturunda ayrı-ayrı sferaların xüsusi çəkisinin miqdar dəyişməsinə deyil, əksinə onun iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması, qloballaşan dünyada Azərbaycanın maraqlarını və mənafelərini effektiv icra etmək mümkün olmasından gedir.

Göründüyü kimi, Milli iqtisadiyyatın mövcud strukturunun təkmilləşdirilməsi bir çox müxtəlif mərhələlərdən keçməklə çoxlu sayda daxili, o cümlədən xarici faktorların təsirinə məruz qalır. Bu səbəbdən də bu qeyd olunan problem strateji nöqtəyi-nəzərdən həll etmək üçün dünya təcrübəsini, mövcud reallıqları, o cümlədən dünyada yaranan qloballaşmanı özündə ehtiva edən dövlətin struktur siyasəti formalaşdırılmalıdır. Bu zaman çalışmaq zəruridir ki, yaranan imkan, o cümlədən vəziyyətə uyğun şəkildə mərhələ-mərhələ reallaşdırılsın. Həmçinin emal sənaye sektorlarının üstün inkişafı müvafiq hasiledici sənaye sektorlarının inkişafı ilə sıx bağlı olsun, digər Bu qeyd olunan kimi tərəfdən elə bir iqtisadi o cümlədən sosial infrastruktur bazası formalaşmışdır ki, o bütünlükdə iqtisadiyyatın dinamik, o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin olunması imkan versin. Əlbəttə ki, görünür yaxın gələcəkdə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi xüsusiyyətinə ayrı-ayrı sferaların fond, material - əmək tutumunun səviyyəsi də vacib təsir göstərəcəkdir. Belə ki, bu gün Azərbaycanda iqtisadi strukturunun təkmilləşdirilməsi problemi də elə bir həddə gəlib çıxmışdır ki, artıq bu gün hər hansı bir sferanın üstün inkişafı müəyyən edilərkən bazar prinsipləri saxlanılmaqla iqtisadiyyatın dinamik, tarazlı, inkişafı, o cümlədən sosial problemləri ön plana çıxır.

Yekunda struktur siyasət iqtisadiyyatın təkrar istehsal, sahə, o cümlədən institusional quruluşunun dəyişdirilməsinə yönəldilir. O da məlum olduğu kimi,

struktur siyasət ölkədə yerinə yetirilən sənaye, investisiya, ET, regional qeyri-neft sahəsinin inkişafı və s. ilə bağlı formalaşdırılan siyasətlə müəyyən edilir. Bütün bu qeyd olunan qeyd olunan istiqamətlər üzrə yerinə yetirilən struktur siyasəti yekunda Milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarının qarşılıqlı asılılığını, mütənasibliyini, əlaqəsini, aşkara çıxarmağa o cümlədən buunla da onların Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin etmək nöqtəyindən nəzərdən təkmilləşdirilməsi imkan o cümlədən ehtiyatlarını müəyyən etməyə imkan verir.

Son dövrlərdə Respublikamızın iqtisadi inkişafının makroiqtisadi təhlili onu bildirməyə imkan verir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın ilkin şərtlərini hazırlamaq üçün innovasiya əsasında uyğun struktur o cümlədən ümumən optimal makroiqtisadi siyasəti hazırlamaq o cümlədən əməli baxımdan onun icra etmək zəruridir.

2003-2016-ci illərdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın makroiqtisadi nöqtəyindən təhlili onu söyləməyə imkan verir ki, Son dövrlərdə milli iqtisadi inkişafın əsas prioritetlərində tədricən dəyişiklər olmuşdur. Belə ki, iqtisadi artım, onun mexanizmləri, struktur prioritetləri, keyfiyyətlə əvəz edilir. məlumdur ki, Bu qeyd olunan prosesdə dövlətin fəal investisiya o cümlədən ET siyasəti müəyyən səviyyədə ilkin mərhələdə sosial yönlü bazar iqtisadiyyatının yaradılması prinsipləri arasında müəyyən bir zidiyyətli proseslər müşahidə edilirdi. ancaq o da bir həqiqətdir ki, dayanıqlı və davamlı sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının yaradılmasının əsasını yekunda iqtisadiyyatın innovasiya inkişaf modelinə keçid olur.

Bu qeyd olunan strateji məqsədi icra etmək məqsədilə Azərbaycanda yerinə yetirilən iqtisadi siyasət bizim fikrimizcə aşağıda qeyd olunan əsas müddəaları nəzərə almalıdır. Birincisi, Azərbaycanda əldə edilən stabil o cümlədən yüksək iqtisadi artım sürəti Bu qeyd olunan sferada qarşıda duran strateji məqsədlərin qiymətləndirilməsi ilə formalaşdırmalı, II, yüksək artım struktur irəliləyişlərlə müşahidə edilməklə iqtisadi artımın yanacaq-energetika kompleksindən asılılığını azaltmağa yönəldilməlidir.

III FƏSİL

STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN HƏDƏFLƏRİNƏ VƏ PRİORİTETLƏRİNƏ UYĞUN OLARAQ PERSPEKTİV DÖVRƏ TƏTBİQƏN İQTİSADİ ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN PRİORİTETLƏRİ

3.1. Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarında iqtisadi artımın təmin edilməsinin sistemli normativ hüquqi və qanunvericilik bazasını təkmilləşdirən istiqamətlər

Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunmasının çox vacib istiqaməti bütünlükdə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, istənilən ölkənin iqtisadiyyatının təkrar istehsal şərtləri, potensialı, resurslar balansı, onlardan istifadə olunma səviyyəsi, o cümlədən beynəlxalq səviyyədə onların realizə edilməsi mümkün olması istehsal olunan əmtəə o cümlədən xidmətlərin dünya standartlarına nə səviyyədə cavab verməsindən, başqa sözlə ifadə etsək onun rəqabət qabiliyyətiyindən daha çox asılı olur.

Ümumən isə, iqtisadiyyatın qiymətnəlandırılmasında onun rəqabət qabiliyyətinin miqdar o cümlədən keyfiyyət nöqtəyi-nəzərindən dəyərləndirilməsi prinsiplial əhəmiyyətliyi ilə seçilir. qeyd etmək olar ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyi çox mürəkkəb bir anlayış olaraq, ayrı – ayrı iqtisadçı alimlər tərəfindən müxtəlif cür fərqli şəkildə səciyyələndirillər. Adətillə, iqtisadi rəqabət qabiliyyətlilik dedikdə, onun sektorlarının o cümlədən firmalarının rəqibi üstələmək qabiliyyəti o cümlədən beynəlxalq bazarlarda möhkəmlənmək səviyyəsi başa düşülür. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən rəqabət qabiliyyətinin öyrənilməsi Bu qeyd olunan o cümlədən ya digər Bu qeyd olunan kimi ölkənin rəqabət üstünlünün nə qədər zəif o cümlədən ya güclü olmasını səciyyələndirilə etməyə imkan verir.

Qeyd etmək olar ki, rəqabət qabiliyyətliyi anlayışı bəzən effektivlik kateqoriyası ilə qarışdırılır. Rəqabət qabiliyyətliyi adlı bir kateqoriyası effektivliyə nisbətən daha da geniş bir anlayışdır. məlum olduğu kimi, effektivlik ümumən xərclərin nəticələrə olan nisbəti kimi hesablanır. Milli iqtisadiyyatın

rəqabət qabiliyyətliliyi isə iqtisadiyyatın rəqabətə olan qabiliyyətini o cümlədən potensialını ifadə edir. Bu səbəbdən də, qabiliyyət özü potensial bir imkan kimi realizə edilməyə də bilər. Həm də, rəqabət qabiliyyətliliyi effektivlikdən fərqli şəkildə olaraq resurs potensialından istifadə olunmanın xalis göstəricisi olmamaqla yanaşı o cümlədən onu miqdarca bir başa dəyərləndirmək qeyri-mümkündür. Onun səviyyəsi istənilən bir rəqabət aparən subyektə nisbətən müəyyən olunur. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən rəqabət qabiliyyətliliyi təkcə, milli iqtisadiyyatın özünün keyfiyyət indikatorlarını artırmaq hesabına o cümlədən, digər Bu qeyd olunan kimi rəqiblərin bir çox müxtəlif yollarla inkişaf imkanlarına məhdudiyyətlərin qoyulması yolu ilə də əldə edilə bilər. qeyd edilənlər belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu rəqabət qabiliyyəti anlayışı effektivlik kateqoriyası ilə yanaşı iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması problemini də aid edir. Belə ki, effektivlik iqtisadiyyat iqtisadi təhlükəsizlik prinsiplərinin gözlənilməsi yolu ilə müşahidə edilməzsə, müəyyən müddətdən sonra onun rəqabət qabiliyyətliliyi təkcə artar, hətta onu bir qədər aşağı sala bilər. İqtisadi əsərlərdə o cümlədən həm də təcrübədə rəqabət qabiliyyətliliyi makro və mezo, həm də mikro səviyyədə və super makro səviyyədə müəyyən edilir. Super makro iqtisadiyyat səviyyədə rəqabət səviyyəsi dəyərləndirilərkən Bu qeyd olunan zaman təkcə ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatlar həm də, iri ölkələr birliyi qəbul edilməlidir. O da məlum olduğu kimi, qarşıya qoyulan məqsədə müvafiq olaraq onun meyarları o cümlədən realizə edilməsi mexanizmi müəyyən edilməlidir. Bütün Bu qeyd olunanlar bizə belə qənaətə gəlməyə zəmin verir ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi milli iqtisadiyyatın onun potensialının yaranması o cümlədən istifadə olunma edilməsi strategiyası ilə müəyyən edilir. Təcrübə onu göstərir ki, bəzən rəqabət qabiliyyətinin artması yekunda, inhisarların meydana gəlməsinə gətirə bilər.

Qloballaşma dövrünü yaşayan ölkələrin inkişaf xüsusiyyətinin öyrənilməsi göstərir ki, əksər hallarda iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi texnoloji-innovasion faktorlar hesabına deyil, əksinə hər şeydən qabaq ucuz istehsal faktorları hesabına əldə edilir. İstehsal faktorlarının lazımı miqdarda olması nisbətən, ucuz qiyməti o cümlədən o cümlədən onlardan ekstensiv istifadə olunma

ancaq qısa dövrdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini təmin edər. Belə bir halda çıxış yolu o hal bilər ki, Bu qeyd olunan mərhələdə əldə edilən yüksək gəlirləri iqtisadiyyatın texniki və texnoloji səviyyəsinin artırılmasına, onun strukturunun dəyişən tələbat o cümlədən vəziyyətə uyğunlaşdırılmasına yönəldilsin. qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyatların qloballaşma proseslərinə tam və fəal qovuşması təbii ki, onun rəqabət qabiliyyətliliyi o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsinə güclü təsir edir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin bir çox müxtəlif vasitələrlə o cümlədən yollarla əldə edilməsinə baxmayaraq, ümumən onları 3 qrupa bölmək olar. I, resurs, yəni Bu qeyd olunan o cümlədən ya digər Bu qeyd olunan kimi resursların lazımı miqdarda olması, II, mövcud resurslardan istifadə olunma səviyyəsi, III, iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüyünü reallaşdırmağa şərait yaradan proqram strategiyasının mövcudluğu.

Təhlil onu göstərir, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində yaradılan iqtisadiyyatlar tədrici olaraq asıq iqtisadiyyata çevrilirlər. Amma iqtisadiyyat şəraitində onların effektiv fəaliyyətinin təmin olunması əhəmiyyətli səviyyədə onların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi o cümlədən ölkədə yerinə yetirilən dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin keyfiyyəti ilə birbaşa bağlı olur. bununla da, milli rəqabət qabiliyyətliliyi yekunda iqtisadi, siyasi, sosial, daxili o cümlədən xarici və s. faktorlarla şərtlənir.

Bütün bunlar isə öz növbəsində qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin mahiyyətinin, meyarlarının indikatorlar sisteminin, o cümlədən onun təmin olunmasının əsas istiqamətlərinin nəzəri, o cümlədən əməli nöqtəyi-nəzərdən bir daha da qiymətləndirilməsini zərurətə çevirir.

Məlum olduğu kimi, rəqabət qabiliyyətliliyinin sistemli tədqiqi ilk olaraq A.Smitin «Xalqların sələflərinin təbiəti və səbəbləri haqqında» (1776) əsərində əksini tapmışdır. Smit, merkantilistləri tənqid edəcək özünün mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsini irəli çəkdi. O, yazırdı: «əksər ölkələr əmtələri digər Bu qeyd olunan kimilərindən daha da effektiv istehsal edə bilirlər. Mütləq üstünlüklər əsas etibar

ilə təbii – iqlim şəraiti hesabına əldə edilir». daha sonralar isə Rikkardo (1817) Smitin irəli sürdüyü ideyalarını inkişaf etdirərək müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsini formalaşdırdı. ümumən Bu qeyd olunan nəzəriyyəni ifadə etməyə cəhd eləsək, qeyd etməliyik ki, istənilən ölkə fərqli şəkildə məhsullar istehsal etdiyi o cümlədən mütləq üstünlüklərin nəzərə alması ilə müəyyən bir məhsulun istehsalı üzrə ixtisaslaşır ki, Bu qeyd olunan da onun digər bu kimi ölkələrdən nisbətən daha ucuz başa gəlməsinə gətirir.

Mütləq həm də müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinin modifikasiyası olunmuşu öz əksini İsveç alimləri Hekşer və Olinin əsərlərində tapmışdır (1919-1935). İqtisadi əsərlərdə onların nəzəriyyəsi istehsal faktorlarının nisbəti nəzəriyyəsi kimi daxil edilmişdir. Onlar belə dəyərləndirirlər ki, əmək resursları, torpaq, o cümlədən kapitalla nəzərə alın daha artıq olarsa, onda təbii ki, əmək xərcləri də az olacaq, torpağın qiyməti o cümlədən kapitalla sərf edilən xərclər isə öz növbəsində yüksək olacaq. Əgər ki, əmək ehtiyatları məhduddursa, onda kapital, o cümlədən torpağa nisbətən dəyəri çox olacaqdır. Hekşer-Olin nəzəriyyəsinin mahiyyəti budur ki, ölkə məhsul istehsalında daha da effektiv istifadə olunma olunan istehsal faktorlarını məhsullarını ixrac edir, nadir istehsal faktorlarından istifadə olunan məhsulları isə əksinə idxal edir.

Rus mənşəli Nobel mükafatı laureatı, amerikan alimi Leontyev istehsal faktorlarının nisbəti nəzəriyyəsini tənqid etmişdi. Onun «Leontyev ziddiyyəti» adı nəticələri Hekşer-Olinin nəticələrinə tam əks idi. Leontyev belə nəticəyə gəlirdi ki, kapital artıqlığına baxmayaraq Amerikanın ixracında əmək elm tutumlu bir çox məhsullar üstünlük olur. Halbuki, mövcud resurslar potensialı baxımından məntiqli olaraq Amerikanın ixracında kapital tutumlu məhsullar əsasən üstünlük təşkil etməli idi.

20-ci əsrin 90 -cı illərində rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsini irəli sürdü. Bu qeyd olunan nəzəriyyəyə görə rəqabət üstünlüyü resurslardan istifadə olunmanın məhsuldarlığı səviyyəsini əks etdirir. Bu qeyd olunan prinsip həm müəssisə, həmçinin milli iqtisadiyyat səviyyəsində özünü doğrultmuşdur (59).

Bu qeyd olunan ideya ondan doğmuşdur ki, son dövrlərdə ölkədə əsas istehsal faktorlarının mövcudluğundan asılı olaraq sferaların rəqabət qabiliyyətinin aradan götürülməsi bütünlükdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yaranmasının şərtlərini əsaslı şəkildə deformasiyaya uğratmış oldu. Belə ki, ayrı-ayrı ölkələrə aid geniş faktiki materialların təhlili əsasında Porter² çox orijinal rəqabət üstünlüyü nəzəriyyəsini yaratmış oldu. Milli romb kimi adlandırılan Bu qeyd olunan konsepsiyanın əsasını ölkədəki mövcud makroiqtisadi mühiti formalaşdıran firmanın fəaliyyəti olur.

Ölkənin potensial rəqabət üstünlüyünün realizə təmin edilməsi ilə bağlı əlverişli o cümlədən münasib olmayan mühiti formalaşdıran determinantları «milli romb» müəyyən etməyə imkan verir.

Bu qeyd olunan determinantlar Porterə görə aşağıda qeyd edilənlərdir. Birincisi, faktorların parametri – başqa sözlə ifadə etsək ölkənin rəqabət üstünlüyünü müəyyən bir maddi o cümlədən qeyri – maddi şəraiti: I, istehsal faktorlarının parametri ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yaradılması, xüsusilə də, ixrac yönümlü sferaların inkişafı üçün vacib olan maddi o cümlədən qeyri – maddi şərtləri (istehsal faktorların) əhatə edir. Bu qeyd olunan zaman iqtisadiyyat daxilində rəqabət mühitinin yaradılması həddən artıq vacibdir. II, tələbin parametrləri. Bu qeyd olunan hər şeydən qabaq alıcıların məhsulun miqdarinə o cümlədən keyfiyyətinə edilən tələbatı olmaqla tələbin tutumunun o cümlədən onun dinamikasını əks etdirir. III, iqtisadiyyatın hər hansı bir faktor o cümlədən sahə üzrə rəqabət üstünlüyü ancaq o halda lazımı miqdarda səmərə verir ki, o bu qeyd olunan sahə ilə bağlı olan digər buna bənzər sferalarda yüksək rəqabət qabiliyyətli olsun o cümlədən uyğun infrastruktura formalaşsın. IV, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasında tarixi-siyasi o cümlədən ictimai mühitdən asılı olan baş verə biləcək obyektiv, o cümlədən subyektiv faktorlar ölkənin rəqabət qabiliyyətinə çox güclü müsbət yaxud mənfi təsir göstərir. Məsələn, dünyada texnikada və texnologiyada inqilabi dəyişikliklər, «neft şoku», o cümlədən dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin şəkildə yüksəlməsi və ya azalması, uyğun

²Международная конкуренция М. 1993, стр. 896

olaraq milli o cümlədən beynəlxalq valyuta məzənnələrinin kəskin şəkildə dəyişməsi, münaqişələr, kataklizmalar və s. Azərbaycanın son dövrlərdəki təcrübəsi göstərdi ki, əksər bu qeyd olunan faktorlar Azərbaycanda milli iqtisadi inkişaf dinamikasına o cümlədən xüsusiyyətinə güclü təsirinin qiymətləndirilməsi ilə bu qeyd olunan məsələlər, tədqiqatın digər buna bənzər bölmələrində araşdırmağa cəhd olunmuşdur. V, dünya təcrübəsi həm də onu göstərir ki, hər hansı ölkənin lazımı miqdarda təbii əmək resurslarına olan üstünlüklərə görə sahib olması hələ həmin ölkənin beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətliliyinin avtomatik təmin edilməsi deyil. başqa sözlə ifadə etsək Bu qeyd olunan üstünlüklərin yerinə yetirilməsi üçün ölkədə mövcud reallıqları, potensialı, o cümlədən həm də beynəlxalq səviyyədə yaranan innovasiya proseslərinin qiymətləndirilməsi ilə iqtisadi siyasətin yaradılması, o cümlədən realizə edilməsi müstəsna əhəmiyyətliliyi ilə seçilir. Bu qeyd olunan nöqteyi-nəzərdən qloballaşmada milli iqtisadiyyatların dünya iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqə, o cümlədən asılılığının gücləndiyi qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində hökumət tərəfindən dövlət o cümlədən bazar mexanizminin optimal liberal, o cümlədən himayədar prinsiplərin ahəngdarlığına əsaslanmış iqtisadi siyasətin aparılması çox vacib hallardan hesab olunmalıdır.

Qeyd olunan prinsiplər nöqteyi-nəzərindən Azərbaycanda iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin dayanıqlı və davamlı artırılmasının təmin təmin edilməsi ilə bağlı Prezident yanında rəqabət qabiliyyətliliyi üzrə xüsusi səlahiyyətlanmış şuranın yaradılması məqsəduyğundur.

2008-ci ildə İEÖ bürümüş maliyyə böhranı bir daha o müddəanı sübut etdi ki, xalis bazar mexanizmi nə qədər mükəmməl olsa belə, o, bütün sosial iqtisadi o cümlədən ekoloji problemləri effektiv həll etmək iqtidarında deyildir. Bu səbəbdən də İEÖ maliyyə böhranının dərin bir iqtisadi böhrana keçməsinin qarşısını almaq, yaxud yumşaltmaq məqsədi ilə istehsal sferasına, maliyyə, kredit münasibətlərinin, həm də beynəlxalq səviyyədə valyuta münasibətlərinin mümkün dövlət tənzimlənməsi yolu ilə yenidən qurulması ilə bağlı ciddi tədbirlər reallaşdırdılar. Bu səbəbdən də, bu gün dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olan Azərbaycan Bu

qeyd olunan proseslərdən uyğun nəticələr çıxarmalı, o cümlədən özünün iqtisadi strategiyasına uyğun korreksiya etməlidir.

Məlumdur ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasının əsas bazası istənilən ölkənin malik olduğu təbii resurslar balansıdır. Bu qeyd olunan resurslar dəyərləndirilərkən təkcə onların mövcud halı, həm də yaxın vaxtlarda texniki və texnoloji irəliləyişlərin təsiri nəticəsində dövriyyə daxil ola bilən resurslar, o cümlədən onlardan effektiv istifadə olunma imkanlarının nəzərə alınaraq dəyərləndirilməlidir. Əksər ölkələrin tarixi təcrübəsi həm onu da əsas göstərir ki, bəzən resursların lazımı miqdarda olması iqtisadi inkişafın dinamikasına, o cümlədən xalqın həyat səviyyəsinə neqativ təsir edə bilər. başqa sözlə ifadə etsək, «Holland sindromunun» yaranmaması üçün iqtisadi inkişafın bir çox vektorlu (istiqamətli) inkişafına yönəlmək, təbii resursların realizə edilməsində əldə edilən gəlirlərin milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı eyni zamanda dinamik inkişafının təmin olunmasına və bütünlükdə onun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilməsi çox vacibdir. Məlumdur ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində insan faktoru müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, qloballaşmada davamlı insan inkişafı təmin esilmədən iqtisadi, o cümlədən sosial inkişafın vəhdətinə çatmadan yeni biliklərə, o cümlədən informasiyaya malik intellektual potensial yaratmadan, sadəcə olaraq milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı, o cümlədən dinamik inkişafına çatmaq qeyri-mümkündür. Bütünlükdə milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığı və davamlılığının təmin olunmasının faktorlar üzrə təhlili onu söyləməyə imkan yaradır ki, o ölkələr bu qeyd olunan sferada lazımı miqdarda uğurlar qazanırlar ki, onların Bu qeyd olunan sferada siyasəti çevik, dəyişən tələbə və vəziyyətə uyğunlaşmaq iqtidarındadır.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüyünün yaranmasında hökumətin obyektiv o cümlədən subyektiv faktorların rolunun nəzərə alması zərurətini Porter xüsusi vurğulayır. Məsələn, resurslara qiymətin səviyyəsinin kəskin şəkildə dəyişməsi, dünya maliyyə bazarında olan proseslər, makroiqtisadi o cümlədən siyasi stabilliyin mövcudluğu və ya pozulması onun səviyyəsinə tam şəkildə güclü təsir edir. həm də Təcrübə onu da göstərir ki, milli rəqabət üstünlüyünü hazırlamaq

məqsədi ilə dövlət «milli rombun» determinantlarına Bu qeyd olunan o cümlədən ya digər Bu qeyd olunan kimi istiqamətdə təsir edə bilər. Həmin vasitələrə vergi, gömrük, antiinhisar, pul – kredit siyasəti və s. aid edilə bilər. ancaq, Bu qeyd olunanrada bir məsələni də qeyd etmək olar ki, bu vasitələr düzgün iqtisadi siyasət ilə formalaşdırıla, inkişaf etdirilə bilər o cümlədən yaxud əksinə zəiflədə bilər.

Son dövrlərdə milli rəqabət qabiliyyətinə aid çox geniş yayılmış müasir konsepsiya yaranır. İqtisadiyyatın qloballaşdığı bir şəraitdə dövlətlər özlərinin iqtisadi siyasətində rəqabət qabiliyyətinin artırılması məsələsini əməli işlərində nəzərə almağa çalışırlar. Bu qeyd olunan məqsədlə 1985 – ci ildə ABŞ – da məhz rəqabət məsələləri ilə bağlı prezident yanında Komissiya yaradılmış o cümlədən daha da sonra 1986 – cı ildə isə Rəqabət qabiliyyətliliyi siyasəti üzrə Şura yaradılmışdır. bu cür komissiyalar yaratmaq məqsədi ilə Avropa Şurasına üzv ölkələr 2001 – ci ildə Lissabon bəyannaməsini qəbul etdilər. Bəyannamənin əsas məqsədi bu qeyd olunandan ibarətdir: «2001 – ci ildən başlayaraq Avropa Şurası dünyada böyük miqdarda daha da keyfiyyətli iş yerlərinin, o cümlədən daha da yüksək səviyyəli sosial birliyin formalaşmasına qadir olan, iqtisadi biliklərə əsaslandırılmış, o cümlədən ən rəqabət qabiliyyətli ölkələrin inkişaf təcrübəsi öyrənilib geniş yayılmalıdır.

2003 – cü ildə BMT – nin inkişaf və ticarət üzrə konfransında qəbul olunmuş məruzəsində qeyd olunur ki, xüsusi kompaniyalar nöqtəyi-nəzərindən onların məhsullarının beynəlxalq rəqabətqabiliyyətinin hansı yollarla iqtisadi məhsuldarlığın artırılması və ya valyutanın devalvasiyası, əmək haqqının aşağı salınması hesabına əldə edilməsi böyük əhəmiyyətə malik deyildir.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq reytinglərdə qloballaşma dövrünü yaşayan Respublikamız rəqabət qabiliyyətliliyinə görə ənənəvi şəkildə inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupuna daxil edilir. Adətillə keçid iqtisadiyyatına malik olan bu cür ölkələr yüksək siyasi o cümlədən iqtisadi qeyri – stabillik, əlverişsiz investisiya mühiti, həm də təsərrüfat fəaliyyəti üçün kifayət qədər böyük risklərlə səciyyələndirilə edilirlər.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin dünya standartlarına müvafiq olması üçün hələ bu qeyd olunan istiqamətdə bir çox işlər etmək zəruridir. Bu qeyd olunan nöqteyi-nəzərdən iqtisadiyyatı formalaşdırarkən onun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasında qoyulmalıdır. Ölkə iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüyü isə öz növbəsində mövcud ET, istehsal, təşkilati və idarəetmə, sosial və mədəni, mənəvi potensialla, o cümlədən onlardan istifadə olunmanın səviyyəsi ilə şərtlənir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması onun yaranmasının, təhlükəsizliyinin, yekunda əhalinin həyat səviyyəsinin artırılmasının, başqa sözlə ifadə etsək, Milli iqtisadiyyatın yaranması, o cümlədən inkişafında vacib rol oynayan insan faktorunun inkişafının vacib şərti kimi çıxış edir.

Bununla da, Dünya İqtisadi Forumunun hazırlanan hesabatlarında da Azərbaycanı iqtisadi inkişaf əksini tapıb. Rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması indeksi isə rəqabət qabiliyyətliliyində orta müddətli perspektivdə yüksək sürətin əldə edilməsinə şərait yaradan iqtisadi siyasət o cümlədən institutları cəmləşdirir.

Rəqabət qabiliyyətliliyinin cari indeksi mikroiqtisadi institutların indikatorlar modelini, bazar quruluşunu o cümlədən hazırkı halda rifahın lazımı səviyyəsini təmin edən dövlətin iqtisadi siyasətində istifadə olunma edilir. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası get-gedə dərinləşdikcə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunması meydana yeni problemlər çıxarır. Bu qeyd olunan nöqteyi-nəzərdən Respublikamızın UTT –yə üzvlüyü ilə bağlı danışıqlar prosesində, göstərilən məsələlərin həllinin vacibliyi əsas gətirilməklə, digər bu kimi ölkələrlə müqayisədə daha da ağır şəraitdə üzvlük prosesinə qoşulduğumuzun nəzərə alınmasına çatmaq olduqca vacibdir. Əks halda, indiyə kimi dövlət maliyyə ehtiyatlarının qıtlığı ucbatından yetərinə himayə olunmayan o cümlədən investisiya qıtlığı səbəbindən texniki o cümlədən texnoloji baxımdan yeniləşməsinin ləngidiyi səbəbindən hazırda rəqabət qabiliyyəti aşağı olan, ancaq cari o cümlədən potensial müqayisəli üstünlüyə sahib olan istehsal sektorlarının inkişaf perspektivlərini zəiflətməmiş olarıq.

Bu qeyd olunan məqsədlə, hazırda aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə edilən işlərin gücləndirilməsi tələb edilir:

- iqtisadiyyatın ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə sahib olduğu üstünlükləri, onun iqtisadi potensialının mövcud halı o cümlədən daxili tələbatı tam nəzərə alınmaqla mütərəqqi strukturunun yaradılmasının başa çatdırılması;

- Sosial və iqtisadi, texniki və istehsal, elmi və texniki, o cümlədən ekoloji sferalarda beynəlxalq standartlara nail edilməsi;

- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması o cümlədən Bu qeyd olunan mütənasib formada daxili bazarın beynəlxalq rəqabətə açılması, o cümlədən daxili o cümlədən dünya bazar qiymətlərinin uyğunluğunun təmin edilməsi;

- Milli valyutanın dönrəliliyinin təmin edilməsi;

- Ölkədə investisiya mühitinin daha da əlverişli vəziyyətə gətirilməsi, başqa sözlə ifadə etsək, Milli iqtisadiyyatın investisiya baxımdan cəlbediciliyinin artırılması;

- Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin, o cümlədən Milli mənafeələrinin təmin edilməsi;

- Milli iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli müəssisə o cümlədən sektorlarının saxlanması haqqında ÜTT ilə razılaşma proteksionist siyasətin işlənilməsi, hazırlanması o cümlədən yerinə yetirilməsi;

- ÜTT daxilolma təşəbbüskeşliyi, məşğulluğun səviyyəsinin potensial azalması ilə şərtlənən itkilərin kompensasiyası ilə bağlı olan xərclərin, komplektləşdirici məmulatlar, yarımfabrikatlar o cümlədən ümumsənaye təyinatlı məmulatlar üzrə effektiv kooperasiyasının inkişafı hesabına istehsal xərclərinin aşağı salınması üçün şəraitin yaradılması məqsədi ilə kiçik biznesə himayədarlığın gücləndirilməsi çox vacibdir.

Bir sözlə ÜTT – yə üzvlükdən yetərincə faydalanmaq üçün islahatlar dərinləşdirilməklə dünya bazarında kəskin şəkildələşən rəqabət şəraitində milli iqtisadi inkişafın dayanıqlığı və davamlılığını təmin edə bilən zəmin hazırlanmalıdır. ÜTT – yə üzvlük məqsəd kimi deyil, əksinə Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, o cümlədən dünya təsərrüfat

sisteminə effektiv inteqrasiya edilməsi üzrə yerinə yetirilən işlərin yalnız mərhələlərindən biri kimi çıxış etməlidir.

3.2. Qloballaşma o cümlədən qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadi inkişaf strategiyası

Dünya təcrübəsi birmənalı göstərir ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidinin çox vacib şərti Bu qeyd olunan mərhələdə yerinə yetirilən iqtisadi siyasətin qloballaşmada dünya iqtisadiyyatında yaranan proseslərə nə səviyyədə uyğunluğunlaşmasından, iqtisadiyyatın fəaliyyətində bazar o cümlədən dövlət müdaxiləsinin optimal nisbətinin müəyyən olunmasından, o cümlədən bu qeyd olunan siyasətin bazar subyektlərinin maraqları o cümlədən mənafeələrinin realizə edilməsinə səviyyədə cavab verməsindən birbaşa asılı olur. Həm də son dövrlərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın fəaliyyətinin sistemli təhlili o cümlədən dəyərləndirilməsi göstərir ki, effektiv fəaliyyət göstərən bazar mexanizmini, o cümlədən dövlət infrastrukturunu yaratmadan xalis liberal prinsiplər əsasında iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən keyfiyyətə yenidən qurulması həqiqətdə mümkün olmur. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən Son dövrlərdə Azərbaycanda iqtisadi artımın sürəti o cümlədən dinamikası sahəsində əldə edilən makroiqtisadi parametrlər yaradılmış olan potensial artıq Bu qeyd olunan gün Respublikamızın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidini təmin təmin edilməsi ilə bağlı yaxın gələcək naminə hazırlanan iqtisadi strategiyanın əsas məqsədinə çevrilmişdir. Bunu artıq 2016-cı il 6 dekabrda qəbul olunmuş iqtisadi inkişaf strategiyası -Strateji Yol xəritələrinin xüsusiyyətində aydın görmək olar. Tədqiqatın ilk bölmələrində qeyd edildiyi kimi, bəzi iqtisadçılar davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı uzun müddətə iqtisadiyyatın “nisbətən daimi” sürətlə artımı kimi şərh edirlər. həqiqətdə, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın bu cür başa düşülməsi onun mahiyyətinin təhrif olunması kimi dəyərləndirilməlidir. Belə ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf daha da geniş

bir anlayış olmaqla iqtisadi artımın tarazlığını, iqtisadi, iqtisadi, sosial, ekoloji və s. faktorların qiymətləndirilməsi ilə onun gələcək inkişafa yaratdığı zəmin nöqtəyindən nəzərdən dəyərləndirilməsini zərurətə çevirir. davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması digər Bu kimi faktorlarla yanaşı əhəmiyyətli səviyyədə milli iqtisadi sistemin çevikliyindən, başqa sözlə ifadə etsək onun dəyişən, daxili o cümlədən xarici vəziyyətə o cümlədən tələbatlara nə səviyyədə tez uyğunlaşması qabiliyyətini də nəzərdə tutur. məlumdur ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığı və davamlılığının təmin olunması, o cümlədən möhkəmləndirilməsinin ilkin əsasını iqtisadi inkişafın innovasion əsaslarının yaradılması olur. Bütün bu qeyd olunanlar öz növbəsində qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı, o cümlədən dinamik inkişafının təmin olunması ilə bağlı uyğun iqtisadi siyasətinin işlənilməsi və hazırlanmasını və obyektiv bir zərurətə çevirir. Belə ki, dövlət xərcləri, vergiqoymanın səviyyəsi, inflyasiyanın səviyyəsi, dövlət institutlarının keyfiyyəti ilə bağlı ölkədə yerinə yetirilən iqtisadi siyasəti bütünlükdə iqtisadi inkişafın xüsusiyyəti o cümlədən dinamikasını özündə əks etdirir. Əlbəttə, bu qeyd olunan zaman davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının dövlət mexanizmi ilə yanaşı uyğun bazar sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi də vacib əhəmiyyətliyi ilə seçilir. Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyası formalaşdırılarkən milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafına təsir edən daxili, o cümlədən xarici faktorlar iqtisadi mühitin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf prizmasından qiymətləndirilməsini, ilk növbədə onların strukturunun müəyyən edilməsini zərurətə çevirir. Bir qayda olaraq, ölkə daxili faktorlar: iqtisadi mühit, sosial mühit, təbii mühit aid edilə bilər.

Xarici iqtisadi mühit isə adətillə dünya bazarlarında xammal, kapital o cümlədən digər Bu qeyd olunan kimi istehsal faktorlarının konyukturası, o cümlədən ölkənin dünya standartları prizmasından inkişaf səviyyəsi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının miqyası eyni zamanda effektivlik səviyyəsinə uyğunluğu dəyərləndirilir. Xarici sosial mühitə hər şeydən qabaq qlobal sosial problemlər, xarici təbii mühitə isə qlobal texnogen təbii

fəlakətləri o cümlədən s. aid edilir. davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən yuxarıda qeyd etdiyimiz faktorların təsnifləşdirilməsi həqiqətdə bir növ şərti xüsusiyyət daşıyır. Belə ki, real iqtisadi proseslər gedişində həmin faktorların iqtisadi inkişafa təsiri külli miqdarda obyektiv o cümlədən subyektiv faktorların təzyiqi nəticəsində Bu qeyd olunan o cümlədən ya digər istiqamətdə dəyişə bilər. Bu səbəbdən də, həmin faktorların davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa təsiri onların meydana gəlməsi, o cümlədən realizə edilməsi mümkün olmasını istənilən konkret halda dəyərəndirilməsi daha da məqsədəuyğundur. məlum olduğu kimi, Bu qeyd olunan sferada dövlətin iqtisadi siyasəti davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi əməli olaraq sosial-iqtisadi, siyasi, ekoloji siyasəti vasitəsi ilə reallaşdırılır. Həm də bu qeyd olunan zaman davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin, daxili, xarici, investisiya, maliyyə, sənaye, innovasiya siyasətləri ilə qarşılıqlı əlaqə o cümlədən asılılıqda dəyərəndirilməsi çox vacibdir. Onu da xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın yaradılması o cümlədən nəticədə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı zəminin yaradılması ilə bağlı yerinə yetirilən iqtisadi siyasətin xüsusiyyətinə o cümlədən o cümlədən iqtisadi dinamikaya Bu qeyd olunan mərhələdə ölkədə yerinə yetirilən stabilləşmə o cümlədən regional siyasətin xüsusiyyəti o cümlədən miqyası da güclü təsir edir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi strategiyanın mahiyyəti bəsit izah edilir o cümlədən onu konkret proqram o cümlədən məqsədli strateji planlarla qarışdırırlar. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən iqtisadi strategiya ilə bağlı aşağıda qeyd olunan tədqiqatçıların fikirləri maraq doğurur.

Professor V. Sençaqov yazır: “Strategiya – Bu qeyd olunan ancaq iqtisadi siyasətin o cümlədən institutların dəyişmə trayektoriyası deyil, əksinə o, həm də Bu qeyd olunan iqtisadiyyatın özünün, onun sahə, ərazi, sosial quruluşunun, resurs bazasının inkişafıdır. yekunda Bu qeyd olunan, makro, mikro o cümlədən mezo, o cümlədən sosial indikatorların trayektoriyasıdır”.

B. Palteroviç isə yazır: “Strategiya dedikdə, mövcud vəziyyəti arzu olunanla “birləşdirən” iqtisadi siyasətin eyni zamanda institutların trayektoriyasının dəyişməsinə başa düşmək zəruridir”.

Qeyd olunan fikirlərə sayqı ilə yanaşaraq onu bildirmək olar ki, iqtisadi strategiya dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olaraq istənilən konkret halda ölkənin qarşısında duran strateji vəzifələri effektiv həll etmək üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin forma, miqyas eyni zamanda prinsiplərini müəyyənləşdirir. Həm də Bu qeyd olunan zaman iqtisadi siyasət əvvəlcə xarici iqtisadi, institusional, struktur, sosial, innovasiya – investisiya, qiymətin əmələgəlmə, maliyyə, pul – kredit, regional siyasətlərin nəzəri əsasları, prinsipləri müəyyənləşdirilir o cümlədən sonra perspektiv dövr üçün iqtisadi strategiya formalaşdırılır.

Qeyd etmək vacibdir ki, mövcud iqtisadi əsərlərdə o cümlədən əməli təcrübədə uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında milli iqtisadi inkişafın üç – innersiyalı, ixrac-xammal o cümlədən innovasiyalı ssenarisi nəzərdən keçirilir. Bu qeyd olunan problemin dərin təhlilinə ehtiyac duymadığımız görə sadəcə olaraq onu söyləmək olar ki, innersiyalı inkişaf ssenarisi enerji-xammal kompleksinin saxlanılmasını; ixrac-xammal ssenarisi ölkənin rəqabət üstünlüklərindən daha da tam istifadə olunma edilməsini, irimiqyaslı layihələrin realizə edilməsini; innovasiya ssenarisi isə yüksək o cümlədən orta yüksək texnoloji üsulların geniş tətbiq olunmasını nəzərdə tutur. Bu qeyd olunan zaman adət ilə neft-qaz sahəsinin ÜDM-də xüsusi çəkisi aşağı düşür. Bu qeyd olunannunla yanaşı, V. May belə müəyyən edirdi ki, bu qeyd olunan inkişaf ssenariləri alternativ inkişaf yolu kimi nəzərdən keçirilməməlidir, onlar həqiqətdə ölkə iqtisadiyyatının yeni keyfiyyətə nail edilməsi ardıcılığıdır. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən, əlverişli inkişaf şəraitində iqtisadi inkişaf inersiyalı ssenaridən, xammal-ixrac o cümlədən onun əsasında innovasiyalı inkişaf mexanizmlərinə keçidi təmin edir.

Ayrı-ayrı ölkələrin keçdiyi inkişafı ilə bağlı iqtisadi artım tempinin müşahidəsi göstərir ki, innersiyalı inkişaf ssenarisində ÜDM-in orta illik artım

sürəti 3-3,5%, xammal-ixrac senarisində 5-5,5%, innovasiyalı ssenaridə 6-6,5% olur.

Məlumdur ki, xarici-ticarət əlaqələrinin liberallaşdığı qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Azərbaycanın emal sənaye məhsulları vasitəsilə dünya bazarına çıxışının artırılması imkanları hələ ki, mürəkkəb bir problemi olaraq qalır. Belə ki, ölkədə istehsal olunan əksər məhsulların keyfiyyəti, texniki səviyyəsi dünya standartlarına tam cavab vermədiyi, istehsal xərclərinin yüksək olduğundan onların beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətliliyi nisbətən aşağı olur ki, Bu qeyd olunan da Respublikamızın hazır məhsul hesabına ixracını artırması imkanlarını məhdudlaşdırır.

Təhlil onu göstərir, milli iqtisadi stratejiyanı formalaşdırarkən ən əsas problem prioritetlərin düzgün seçilməsidir. Bəzi tədqiqatçılar maliyyə xidmətləri sferasının, digər Bu qeyd olunan kimiləri sənayenin, o cümlədən yaxud insan kapitalının inkişafının təmin olunmasını və başqaları turizmin, nəqliyyat kommunikasiyası sferasının üstün inkişafını və s. vacib dəyərləndirirlər. Əksər hallarda əsas meyar kimi dünya iqtisadiyyatında yaranan mütərəqqi meyllərə uyğunlaşmağı təklif edirlər. Göstərilən istiqamətlərin əhəmiyyətini azaltmadan söyləmək olar ki, zənnimizcə perspektiv imkanları qiymətləndirərkən əsas meyar Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf prizmasından onların Respublikamızın dinamik o cümlədən tarazlı inkişafını təmin etmək qabiliyyəti əsas götürülməlidir. xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, tarazlı inkişafı təmin edilməsi ilə bağlı ölkədə yerinə yetirilən maliyyə- büdcə, kredit, vergi siyasəti o cümlədən inzibati-iqtisadi vasitələr məhz Bu qeyd olunan məqsədin realizə edilməsinə xidmət etməlidir. ancaq o da həqiqətdir ki, Azərbaycanda xammal-ixrac yönümlü inkişaf imkanlarını nəzərə almadan tək cə innovasiyalı inkişafa tam istiqamət qəbul edilməsi iqtisadi inkişafda tarazlığın pozulmasına səbəb ola bilər. Belə ki, mövcud reallıqların qiymətləndirilməsi ilə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın bütün imkanlarını uzlaşdırmaq yolu ilə dinamik inkişafa çatmaq mümkündür. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, Bu qeyd olunan zaman iqtisadiyyatda mövcud ziddiyyətləri dəyərləndirilməsi çox zərurdir.

XXI əsrin əvvəlində çox yüksək iqtisadi artım, iqtisadi yüksəliş, probleminin tədqiqinə marağı yenidən kəskin şəkildə artırdı ki, bu qeyd olunan da öz əksini uyğun iqtisadi strategiyalarda tapmalıdır. Bu qeyd olunan zaman qarşıya çıxan mühüm problem enerji daşıyıcılarına qiymətin kəskin şəkildə yüksəldiyi bir halda iqtisadi artımın keyfiyyətinin təmin olunması məsələsi ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, 1973-1974, 1979-1981–ci illərdə beynəlxalq aləmdə enerji daşıyıcılara qiymətin səviyyəsinin bir neçə dəfə yüksəlməsi nəticəsində sonradan iqtisadi artımın sürəti İEÖ-də bir qədər aşağı düşmüşdü. Bu qeyd olunannların qiymətləndirilməsi ilə bu gün Respublikamız elə iqtisadi siyasət reallaşdırılmalıdır ki, əldə edilən yüksək neft gəlirləri elə bir iqtisadi potensiala çevrilsin ki, o perspektivdə Respublikamızın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafına çatmağa imkan versin.

Bu nöqteyi-nəzərdən yaxın gələcəkdə Azərbaycan Respublikasında emal sənaye sektorlarının sürətli inkişafının təmin olunması xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Hesablamalar göstərir ki, istehsalın daha da mürəkkəb tərəqqi faktorlarının tətbiq olunması nəticəsində ilkin resursların emalının dərinləşdirilməsi hesabına əlavə dəyəri 5-10 dəfə artırmaq olar.

Təhlil onu göstərir, qloballaşma prosesinin ilkin mərhələsində milli iqtisadiyyatın yaranması o cümlədən inkişafında ölkənin beynəlxalq kapital, xidmətlə, əmtəə mübadiləsinin artmasının başqa sözlə ifadə etsək xarici faktorlar çox müsbət rol oynamışdır. söyləmək olar ki, Bu qeyd olunan gün ixrac faktorları hesabına Azərbaycanda ÜDM-in 2/3 artımını təmin etmişdir.

Qeyd edilənlər bir daha da onu təsdiqləyir ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyat sferasında milli maraqların və mənafeələrin realizə edilməsinin prioritetliyi ilk növbədə onun Azərbaycan Respublikasında davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması ilə şərtlənməlidir. Apardığımız araşdırmalar belə qənaətə gəlməyə zəmin verir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması milli iqtisadiyyatın geniş təkrar istehsal prosesinin innovasiya əsasında fəaliyyətin yerinə yetirilməsini, bütün resurslardan (əmək, təbii, intellektual, maliyyə resursları və s.) ekoloji tarazlığı gözləməklə effektiv

istifadə olunmanı o cümlədən iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını eyni zamanda əhalinin həyat səviyyəsinin həm də keyfiyyətinin artırılmasını təmin etmək zəruridir. Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadiyyatın açıqlığının artması xüsusilə də, onun yaxın zamanlarda ÜTT daxil olmaq meyli davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının strateji məsələlərinin həlli ilk növbədə onların iqtisadi təhlükəsizlik prizmasından qiymətləndirilməsini zərurətə çevirir. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən iqtisadiyyat sferasında milli maraqların və mənafeələrin realizə edilməsi hər şeydən qabaq Azərbaycanda geniş təkrar istehsal prosesinin mövcud reallıqlar eyni zamanda dünya iqtisadiyyatında yaranan mütərəqqi meyillər nəzərə alınmaqla iqtisadi inkişafın innovasiya modelinə keçidi təmin təmin edilməsi ilə bağlı vacib iqtisadi, təşkilati, texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsini, uyğun olaraq dövlətin iqtisadi siyasətində aşağıda qeyd edilənlərin:

– Azərbaycanda iqtisadiyyat sferasında milli maraq o cümlədən mənafeələrin realizə edilməsinin çox vacib istiqaməti ölkədə kiçik, orta o cümlədən iri sahibkarlığın çuğlaşaraq vahid elm-texniki o cümlədən texnoloji ardıcılıq sistemində fəaliyyət göstərilməsi ilə bağlı iqtisadi siyasətin yaradılması milli iqtisadiyyatın innovasiya, o cümlədən investisiya fəallığını artırmaq eyni zamanda onların əsasında əsas fondların o cümlədən istehsal potensialının texniki- texnoloji səviyyəsini artırmaq üçün fəal gömrük, vergi eyni zamanda digər stimullaşdırıcı vasitələrin geniş tətbiq olunması;

– Azərbaycanda neft strategiyasının realizə edilməsi nəticəsində yaradılan iqtisadi-təşkilati o cümlədən texniki potensialın digər sferaların innovasiya əsasında inkişafını təmin təmin edilməsi ilə bağlı vacib tədbirlərin yerinə yetirilməsini;

– mümkün qədər Respublikamızın malik olduğu təbii, maddi resursların potensialını o cümlədən istifadə olunmasının qiymətləndirilməsi ilə ölkədə beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətli istehsal sektorlarının inkişafına nail edilməsini və s. qiymətləndirilməsini zərurətə çevirir.

Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının vacib vasitələrindən biri Azad İqtisadi Zonaların yaradılması, o cümlədən inkişafı ilə bağlıdır. Bu qeyd olunan zaman qarşıda duran mühüm məsələ azad iqtisadi zonaları elə prinsiplər əsasında icra etmək zəruridir ki, o, respublikada yerinə yetirilməsi vacib olan struktur və investisiya siyasətinin prioritetlərini, ixrac yönülmü istehsalın inkişafının stimullaşdırılmasını, yeni innovasiya texnologiyalarının idxalına geniş imkanlar açsın.

Son dövrlərdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafı təmin təmin edilməsi ilə bağlı məqsədyönlü o cümlədən sistemli formalaşdırılan dövlətin iqtisadi siyasət əsasında uyğun əsaslı islahatlar həyata keçirilmiş, əməli tədbirlər reallaşdırılmış, Bu qeyd olunanla da Respublikamızın iqtisadiyyatının potensialından effektiv o cümlədən optimal istifadə olunma etməklə perspektivdən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı lazımı miqdarda möhkəm o cümlədən sağlam zəmin o cümlədən start kapitalı yaradılmışdır. Bununla da, apardığımız araşdırmalar bizə belə bir qəti qənaətə gəlməyə zəmin verir ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz uyğun proqramların eyni zamanda strategiyanın uğurla realizə edilməsi yekunda yaxın gələcəkdə Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özünün bütün yeraltı, yerüstü o cümlədən təbii sərvətlərinin, insan potensialının şəriksiz sahibinə çevrildi. Belə bir halda indiki eyni zamanda gələcək nəsillərin maraqları və mənafeləri naminə ölkənin malik olduğu bütün resurslardan ətraf mühiti qorumaqla effektiv istifadə olunma edərək onların hər vahidi hesabına maksimum son nəticə qazanmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail edilməsi Azərbaycanda yaxın gələcək üçün müəyyən edilən iqtisadi strategiyanın ana xəttini təşkil etməlidir.

Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi, effektivliyi, iqtisadi təzlükəsizliyi, nəhayət onların effektiv qarşılıqlı əlaqənin, asılılığının təmin olunması yekunda Milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunmasının vacib şərtidir. Bütün bu qeyd olunanlar öz növbəsində mövcud reallıqların qiymətləndirilməsi ilə Milli iqtisadi inkişafın optimal inkişaf strategiyasının seçilməsini zərurətə çevirir. Bu qeyd olunan zaman işlənib hazırlanan strateji proqramların yerinə yetirilməsi imkanları müəyyən edilməli ən əsası isə onlar çevik olmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edilməsi ilə bağlı tez-tez yeniləşməli o cümlədən korreksiya olunmalıdır.

İstənilən ölkə obyektiv eyni zamanda subyektiv faktorlarla şərtlənən iqtisadi davamlılıq potensialına malik olur. Bu qeyd olunan potensial özünə aşağıda qeyd olunanları daxil edir: milli iqtisadiyyatın resurslarını, ehtiyatlarını; iqtisadi fəaliyyətin effektivliyini; təsərrüfatın idarə edilməsinin institusional quruluşunu; xarici konyukturanın dəyişməsinə uyğun reaksiya vermək qabiliyyətini; beynəlxalq maliyyə, siyasi təşkilatlarda iştirakı səviyyəsini və s. Əlbəttə, davamlılıq və dayanıqlıq potensialı ümumi olaraq inkişaf ölkənin sahib olduğu mütləq üstünlüklərlə müəyyən etməyə də optimal, çevik, düzgün iqtisadi siyasət, o cümlədən onun realizə edilməsi prosesində milli, regional, qlobal, maraq o cümlədən mənafeləri uzlaşdırmaq cari o cümlədən perspektiv məqsədləri və problemlərin həllinin optimal mərhələləyinin gözləməklə onun imkanlarını tam artırmaq artırmaq olar. Bu nöqteyi-nəzərdən qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində mövcud imkanlar çərçivəsində hərəkətə gətirilə bilən potensial

resursların elə bölgüsü optimal hesab olunmalıdır ki, onlar bir tərəfdən cəmiyyətin bugünkü sosial və iqtisadi tələbatını tam və yaxşı ödəməyə imkan versin, digər Bu qeyd olunan kimi tərəfdən isə bu qeyd olunan tələbatların perspektivdə daha da yaxşı ödənilməsinin maddi əsaslarını aradan götürməsin.

Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın dəyərləndirilməsi ilk növbədə onun müəyyən edilməsini zərurətə çevirir. Davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın meyarları hər şeydən qabaq özündə iqtisadi, sosial o cümlədən ekoloji məsələlərin bu vəziyyətində həllinə, o cümlədən inkişafına əsaslanmalıdır. Həm də bu zaman elə bir inkişaf növü davamlı bir inkişaf kimi qəbul edilməlidir ki, o, dəyişən vəziyyətə o cümlədən tələbata daha da effektiv uyğunlaşmaq iqtidarında olsun. İqtisadi əsərlərdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın indikatorları xüsusiyyətinə görə iqtisadi, institusional, sosial, ekoloji qruplara bölünür.

İstənilən ölkənin milli iqtisadiyyatının təkrar istehsal şərtləri, potensialı, resurslar balansı, onlardan istifadə olunma səviyyəsi, o cümlədən beynəlxalq səviyyədə onların realizə edilməsi mümkün olması istehsal olunan əmtəə, o cümlədən xidmətlərin dünya standartlarına nə səviyyədə cavab verməsindən, başqa sözlə ifadə etsək onun rəqabət qabiliyyətindən daha çox asılı olur. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi deyildikdə, onun sektorlarının, firmalarının rəqibi üstələmək qabiliyyəti, o cümlədən beynəlxalq bazarlarda möhkəmlənmək səviyyəsi başa düşülür. Bu qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən milli rəqabət qabiliyyətinin öyrənilməsi Bu qeyd olunan və ya digər buna bənzər ölkədə rəqabət üstünlüklərinə qədər zəif və ya güclü olmasını səciyyələndirməyə imkan verir. Rəqabət qabiliyyətliliyi özü milli iqtisadiyyatın rəqabət mübarizəsinə olduğu qabiliyyətini o cümlədən potensialını ifadə edir.

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini dəyərləndirmək üçün informasiya texnologiyalarından istifadə olunmanın səviyyəsi, iqtisadi artımda investisiya innovasiya faktorlarının xüsusi çəkisi, o cümlədən bütünlükdə effektivlik indikatorları nəzərə alınaraq dəyərləndirməyə cəhdlər edilir. Qeyd etmək vacibdir ki, keçid dövrlü ölkələrdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirərkən vergidən yayınmanın səviyyəsi, kölgə iqtisadiyyatın xüsusi

çəkisi, əhalinin gəlirlərinin diferensiallaşma səviyyəsi, korrupsiyanın səviyyəsi, və s. nəzərə alınmalıdır. Məlum olduğu kimi, bu gün Respublikamız qloballaşma proseslərinə fəal şəkildə qoşulur. Belə bir halda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinə qlobal – xarici faktorlar güclü təsir edir. İqtisadi əsərlərdə milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlükləri qloballaşmada. I, əmtəə o cümlədən kapitallar bazarının liberallaşdırılması ilə səciyyələndirilən daxili iqtisadi, II, dövlət sərhədlərinin gömrük tarif hədlərinin aradan götürülməsinə yönəldilmiş beynəlxalq müqavilələrin və aktların qəbulunu şərtləndirən mövcud xarici – iqtisadi proseslər, başqa sözlə ifadə etsək siyasi – hüquqi faktorlar, üçüncüsü, elmi – texniki faktorlar, dördüncüsü, sosial – mədəni faktorlar, beşincisi, etno – demokratik faktorlar və s. nəzərə alınmaqla dəyərləndirilməlidir.

Bizim fikrimizcə, bu qeyd olunan gün Azərbaycanda iqtisadiyyatın açıqlığı səviyyəsi onun rəqabət qabiliyyətliliyi səviyyəsinə əksər hallarda uyğun gəlmir ki, Bu qeyd olunan da yekunda iqtisadiyyatın xammal təyinatlı inkişafına o cümlədən daxili istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı olmasına səbəb olur. Bu qeyd olunan problem Azərbaycanın ümumdünya ticarət təşkilatına daxili ilə bağlı məsələlərin həllində çox dəqiq o cümlədən ciddi şəkildə nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə Bu qeyd olunan Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunması məsələlərinə neqativ təsir göstərə bilər.

Milli iqtisadiyyatı formalaşdırarkən onun rəqabət qabiliyyətliliyini artırmasını dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasında qoymalıdır. Ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüyü öz növbəsində mövcud ET, istehsal, təşkilati – idarəetmə, sosial – mədəni, mənəvi potensialla, o cümlədən onlardan istifadə olunmanın səviyyəsi ilə şərtlənir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması onun yaranmasının, təhlükəsizliyinin, yekunda əhalinin həyat səviyyəsinin artırılmasının, başqa sözlə ifadə etsək, Milli iqtisadiyyatın yaranması o cümlədən inkişafında vacib rol oynayan insan faktorinin inkişafının vacib şərti kimi çıxış edir.

ISTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Qanun. Bakı 2004
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi.
3. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi.
4. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi.
5. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi.
6. Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi.
7. Azərbaycan Respublikasında sosial –iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi haqqında 24 noyabr Azərbaycan Respublikası prezident fərmanı. Azərbaycan qəzeti 25 noyabr 2003 – cü il
8. 2004-2008-ci illər o cümlədən 2013-cü ilə qədər olan dövr üçün Azərbaycan Respublikasının yanacaq-energetika sahəsində kompleks tədbirlər üzrə Dövlət Proqramı
9. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (11 fevral 2004-cü il) / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004, №2
10. «Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (12 oktyabr 1992-ci il)
11. Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (31 may 2005-ci il) /Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2005 №5.
12. Yoxsulluğun aşağı salınması o cümlədən iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər) Bakı: Qapp-Poliqraf, 2003
13. «2006 - 2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun aşağı salınması o cümlədən davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf dövlət proqramının hazırlanması haqqında» Azərbaycan Respublikası prezidentinin Sərəncamı (20 iyun 2005-ci il) / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2005, № 6, Azərbaycan dilində istifadə olunma olunmuş ədəbiyyat:
14. «AR-nın 2008-ci il o cümlədən gələn 3 il üzrə iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası o cümlədən proqnoz indikatorları», Bakı 2007
15. Azərbaycan XXI əsrin o cümlədən üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əs ro cümlədən üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2001.

16. Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat 2003: Azərbaycanca Gender Münasibətləri: Meyllər o cümlədən Cəhdlər
17. «Minilliyin İnkişaf Məqsədləri (MIM) Yoxsulluğun aşağı salınması o cümlədən İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı» (YAIIDP) Regional Görüşlər 2005, İllik hesabat
18. Qlobal İnsan İnkişafı hesabatı, 2006
19. Minilliyin İnkişafı Proqramı 2015-ci ilə qədər
20. BMT-nin Minilliyin İnkişaf Bəyannaməsi
21. Dünya İqtisadi Forumu, Qlobal Rəqabətə davamlılıq indeksi» 2007-2008
22. Allahverdiyev Ə. «Bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü prosesində makroiqtisadi dinamik və struktur dəyişikliklərin tənzimlənməsi problemləri», Bakı, 2001
23. Bazar iqtisadiyyatına keçidin müasir vəziyyəti o cümlədən inkişaf problemləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları o cümlədən problemləri (kollektiv monoqorafiyası) Bakı, Elm, 1998.
24. Babayev Ə.«Milli iqtisadiyyat o cümlədən milli model» «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının metarialları, II cild 2007-ci il
25. B.P.Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf haqqında hesabat, 2006
26. Qafarov Ş.«Müasir iqtisadi sistem o cümlədən qloballaşma» Bakı 2005
27. Ələkbərov Ə., «Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi» Bakı 2007
28. Hüseynov S., Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri» Bakı 2003
29. Hüseynov F. «İqtisadi problemlər: mülahizələr, düşüncələr o cümlədən nəticələr» Bakı 2006.
30. Kəlbəyev Y.A. «Fiskal siyasət o cümlədən Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi» Bakı 2005
31. Meybullayev M.X. Milli iqtisadi inkişaf modelinin prinsipləri. «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları. II cild, Bakı 2007
32. Mahmudov Ə. «Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri» Bakı, 2008
33. Məmmədov N., Bərxudarov M. «İqtisadi təhlükəsizlik», Bakı-2006
34. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: Nurlar, 2004.
35. Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı, 2003
36. Səfərov S.. İlham Əliyev, «Dinamik inkişafın uğurlu gələcəyin təminatçısı», Bakı 2008.
37. Абалкин Л.И. Логика экономического роста. М.: ИЭ РАН, 2002
38. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики, М.: Финансы и Статистика, 2004

39. Бобылев С.Н., Макеенко П.А., «Индикаторы устойчивого развития России», 2001
40. Василенко В.А. «Экология и экономика: проблемы и поиски путей устойчивого развития» Новосибирск, 1995
41. Градов Ю. Национальная экономика. Санкт – Петербург, 1997.
42. Гаджиев Ш.Г, Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев 2000, стр. 99 – 101
43. Гулиев Т.«Парадоксы экономической теории» Баку 2008
44. Гулиев Т.«Регулирование рыночной экономики» Баку 2001
45. Джабиев Р.«Социально-экономического развития за годы независимости» Баку 2008
46. Коломиец Л. «Устойчивое развитие: миф или реальность?» М., 1999г.
47. Корнаи Я. Устойчивый рост как важнейший приоритет. Вопросы экономики, 1996, №3
48. Кузнецов О.Л., Кузнецов П.Г., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе периода – общество – человек» Москва, 2002
49. Корниенко В.И. «Основы менеджмента устойчивого развития», 2002
50. Урсул А.Д., Романович А.Л. «Безопасность и устойчивое развитие», 2001
51. Урсул А.Д. «Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации», 1998
52. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию» 1992
53. Островский Н.В. «Критерии устойчивого развития: муниципальные аспекты» 2002
54. Повестка на 21 век. Конференция ООН по охране окружающей среды и развитию, Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г. М.1997
55. «Экономика устойчивого развития» перелет Р.А., Бобилев С.Н., Гирусов Е.В. Москва 2004.
56. Рустамбеков Г.Б. Национальные экономические интересы. Баку. БГУ, 1998
57. Тодаро М. Экономическое развитие. Киев, 1997
58. Юзбашева Г., Реструктуризация промышленности Азербайджана. г. Баку 2003 г. стр. 5, 36
59. Портер Международная конкуренция М. 1993 сящ 416
60. Юзбашев Г.З. «Реструктуризация промышленности Азербайджана» Баку 2003

SUMMARY

The globalization process continues to result in more and more material resources to the economic turnover as a result of the sharp increase in production scales in the world, but their scarcity, including their increasingly costly impact, has resulted in environmental issues aggravation, increasing logistics of globalization processes in the world, increasing dependency of countries on each other, demographic, economic, environmental, social and so on. The issues have led to the universal nature of the issues. With the continuing globalization process, the demand is constantly growing, but the achievement of any economic growth in the shortage of resources, as well as how much resources are spent on the product unit, is selected by the principle of sustainable and sustainable economic development. From this point of view, the creation of a qualitatively new kind of economic growth through the evaluation of the interests and interests of present and future generations is the main direction of the transition of the national economy to sustainable and sustainable economic development in modern times.

The main purpose of the research is to use the mechanisms of state regulation of the national economy development in the modern period, the complex, including systematic analysis, economic growth and national economic development, including the methodological, normative-legal, scientific-theoretical basics of the state regulation of national economic development. Identifying the priorities and priorities of improving the state regulation of the economy on the basis of the assessment of impacts, including the impacts of the impact on the economy, as well as appropriate proposals to substantiate the priorities and directions of the state regulation mechanism of the economy in the national economic development strategy under the conditions of globalization with relevant summaries, recommendations to prepare.

РЕЗЮМЕ

Процесс глобализации по-прежнему приводит к увеличению материальных ресурсов для экономического оборота в результате резкого увеличения масштабов производства в мире, но их дефицит, включая их все более дорогостоящее воздействие, привел к проблемам окружающей среды обострение, увеличение логистики процессов глобализации в мире, усиление зависимости стран друг от друга, демографические, экономические, экологические, социальные и так далее. Эти вопросы привели к универсальному характеру вопросов. С продолжающимся процессом глобализации спрос постоянно растет, но достижение любого экономического роста нехватки ресурсов, а также того, сколько ресурсов расходуется на единицу продукции, выбирается по принципу устойчивого и устойчивого экономического развития. С этой точки зрения создание качественно нового вида экономического роста путем оценки интересов и интересов нынешнего и будущих поколений является основным направлением перехода национальной экономики к устойчивому и устойчивому экономическому развитию в наше время.

Основной целью исследования является использование механизмов государственного регулирования развития национальной экономики в современном периоде, комплекс, в том числе систематический анализ, экономический рост и национальное экономическое развитие, в том числе методологические, нормативно-правовые, научно-теоретические основы государственного регулирования народнохозяйственного развития. определение приоритетов и приоритетов совершенствования государственного регулирования экономики на основе оценки воздействия, в том числе влияния воздействия на экономику, а также соответствующих предложений по обоснованию приоритетов и направлений механизма государственного регулирования экономики в стратегии национального экономического развития в условиях глобализации с соответствующими резюме , рекомендация с подготовить.

REFERAT

Mövzunun aktualığı. Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində dünyada istehsalın miqyaslarının kəskin şəkildə artması nəticəsində iqtisadi dövriyyəyə get-gedə daha da çox maddi resursların cəlb edilməsi, ancaq, onların həcmnin qıtlığı o cümlədən get-gedə onların daha da baha başa gəlməsi ETT və texnoloji tərəqqinin təsiri nəticəsində ekoloji məsələlərin kəskinləşməsi, dünyada yaranan qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı şəkildə bir-birindən asılılığının artması, demografik, iqtisadi, ekoloji, sosial və s. məsələlərin ümumbəşəri xüsusiyyət almasına gətirib çıxarmışdır. Qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində tələbatların daima artdığı, ancaq resursların qıtlığı şəraitində istənilən iqtisadi artımın hansı faktorlar, o cümlədən məhsul vahidinə nə qədər resurs sərf edilməsi nəticəsində əldə edilməsi davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən prinsipial əhəmiyyətliyi ilə seçilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeələrinin qiymətləndirilməsi ilə iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni növünün yaradılması müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidinin təmin olunmasının əsas istiqaməti olur.

Bütün bu qeyd olunan və digər bu kimi faktorların təsiri nəticəsində dünyada insan-təbiət qarşılıqlı əlaqələrin gərginləşməsi cəmiyyətin təbii bazisinə uyğun sosial-iqtisadi strukturunun o cümlədən, inkişaf faktorlarından istifadə olunmanın davamlı təkrar istehsal əsaslanan inkişaf modeli konsepsiyasının hazırlanmasını obyektiv bir zərurətə çevirmişdir. Belə bir halda Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa çatma onun əsas struktur irəliləyişləri istiqamətlərinin müəyyən edilməsini, Azərbaycanın sahib olduğu resursları, onlardan istifadə olunma səviyyəsi, ETT-nin mövcud imkanlar çərçivəsində potensialın realizə edilməsi mümkün olmasının qiymətləndirilməsini o cümlədən, Bu qeyd olunanların bazasında cari və perspektivli müəyyən olunmuş məqsədlərin uyğunlaşdırılmasına əsaslanan uzunmüddətli optimal və effektiv iqtisadi inkişaf strategiyasının bir neçə variantlı konsepsiyasının hazırlanmasını zərurətə çevirir.

Bütün bu qeyd olunanlar qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Respublikamızın sahib olduğu iqtisadi o cümlədən təbii resurslar balansı, onlardan istifadə olunma səviyyəsini, mövcud reallıqlar, ETT-nin mövcud imkanları çərçivəsində yaxın gələcəkdə hərəkətdə ola bilən potensialın qiymətləndirilməsi ilə milli iqtisadiyyatın tarazlı, dinamik o cümlədən effektiv inkişafının təmin olunması zərurəti davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidin nəzəri bazasının, o cümlədən əməli məsələlərinin sistemli tədqiqini zərurətə çevirir. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası, həm də qarşısına yeni iqtisadi sistemə keçidi məqsəd qoyması, sovet dövründə tarixən Respublikamızın əsas etibarını ilə qeyri-intensiv inkişafı, mineral-təbii xammal resurslarından qeyri-səmərəli istifadə olunma, ölkə iqtisadiyyatının milli mənafe və maraqlara deyil, əksinə ümumittifaq əmək bölgüsünün qarşıya qoyduğu tələblərinə uyğun formalaşdırıldığından, nəhayət müasir dövrdə təbiət-cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibətlərinin qeyri-qənaətbəxşiliyi Azərbaycanda davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən Bu qeyd olunan məsələlərin həlli zərurəti dissertasiyanın aktuallığını daha da yüksədir.

Respublikamız müstəqilliyini bərpa edərək özünün bütün yeraltı, yerüstü təbii sərvətlərinə, o cümlədən potensialına sahib oldu. Belə bir halda indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri naminə ekoloji sistemin tarazlığına zərər vurmadaan ölkənin sahib olduğu bütün resurslardan təbii ətraf mühiti qorumaqla effektiv istifadə edərək, onların hər bir vahidi hesabına maksimum nəticə qazanmaqla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olması Azərbaycanda perspektiv üçün müəyyən edilən sosial-iqtisadi strategiyanın əsas etibarını ilə ana xəttini müəyyən etməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf milli iqtisadiyyatın elə inkişafına əsaslanır ki, onun nəticəsində cəmiyyətin mövcud tələbatlarının ödənilməsi zamanı gələcək nəsillərin durmadan artan tələbatların da daha yaxşı ödənilməsi qabiliyyətini azaltmasın.

Tədqiqatın əsas məqsədi müasir dövrdə Respublikanın milli iqtisadiyyatının inkişafının təmin olunmasının dövlət mexanizmi, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin metodoloji, normativ-hüquqi, elmi-nəzəri, əsaslarının, müasir

durumunun kompleks, o cümlədən sistemli təhlili, iqtisadi artım və milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mexanizmlərindən istifadə olunma imkanlarının, o cümlədən təsirlərinin dəyərləndirilməsi əsasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri və əsas prioritetlərini müəyyən etmək, beynəlxalq praktikaya əsaslanaraq uyğun ümumiləşdirmələrlə qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadi inkişaf strategiyasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi prioritetləri və istiqamətlərini elmi, əməli baxımdan əsaslandırmaq üçün uyğun təkliflər, tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məqsədə nail üçün nəzəri və əməli baxımdan aşağıda qeyd olunan sadalanmış vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- qloballaşma, o cümlədən qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri, meyarları, mexanizmləri və indikatorlar sistemini müəyyən etmək və qiymətləndirmək;

- milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları, o cümlədən ona aid baxışların təkamülünün tədqiq olunması, müqayisəli təhlilinin aparılması qanunauyğunluqları, onun xüsusi cəhətlərini aşkara çıxarmaq;

- milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin ümum dünya təcrübəsi, o cümlədən onların Azərbaycana tətbiq olunması imkanları və səmərəliyini təhlil etmək və dəyərləndirmək;

- Azərbaycanda iqtisadi inkişafın təmin olunmasının dövlət mexanizmi, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin müasir durumunun, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin xüsusi cəhətləri, o cümlədən mexanizmlərinin təhlil olunması və dəyərləndirilməsi;

- qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində dövlətin milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin normativ hüquqi, qanunvericilik bazanın təkmilləşdirilməsi, iqtisadi inkişafın təmin olunmasının dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək;

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Dissertasiyanın *obyektini* Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətdə olan təsərrüfat subyektləri, sferaları, onların formalaşması,

təşəkkülü istiqamətləri, *predmetini* isə milli iqtisadiyyatın formalaşması, təşəkkülü, inkişafının dövlət tənzimləməsi, onun mexanizmləri, faktoru, şərtlərinin nəzəri və əməli məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını tarixi, məntiqi ardıcılığın gözlənilməsilə klassik, keynsçi, neoklassik, monetar, liberal və digər bu kimi iqtisadi məktəblərin, cərəyanların nümayəndələrinin, müasir iqtisadçı alimlərin iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin formalaşması, inkişafı ilə bağlı olan elmi müddəaları, AR Prezidenti, Hökumətinin sosial-iqtisadi məsələlərlə, milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, inkişafı ilə bağlı qərarları, proqramları, sərəncamları, qanunları digər bu kimi normativ - hüquqi aktlar, Azərbaycanın, dünyanın aparıcı iqtisadçılarının fundamental elmi-tədqiqatları təşkil etmişdir. Tədqiqat prosesində sinergetik, sintez o cümlədən sistemli paradiqma baxımdan yanaşma, statistik metodlardan və s-dən geniş istifadə olunmuş, varislik, məntiqlilik prinsiplərinin tətbiq olunması nə cəhd edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. milli iqtisadi inkişafın təmin olunması, o cümlədən milli iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi probleminə müxtəlif iqtisadi cərəyan və məktəblərin baxışları, Azərbaycan iqtisadiyyatının qloballaşma prosesinin təsiri nəticəsində dəyişən vəziyyətə, tələbata uyğun effektiv iqtisadi inkişaf modelinin seçilməsi, onun əməli baxımdan reallaşdırılması mexanizminin təyini, sistem dəyişikliklərinin reallaşdırılmasında milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin təkamülü, həyata keçirilən iqtisadi siyasətinin pozitiv, neqativ cəhətlərinin nəzəri-əməli baxımdan təhlili, ümumi qanunauyğunluqları , Respublikamızın milli reallıqlarından irəli gələn xüsusiyyətlərin aşkara çıxarılması, dəyərləndirilməsi, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində bu sferada həyata keçirilən iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini, prioritetlərini müəyyən etməyə imkan vermişdir.

Qeyd olunanlarla bağlı müəllifin gəldiyi elmi yeniliklərə aşağıda qeyd olunanlar aid edilə bilər:

– milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, o cümlədən inkişaf strategiyasının yerinə yetirilməsində dövlətin rolu, onun yerinə yetirdiyi tədbirlər

dəyərləndirilmiş, milli iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri, mexanizmləri o cümlədən indikatorlar sistemi ilə bağlı nəzəri-metodoloji əsaslar müəyyənləşdirilməklə uyğun təkliflər verilmişdir;

– Respublikamızın konkret materialları əsasında qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində iqtisadi inkişafın dinamikasını müəyyən edən obyektiv, subyektiv faktorlar sistemli təhlil edilmiş, Bu qeyd olunan proseslərin xarakterinə son illərdə tətbiq olunan dövlət müdaxiləsinin forma, miqyas o cümlədən hədlərinin müsbət eyni zamanda mənfi cəhətləri tədqiq olunaraq dəyərləndirilmişdir;

– müasir qloballaşma, o cümlədən qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın strukturunun təhlili aparılmış iqtisadi siyasətin reallaşması üçün dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri beynəlxalq təcrübə əsas etibarını ilə də nəzərdən keçirilməklə aşkarlanmış, təkliflər hazırlanmışdır;

– qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər, tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

– Azərbaycanın qlobal dünya iqtisadiyyatına qovuşmasında dövlətin iqtisadi qanunvericiliyi o cümlədən normativ hüquqi bazasının mövcud problemləri göstərilməklə onların təkmilləşdirilməsi yolları, prioritetləri müəyyən edilmişdir;

– qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitində Azərbaycanın yeni davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf mərhələsinə daxil olduğu dövrdə effektiv iqtisadi mühitin təmin olunmasının dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri, müdaxiləsinin optimal hədlərinin elmi-nəzəri o cümlədən əməli baxımdan əsaslandırılmasına cəhd edilmiş, uyğun təkliflər o cümlədən tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın mənbələri o cümlədən informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat, Maliyyə Nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın ümumiləşmiş illik məcmuə

və, hesabatları, Elmi-tədqiqat institutlarının tədqiqat işlərinin nəticələri, təklif və tövsiyələri təşkil edir.